

Антологија

СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Веселин Чајкановић

РЕЧНИК СРПСКИХ НАРОДНИХ ВЕРОВАЊА О БИЉКАМА

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање и брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригиналнo издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

Веселин Чајкановић

РЕЧНИК СРПСКИХ НАРОДНИХ ВЕРОВАЊА О БИЉКАМА

Садржај

СКРАЋЕНИЦЕ	2
АЉМА	4
БАГРЕМ	4
БАДЕМ	4
БЕЛА ЛОЗА	5
(БЕЛИ) КРИН	5
БЕЛИ ЛУК	5
(БЕЛИ) СЛЕЗ	8
БИБЕР	9
БОГИША	9
БОГОРОДИЧИНА ТРАВА	10
БОЖИКОВИНА	11
БОЖУР	11
БОКВА	11
БОР	12
БОРОВНИЦА	13
БОСИЉАК	13
БОСТАН	17
БРЕБЕРИНА	18
БРЕЗА	18
БРЕКИЊА	19
БРЕСКВА	19
БРЕСТ	20
БРОЋ	20
БРШЉАН	21
БУКВА	22
БУНДЕВА	22

БУНИКА.....	23
БУРЈАН	23
БУСЕН.....	24
ВЕЊА.....	24
ВЕТРЕНА ТРАВА	25
ВИД	25
(ВИНОВА) ЛОЗА	26
ВИЊАГА	26
ВИСИБАБА	27
ВИШЊА.....	27
ВРАТИЧ	28
ВРБА.....	28
ГАВЕЗ.....	31
ГЛАВОБОЛКА.....	31
ГЛОГ	31
ГОРУН.....	34
ГОРУШИЦА	34
ГРАБ	34
ГРОЖЂЕ.....	35
ГУЊА.....	36
ДАН И НОЋ.....	36
ДАФИНА.....	37
ДЕТЕЛИНА	37
ДИВИЗМА	38
ДИВЉАКА	38
ДИВЉА ЛОЗА.....	38
ДИВЉА РУЖА	39
ДИВЉИ КЕСТЕН	39
ДРАГУМИЋ	39
ДРЕН.....	39
ДУД	41
ЂУМБИР	42
ЂУРЂЕВАК	42
ЕНДИВИЈА.....	42
ЖАЛОСНА ВРБА.....	43
ЖАЛФИЈА.....	43
ЖУЧЕЊИЦА	43
ЗАНОВЕТ	44
ЗДРАВАЦ.....	44
ЗЕБРИЦА	45
ЗИМЗЕЛЕН	45
ЗЛАТОГЛАВ.....	45
ЗОВА.....	46
ИВА.....	47
ИВАЊСКО ЦВЕЋЕ	47
ИМЕЛА	48
ЈАБЛАН.....	48
ЈАБУКА	48
ЈАВОР И КЛЕН	53
ЈАГЛИКА.....	54
ЈАГОДА.....	54
ЈАСЕН	55
ЈАСЕНАК	55
ЈАСИКА.....	56
ЈЕЛА.....	56
ЈЕЧАМ	57
ЈОВА	58
ЈОРГОВАН	58
КАДИФИЦА.....	58
КАЛЕМ	59
КАЛОПЕР.....	59
КАРАМФИЛ.....	60
КАРАМФИЛИЋ.....	60

КАЋУН	60
КАФА	61
КЕСТЕН	61
КИМ	61
КИЧИЦА	61
КОВИЉЕ	62
КОНОПЉА	62
КОПИТЊАК	64
КОПРИВА	65
КОШЋЕЛА	66
КОШУТИЦА	67
КРАСТАВАЦ	67
КРОМПИР	67
КРУПНИК	68
КРУШКА	68
КУКОЉ	69
КУКУРЕК	70
КУКУРУЗ	70
КУКУТА	72
КУПИНА	72
КУПУС	74
ЛАЗАРИЦА	74
ЛАЛА	75
ЛАН	75
ЛЕСКА	76
ЛИМУН	78
ЛИНЦУРА	79
ЛИПА	79
ЛОВОР	81
ЛОЗОВИНА	81
ЉУБИЧИЦА	82
ЉУТИЋ	82
МАЈКИНА ДУШИЦА	82
МАЈОРАН	83
МАК	83
МАСЛАЧАК	83
МАСЛИНА	83
МАХОВИНА	84
МЕТВИЦА	84
МИРОЋИЈА	84
МЛЕЧИКА	85
МРАЗОВНИК	85
МРТВА КОПРИВА	86
МУШМУЛА	86
НАНА И КОЊСКИ БОСИЉАК	86
НАРАНЧА	86
НЕВЕН	87
ОВАС	87
ОДОЉЕН	88
ОМАН	89
ОМОРИКА	89
ОПИХ	90
ОРАХ	90
ОРАШЧИЋ	91
ОСКОРУША	91
ПАЛМА	92
ПАМУК	92
ПАПРИКА	92
ПАПРИЦ	93
ПЕЛЕН	93
ПЕРШУН	94
ПЕТРОВ КРСТ	94
ПИРИНАЧ	94

ПИСКАВАЦ	95
ПОДБЕЛ	95
ПОМОЋНИЦА	95
ПРИЛИПАЧА	95
ПРОСО	96
ПРОСТРЕО	97
ПШЕНИЦА	97
РАЖ	100
РАЗГОН	101
РАКИТА	101
РАНИЛИСТ	101
РАШТАН	101
РЕН	101
РЕПУВ	102
РОГАЧ	102
РОГОЗ	103
РОТКВА	103
РУЖА	103
РУЗМАРИН	104
РУЈ	105
РУТА	105
СЕЛЕН	106
СЕМЕ	107
СЕНО	108
СЛАТКА ПАПРАТ	109
СМИЉЕ	109
СМОКВА	110
СМРДЉИКА	111
СПАНАЋ	111
СПОМЕНАК	111
СПОРИШ	112
СТЕЖА	112
СТИДАК	112
СУНЦОКРЕТ	112
ТАМЈАН	113
ТАТУЛА	114
ТЕТИВИКА	114
ТИКВА	114
ТИС	115
ТИТРИЦА	116
ТОПОЛА	116
ТРЕШЊА	116
ТРН	117
ТРЊИНА	120
ТРОСКОТ	120
ТРСКА	120
ТУРЧИНАК	120
ХАЈДУЧКА ТРАВА	121
ХРАСТ	121
ЦВЕКЛА	122
ЦЕР	122
ЦИМЕТ	123
ЦРВЕНИ ПАТЛИЦАН	123
ЦРНИ ЛУК	124
ЧЕШЉИКА	125
ЧИЧАК	125
ЧКАЉ	126
ЧУБАР	126
ЧУВАРКУЋА	127
ШЕВАР	127
ШИМШИР	127
ШИПАК	128
ШЉИВА	128

ДОДАТАК ЧАЈКАНОВИЋЕВОМ »РЕЧНИКУ«	130
I УЗ ПОЈЕДИНЕ ЧЛАНКЕ У »РЕЧНИКУ«	131
II О БИЉКАМА КОЈИХ НЕМА У »РЕЧНИКУ«	151
III ПОВОДОМ ЧЛАНАКА КОЈИ НЕДОСТАЈУ У »РЕЧНИКУ«	158

РЕЧНИК СРПСКИХ НАРОДНИХ ВЕРОВАЊА О БИЉКАМА

СКРАЋЕНИЦЕ

ARW — Archiv für Religionswissenschaft

ASPh — Archiv für slavische Philologie

БВ — Босанска вила

Беговић — Никола Беговић, Живот Срба граничара, Загреб, 1887.

Bohte—Polívka — Johannes Bohte und Georg Polívka, Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm, Leipzig, 1913, 1; 1915, 2; 1918, 3; 1930, 4; 1932, 5.

Valjavec2 — Matija Kračmanov Valjavec, Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici, Zagreb, 1890, друго издање.

Врчевић, Помање; Три — Вук Врчевић, Помање српске народне свечаности уз мимогредне народне обичаје, Панчево, 1888; Три главне народне свечаности, Божић, крсно име и свадба, Панчево, 1883.

ГЕИ — Гласник Етнографског института

ГЕМ — Гласник Етнографског музеја

ГЗМ — Гласник Земаљског музеја

ГНЧ — Годишњица Николе Чупића

Dähnhardt — Oskar Dähnhardt, Natursagen, Leipzig—Berlin, 1907, 1; 1909, 2; 1910, 3; 1912, 4.

ЖСС — М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, Београд, 1894.

ZNŽOJS — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena

LM — Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie

ЛМС — Летопис Матице српске

Прилози — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор

RIA — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Rječnik Jugoslavenske akademije)

РСА — Речник српскохрватског књижевног и народног језика (Речник Српске академије)

СЕЗ — Српски етнографски зборник

Симоновић — Драгутин Симоновић, Ботанички речник имена биљака, Београд, 1959.

СКГ — Српски књижевни гласник

Софрић — Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба. По Ангелу де Губернатису. Скупио и саставио Нишевљанин (Павле Софрић). Београд 1912.

ТРЂ, КНР; ННЖ — Тих. Р. Ђорђевић, Кроз наше Румуне, Београд, 1906; Наш народни живот, 1—10, Београд, 1930—1934.

Handw, DA — Bächtold—Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens

Schneeweis (и Шневајс) — Edmund Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten, Wien, 1925,

Šulek — Bogoslav Šulek, Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb, 1879.

АЉМА

Zwiebel, askalonische (*allium ascalonicum*). Аљма.

О а. има различитих веровања. Њено семе не купује се, већ се тражи на поклон. Где се а. сади, не треба ни подизати кућу ни спавати. Кад се једном запати, не ваља је затирати (СЕЗ, 32, 1925, 16).

БАГРЕМ

Akazie (*robinia pseudacacia*). Багрем, багрен, багрена, египатско трње, капиника, крунчица, нерод (Софрић, 10).

Б. није добро дрво. Њега не треба држати близу куће, јер ће у кућу гром ударити (ГЗМ, 19, 1907, 320). Кад сватови дођу пред младожењину кућу, међу барјаке на какво дрво пред кућом, али то никад не сме бити б. (СЕЗ, 19, 1913, 154).

БАДЕМ

Mandel (*amygdalus communis*). Бадем, бајам, мендуо, мигдал (Šulek).

Б. зејтин лек је од краста (Софрић, 12, из србуља), и од ухобоље (СЕЗ, 40, 233). Б. је и средство против колике (ZNŽOJS, 14, 76). Горки б. са шећером лек су за оне који пљују крв (о. с., 67).

»Ко хоће да се не опије, нека наште срце поједе пет горких бадема« (из србуља, Софрић, 12. Још римско веровање! в. Софрић, 1. с.).

У Котарима воде младу к бунару, на који она меће јабука, ораха, и б., па то деца грабе (ТРЂ, ННЖ, 3, 34).

БЕЛА ЛОЗА

Waldrebe (*clematis vitalba*). Бела лоза, павит, павитина, В. Šulek, Rad, 39, 16. у Šuleka (Imenik) 33 назива.

Везују је око себе, и говоре басму, жене које желе да имају деце (ZNŽOJS, 7, 1902, 179). Цветом се каде од урока, плача и страве (С. Тројановић, Ватра, 188). На светог Игњата (20. XII) нахрани жена живину у кругу од п. («да буде све у купу у кругу», СЕЗ, 19, 69).

Да би се грађевина одржала, била је некада потребна људска жртва; данас се то супституише и узиђује се човекова сенка. То се ради овако. Кад какав човек или чељаде дође близу до места на коме зидари раде, мајстор узме п. и кришом њоме измери чељадету сенку; по томе поједе своју сопствену поган, и онда узида п. у зид и каже: »докле ова п. буде сирова, дотле и онај човек био здрав; докле ова п. трајала, дотле и онај био жив« (СЕЗ, 16, 265).

(БЕЛИ) КРИН

Lilie (*lilium candidum*). (Бели) крин, љиљан, лијер (грчке речи), занбак турски), богородичино цвеће, бела богиша (упор. Šulek; Софрић, 146), иваново цвеће (Врчевић, Помање, 43).

У народним песмама к. се каткад идентификује са момком («лијер-момче», в. Софрић, 147).

Да не би падао род с дрвета, треба на свако дрво метнути к. корен (из србуља, в. Софрић, 147).

К. се сади по баштама на Цвети (СЕЗ, 19, 40). У пољу бере се на Биљани петак (*ibidem*, 47).

Арханђел Гаврило, када је навестио Деву Марији да ће зачети Исуса, држао је овај цвет у руци, и зато се он зове богородичин цвет (Врчевић, Помање, 43).

Теј од к. корена препоручује се у Луићевој Лјекагуши као средство против мокраћног песка и камена (ZNŽOJS, 14, 86).

БЕЛИ ЛУК

Knoblauch (*allium sativum*). Бели лук, чешањ, чесно, чешњак (Šulek; Софрић, 149), сарамсак (БВ, 16, 1901, 280).

У народној медицини и враџбинама има б. л. међу свима биљкама највећи значај. За њега је карактеристична пословица у којој он опомиње човека: »Ти мене чувај од нокта, а ја ћу тебе од свакога зла« (Вук, Посл., 6419; упор. и Мојо Медић, Бијели лук и нокат, Јавор, 1891, 189 ид.). Занимљиво је такође народно веровање да б. л. може помоћи против метиља (»за два дана и двије ноћи не једе се ништа, па онда једи сарамсака — бијелога лука — што можеш више«, БВ, 16, 1901, 280); зна се, међутим, да метиљ код стоке наш народ, иначе, сматра неизлечивим (»метиљу је лијек нож под грло«, ГНЧ, 32, 1913, 344; »кад су Нијемци ухватили ђавола па га питали шта је лијек од метиља, он им је казао: кад полипшу све овце до једне, онда ону пошљедњу треба обнијети око тора, па више ни једна неће липсати осим ње«, Вук, Рјечн., s. v. метиљ).

Б. л. је најуниверзалнији апотропајон у биљном царству, и један од најјачих уопште. На њ »не сме никаква нечастива сила« (ЖСС, 326). Нарочито се од њега плаше вештице и сви који стоје у вези са врачањима и гатањима (упор. Вук, Посл., 974: »Да не једе бијелога лука, био би врач«, са објашњењем. »Који не једе б. л., сматра се за вештицу«, СЕЗ, 32, 41). За време »некрштених дана« њега носе за појасом »као предохрану од сваке нечастиве силе« (ЖСС, 177); о Белим покладама сви се мажу <њиме> или га једу, од вештица (ZNŽOJS, 7, 139; 23, 315); пред спавање за препоруку (је) метнути око врата венац б. л., такође од вештица (ZNŽOJS, 6, 300); божићни б. л. треба стално носити собом, или га у нужди мало загристи (ZNŽOJS, 19, 118). Кад у источној Србији врачаре »изводе ђаволе« <који су и демони воде> онда је стање врло опасно, и многи не смеју да се макну од куће без б. л. и босиљка (БВ, 7, 1892, 399). Као сталан апотропајон држи се он више кућних врата (ZNŽOJS, 7, 1902, 386), и уплиће се у ивањдански венац који се оставља више врата (обичај у Београду и свуда). Нарочито је б. л. потребан апотропајон за новорођено дете и за породиљу: новорођенчету се б. л. меће под главу или поред главе, »да га не би нагазиле ноћнице« или од бабица, или »да боље спава«, и ту стоји 40 дана (СЕЗ, 13, 1909, 394; 14, 109; 16, 171; 176; С. Трој., Ватра, 184), или га, из истог разлога, њиме мажу (СЕЗ, 13, 283), или пљују сажватаним б. л. (СЕЗ, 19, 101), или му се веша око врата (СЕЗ, 17, 73; 19, 95), или се натакне на вретено и обеси уз вериге (да брани новорођенче од вештица, ЖСС, 194, Стиг), или се (такође од вештица) маже њиме новорођенче кроз седам дана по рођењу (СЕЗ, 17, 534 и 535), или се метне поред новорођенчета, заједно са ножем (ГЗМ, 6, 1894, 667), или главицу б. л. закопају тамо где је новорођенчету, приликом мерења, ударила глава (»Кад ти никла, онда њему наудиле вештице«, ЖСС, 194). Поред породиље мора бити б. л. обично кроз 40 дана (Караџић, 1, 1899, 246; 4, 1903, 118; ГЗМ, 6, 1894, 670); или јој се б. л. веша о врат или о десну руку (СЕЗ, 17, 72), или јој се ушива у капу (ЖСС, 194), или је њиме мажу кроз 7 дана после порођаја (СЕЗ, 17, 534 и 535); такође јој се б. л. мажу брадавице (да је не доји мора или ноћнице, ZNŽOJS, 7, 1902, 187; СЕЗ, 32, 1925, 418); то се нарочито ради на дан Светога Томе (СЕЗ, 7, 1902, 199). Б. л. се меће детету у амајлију (ЖСС, 295; СЕЗ, 13, 289; Караџић, 4, 1903, 194; 196; 198; 200), или му се пришива за капу (да га штити од море или ноћница, ГЗМ, 6, 1894, 688; СЕЗ, 13, 287), или се меће на прса или под мишку (Караџић, 4, 1903, 196), или под главу (Hangi <Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1906> 121); нарочито се меће у амајлију б. л. који је проникао кроз главу убијене змије (ЖСС, 196; Караџић, 4, 1903, 195). О Ђурђевдану меће се б. л. у торбу са семењем које се, у апотропајском циљу, сипа око тора (СЕЗ, 19, 51). Од вештица и сваког злог диханија уопште мажу се и деца и одрасли б. л. по длановима, табанима, прсима, испод мишке, нарочито о покладама,

или на Младенце, или Бадњег вечера (ЖСС, 183; 326; ГЗМ, б, 1894, 662; 671; ZNŽOJS, 7, 1902, 139; 140; СЕЗ, 13, 1909, 400; 445; СЕЗ, 40, 45; 83 Беговић, 103; 200). Њиме се детету мажу она места за која се мисли да их сише мора (Беговић, 163). Телету се б. л. веша око врата, од урока (СЕЗ, 14, 338). Б. л. се мажу вимена и стоци, да јој чинилице не би одузеле млеко (СЕЗ, 17, 577; 19, 56); или на Ђурђевдан планинка гони краве. изеђу два завежљаја у којима има б. л. (Беговић, 120). У околини Ђевђелије на Велики четвртак б. л. ките лесе са свиленим бубама («да их не урекну», СЕЗ, 40, 58). Њиме се опасује ведрица о Ђурђевдану (СЕЗ, 14, 63). Обичај да се, ако муж и жена немају деце а желе да их добију, пред сношај муж маже б. л., има свакако за циљ да се одагнају зли демони који сметају зачећу (ZNŽOJS, 7, 179).

Најбоље се види религијски значај б. л. из чињенице да се он ритуално једе и да се њиме људи у неку руку причешћују о покладама (Караџић, 2, 1900, 100) и о Бадњем вечеру (Караџић, 3, 1901, 64; СЕЗ, 16, 148; 40, 1927, 83). Иначе се људи њиме дивинизирају («узимају га као предохрану») кад се појави чума (СЕЗ, 19, 234), или колера (СЕЗ, 14, 239), или уопште која било епидемија (С. Трој., Ватра, 83). У том чају децу мажу увек пред спавање б. л. (СЕЗ, 19, 20).

Нарочиту моћ има б. л. који је проникао из главе прве змије коју у пролеће видимо (или: из змије коју убијемо пре Благовести, или у Међудневице). Ко такав струк б. л. носи са собом угледаће [на првом белом вољу кога сретне] ђавола са [црним] штапчетом; он треба да уграби ђаволу тај штап (само при том да пази да га ђаво не предухитри, па или убије, или штапчетом поцепи одело, које се после на том месту никада неће моћи закрпити), па ће га ђаво морати служити (Караџић, 1903, 194 ид). Ко такав б. л. носи за капом, или под језиком, или у амајлији, моћи ће [на Ускрс у цркви] познати вештице (ГЗМ, б, 1894, 672; ЖСС, 98; Караџић, 4, 1903, 195), и на њега неће смети никаква авет ни анђама (СЕЗ, 32, 41).

Б. л. употребљује се и у гатањима. У околини Ђевђелије, мајка која има више деце па хоће да дозна које је најсрећније, уочи Ђурђевдана намени у башти по један струк б. л. сваком детету, штуцује их маказама, па чији ујутру највише истера, то дете је најсрећније (СЕЗ, 40, 65). Девојке удаваче уочи Ђурђевдана откину подједнако два пера на струку б. л., па ако ујутру десно перо буде веће, удаће се, а ако лево буде веће, неће (СЕЗ, 32, 1925, 40; слично љубавно гатање и у Караџић, 3, 1901, 123).

У народној медицини б. л. се јавља, тако рећи, као универзално средство, као панакеја; он дејствује и тамо где никакво друго средство не помаже; при лечењу, међутим, долази готово увек у обзир његова егзорцистичка природа, и третман с њиме је врло често у вези са врачањима, бајањима, записима. Отуда је природна ствар да је нпр. нарочито лековит онај лук који је био уплетен у венац од ивањског цвећа, о Ивањдану (ЖСС, 133), или који је проникао кроз змијину главу (Караџић, 4, 1903, 194; СЕЗ 32, 41), или који је о Бадњем вечеру био на столу (ZNŽOJS, 19, 118). Б. л. употребљава се као лек за све болести: велики кашаљ (СЕЗ, 13, 1909, 343), гушобоља (ibid., 338), главобоља (СЕЗ, 32, 40; ZNŽOJS, 11, 262), грчеви у стомаку (СЕЗ, 13, 378), срдобоља (ЖСС, 311; СЕЗ, 13, 297), сушица (СЕЗ, 14, 219; ZNŽOJS, 11, 262), тифус (СЕЗ, 40, 240), грозница (ЖСС, 280; 281; СЕЗ, 13, 340; СЕЗ, 17, 542), жутица (СЕЗ, 40, 229), отоци, гуке, крајници (ЖСС, 133), далак (ЖСС, 282), зубобоља (ЖСС, 319), окобоља (ЖСС, 317; СЕЗ, 16, 428), ухобоља (ЖСС, 318), глисте, и у том случају обично се носи о

врату (ZNŽOJS, 9, 52; 19, 206; СЕЗ, 13, 369), пантљичара (СЕЗ, 13, 1909, 350 ид; 14, 226), чмичак (СЕЗ, 40, 232), лишај (СЕЗ, 13, 369; 40, 235), шуга (СЕЗ, 19, 228), пришт (ЖСС, 263; СЕЗ, 13 373; 14, 233; 19, 226), мртва кост (СЕЗ, 13, 380), метиљ (БВ, 16, 1901, 280), реуматизам (СЕЗ, 19, 218; 40, 229; 236), мицина (СЕЗ, 40, 236), изостанак менструације (СЕЗ, 13, 392). Б. л. се меће у мелем за ране (ZNŽOJS, 11, 262) и од уједа беснога пса (ZNŽOJS, 15, 124). Њиме трљају дете по устима када има »бабице«, па стеже мајку за сисе (СЕЗ, 13, 395). Б. л. лечи се и окобоља код стоке (ibid., 430 и (даје се) кокошкама, када је помор (ibid., 428). Њиме се мажу овцама болесна вимена (СЕЗ, 19, 331), а коњима се даје у сирћету од гонтураћа (СЕЗ, 14, 350).

Лечење се обично врши уз магичне радње и по нарочитим магичним прописима. Б. л. се баје око болесног места (ЖСС, 329). Кога хвата грозница, испече пре сунца главицу б. л., оде каквој врби, тресне је и рекне три пута: »Не тресем с тебе росицу, него с мене грозницу«, па онда метне б. л. на врбу и каже: »Кад ова главица проклијала, онда и мене грозница ухватила«, и бежи кући без обзира (ЖСС, 280). Болесник може да пренесе грозницу, после заласка сунца, и на б. л., који после баци изван куће (ЖСС, 280). Болесник од грознице треба да пљуне на јаје и б. лук, и то се закопа испод дирека којим се подупире плот (»Овде закопавам Н. Н. грозницу — ту нека и остане!« СЕЗ, 14, 224. О преношењу грознице на б. л. упор. и СЕЗ, 17, 542). При бајању од пришта употребљује се б. л., који се мора истући на камену што »се не померава« (ЖСС, 263).

У Босни и Херцеговини верују да би семе од б. л. могло човека учинити бесмртним, али да га је немогуће наћи, јер га виле покупе: зато оне и живе док им се живот не досади, и онда га од себе одбаце, па без бола умру (ZNŽOJS, 6, 130).

Бели лук не треба требити ноктима, »јер од тога плаче« (Софрић, 150). Не вала га доносити резачима, да не би град тукао виноград (СЕЗ, 32, 1925, 25). Од његова мириса беже змије (СЕЗ, 40, 238). Б. л. пече се уз божићне хлебове, »ради здравља« (ibid., 81). О Бадњем вечеру једе се б. л. заједно с медом (Беговић, 86, и иначе свуда!), и меће на колач (ibidem). Б. л. сади се чим се чује да голуб дупљаш виче: »клилук« (СЕЗ, 32, 10). Он се сеје преко Беле недеље, »макар само једна леја« (СЕЗ, 14, 32; 19, 33). Не сеје се у »расипан« месец (СЕЗ, 19, 11).

Ако умре сиромах, па се нема ништа да закоље, онда се на горњи крај софре меће главица б. л. (ТРЂ, КНР, 36).

Литература: Мојо Медић, Бијели лук и нокат, Јавор, 1891, 189 ид.; Тих. Р. Ђорђевић: Бели лук, Караџић, 4, 1903, 194 ид.

(БЕЛИ) СЛЕЗ

Eibisch (althaea officinalis). (Бели) слез.

С. је у народној медицини једно од најпопуларнијих средстава од, тако рећи, свих болести. Он је »јунак са свачијем: ама на рану, ама на којугод бољу хоћеш с. најпрви иде« (ZNŽOJS, 11, 270). Нарочито јаку снагу има с. који је убран на Биљани петак (Караџић, 3, 1901, 121), на Ђурђевдан (ZNŽOJS, 19, 171) и у Међудневице (ЖСС, 134). Лек је од кашља, назеба, грудобоље (СЕЗ, 40, 242; ГЗМ, 4, 163; 12, 1900, 159; БВ, 16, 280), пробади (ЖСС, 305), стомака (ГЗМ, 20, 1908, 347), затвора (пити га 40 дана наше срце, ZNŽOJS, 11, 270; ГЗМ, 4, 163), шарлаха (СЕЗ, 16, 433), заушака и болести ушију (ГЗМ, 4, 163; СЕЗ, 16, 433) залца или пришта (ГЗМ, 4, 163; СЕЗ, 13, 1909, 374), живе ране (СЕЗ, 13, 358; 17, 569); мицине (СЕЗ, 14, 237; 40, 236), вренге или сифилиса (СЕЗ, 13, 370).

БИБЕР

Pfeffer (piper nigrum). Бибер.

У народним приповеткама типа Сигфрида често се јунак роди на тај начин што му је мајка окусила зрно бибера (Ваљавец², стр. 111), или га носила под појасом (СЕЗ, 41, № 11); и где се тај начин партеногенезе не спомиње изриком, јасно је да га треба претпоставити, јер се јунак назива именом Биберко и сл. (в. иначе примере у мом коментару СЕЗ, 41, 499). На једном месту (БВ, 7, 1892, 327 илд) јунак се зове »Паприка-Јанче«.

У Хрватској међу бибера у младожењине чизме, »да би му деца имала црне очи« (ТРЂ, ННЖ, 3, 106).

Б. у ракији (или вину) против грознице, и као примеса других средстава (ГЗМ, 12, 1900, 151; 20, 1908, 346; СЕЗ, 16, 424); у црном вину, заједно са орашчићем, карамфилом, циметом, против срдобоље (СЕЗ, 13, 1909, 346).

БОГИША

Schwertlilie (iris germanica). Богиша, перуника, калуђер, в. СЕЗ, 17, 117.

Према једном и другом пену имену могло би се помислити да стоји у вези са богом (summus deus), громовником Перуном. За ово идентификовање говоре извесне чињенице: 1) богиша бере се, и носи у цркву на благослов, на Спасовдан, а тај дан (или неки из те сезоне) могао је некада припадати Перуну; 2) у Дубровнику постоји слава Богиша, везана за култ светог Петра Богишара (cf. ZNŽOJS, 23, 318): свети Петар је имењак Перунов [и српско име Пера није постало од имена Петар, него је то хипокористика од Перун], и ми у атрибуту Богишар имамо (како се то и иначе дешава, упор. код Грка <људска имена Θεοφόρα>) сачувано име, епиклесу, бога кога је свети Петар наследио; 3) важно је што п. — богишу — која је тог дана освећена разноси

народ кућама да би га она чувала од грома. В. податке и сугестије у С. Тројановића, СЕЗ, 17, 116 ид.

П. је иначе омиљен цвет, и радо се гаји по баштама, изгледа још од велике старине (СЕЗ, 17, 119). По виногради сади се да би чувала виноград од грома (прота Ст. Д. <= Стева Димитријевић>). Она је омиљени орнаменат на везовима (СЕЗ, 17, 120).

У Далмацији прича се да је једном Богородица излечила Исусу грло богишом (СЕЗ, 17, 117); то је αίτιον <= узрок, повод> за обичај у Далмацији да се грло лечи облагањем б. корења (СЕЗ, 17, 117). На исти начин лечи се гушобоља и у другим крајевима (ЖСС, 277; СЕЗ, 17, 119). Болесник од врэнге (сифилиса) треба да за 40 јутара пије теј од п. (СЕЗ, 13, 1909, 370). Сок из корена, или зејтин на коме је корен испржен, сипа се у оболело уво (СЕЗ, 17, 118 уд). Вода у којој је потопљен корен п. лек је од срдоболе (СЕЗ, 19, 216). Вода у којој су били п. и дукат лечи жутицу (ГЗМ, 4, 152); сок са жуманцетом водену болест (ibidem). Од п. прави се с медом мелем кад је пресечена мишица (ibidem). п. се бере у Међудневице (СЕЗ, 19, 13).

»Девојка је дивља п.« (у народној песми, СЕЗ, 16, 309).

БОГОРОДИЧИНА ТРАВА

Hartheu (hypericum perforatum). Богородичина трава, госпоино цвеће, госпина трава, госпоино зеље, горац, горчац, ивањчица, плускавица, прострелник, прострељено зеље, смакнеж, смицаљка, иванова трава, трава св. ивана (в. Софрић, 13; ГЗМ, 4, 145), богородица (СЕЗ, 14, 67), богородичица (СЕЗ, 19, 231).

Има јаку демонску снагу. Б. т., убрана у Међудневице, сигуран утук против вештица (Караџић, 3, 1901, 188); због тога се меће и у амајлије (ГЗМ, 4, 145). Ако жена услед чини не може да затрудни, треба духовник да благослови госпину траву; трава се затим скува и неколико дана пије изјутра наштину. Сем тога, жена ову траву треба да носи уза се (Glück y Wiss. Mitt. Bosn. Herc., 2, 1894, 409; слично у ГЗМ, 19, 1907, 489).

У народној медицини б. т. се употребљава: код застарелог кашља и астме (ГЗМ, 4, 145); кад је поремећена менструација (СЕЗ, 17, 563); код тешког порођаја (ГЗМ, 12, 1900, 150); кад кога боли утроба (ГЗМ, 20, 1908, 353); меће се на посекотину (СЕЗ, 13, 1909, 354; 17, 565; 19, 231); против беснила (СЕЗ, 17, 562; упор. и Handw. DA, 3, 1490 и ZVV, 8, 61). Понекад се б. т. само кади болесник, а никако се не кува (СЕЗ, 14, 68). Нарочиту снагу има б. т. убрана на Ивањдан (ibid., 67).

О постанку пега на лишћу б. т. прича се, у околини Ниша, етиолошка скаска. Богородица, пошто је умесила хлеб, опрала је руке, и од капљица које су пале на ту биљку добило је лишће пеге (Софрић, 13).

БОЖИКОВИНА

Stechpalme (ilex aquifolium). Божиковина, божје дрвце (Šulek).

Б. се, у Самобору (Хрватска), доноси на Бадњи дан и кити јабукама, орасима, лешницима, као што се То иначе ради са јелком или оморицом (ZNŽOJS, 18, 57 ид). Б. се меће и на божићну погачу (о. с., 60).

БОЖУР

Pfingstrose (paeonia femina). Божур, божурак, брозгва, деветак, духовска ружа, краљев цвет, кресник, курјак, мачур, пивонка (Šulek; Софрић, 14).

О постанку б. причају се разне скаске. По једној, б. је био најпре беле боје, али је на Косову од крви српских јунака добио црвену боју, и после се као црвен цвет свуда раширио (Софрић, 15). У околини Ћустендила налази се црква Спасовица, око које има много божура: за тај б. прича се да је поникао из помешане крви Срба и Бугара, који су се некада ту сукобили (Караџић, 1, 1899, 12). Најзад, за б. на Добричу (топлички округ), који је различите боје., прича народ да је постао после једне велике битке, у којој су се бориле различите »вере«: црни б. постао је од циганске крви, плави од турске, а црвени од српске (Браство, 7, 1896, 52).

Б. има у себи извесну супранормалну снагу (томе је свакако могла допринети и народна етимологија која његово име доводи у везу са »бог«). Кад би, уочи Видовдана, полазила чељад из куће на оро, домаћин би свакоме предао по струк б. и рекао: »Да будеш као овај цвет црвен и јак« (Софрић, 16). »Кому свет мрца пред очима, да пије семе божурово пређе сунчева истока и да га носи код себе и у воде и на свако место добро је« (народни лек, в. Софрић, 17). Б. се носи о врату као средство против падавице, лудила, промуклости и вратобоље (ГЗМ, 4, 138). Поред жртвених јел која се о Ђурђевдану носе на запис, мора се облигатно налазити и б. (СЕЗ, 16, 137).

БОКВА

Wegerich (plantago maior). Боква, боквица.

У народној медицини лишће од б. је саставни део мелема од рана (СЕЗ, 13, 1909, 354; ГЗМ, 1892, 138; ZNŽOJS, 9, 49; 11, 263), и од убода (СЕЗ, 19, 235); кувана против грознице и глиста (ГЗМ, 1892, 138). Иначе је, заједно с бобицама с ловорике и у белом вину, лек кад боли утроба (ГЗМ, 20, 1908, 354). Семе б. је лек од дизентерије; сок за болове у уву, од водене болести, њиме се мажу дојке (ГЗМ, 1892, 138). Теј од б. пије се против пљувања крви (ZNŽOJS, 14, 68). Ко пати од »желудаца« (проширење стомака?)

треба да ископа б. и да јој каже: »Траво б., помози! Желуче, дођи где си био, и где си се родио«, па онда да је поједе (ЖСС, 287).

БОР

Kiefer (pinus silvestris). Бор, бора, борика (Šulek; Софрић, 17). Реч је прасловенска.

Бор је истакнуто сеновито дрво. То веровање нашло је израза у неколиким мотивима из народних песама и приповедака. У неким српским приповеткама типа гоњене жене (СЕЗ, 41, 243, №63; Софрић, 28) из убијене царичине деце изникну борови; исти мотив јавља се и у народним песмама о невино погинулима, или несрећним љубавницима (...»Те сарани двоје деце своје: На Момиру зелен бор никао, На Гроздани винова лозица; Савила се лоза око бора«... Вук, Пјесме, II, 29, 390 илд. Упор. и I, 345, 226 илд; Красић, Песме, I, 21, 55; СЕЗ, 31, 1924, 64; Mannhardt, WFK, I, 40; упор. и R. Köhler, Von fortlebender Seele in der Pflanzenwelt, Kl. Schr., 3, 274 илд. При томе је важно да је на гробу б. никао сам од себе). Такође постоји и locus communis о упоређену човека с бором (»Два су бора напоредо расла, Међу њима танковрха јела: То не била два бора зелена; Већ то била два брата рођена«... Вук, Пјесме, II, 5, 1 илд; БВ, 10, 1895, 362; упор. и ibidem, 92;..).

У б. може бити олицетворена и ала: такав је б. који плива Дрином и омета подизане вишеградске ћуприје (СЕЗ, 17, 155); б. може бити и седиште виле, која се налази под кором (Бог да момчету златне роге, и оно »прободе кору, Ај у бору млада мома, Пак засија као сунце«, нар. песма, Софрић, 26 илд).

Али за бор везују се и више представе. Он може бити божанство. Такав карактер обично имају поједини борови који су табуирани и за које је везан читав култ, а за које се прича да су их посадили извесне велике личности из далеке прошлости. Тако је у Неродимљу један бор посадио краљ Милутин (СЕЗ, 41, 1927, № 139), други један цар Урош (ibidem); у једном пољу села Ракље (крушевачка околина) има б. који је поникао из гранчице коју је царица Милица побола у земљу на дан рођења свога сина Лазара (Милићевић, Кнежевина Србија, 767). Нарочито је интересантан б. краља Милутина. Првога дана <Ускрса> код њега се држи сабор, који кулминира у обеду, при коме место у зачељу заузима бор; око бора изводе се и витешке игре, и игра коло, певајући песму (свакако обредну) у којој се апострофира б. Ко год је у бор дирао, зло је прошао. Кад је један Арнаути секао са бора луч, да би осветлио свој тор, чуо се из б. корена писак, и те ноћи Арнаутину су вуци поклали све што је у тору имао, »крај чопора паса који нису ни ланули«. Кад је тај бор, у јуну 1932, извалила непогода, сељаци су корен и један део стабла вратили на своје место, а остало дрво резервисали за иконостас у цркви (»Време« од 7. јуна 1932).

По селима, и православним и муслиманским између Нове Вароши и Прибоја, има очуваних старих борова (а такође и других дрвета) који су светиња и не смеју се

сећи. Православни ту држе саборе, а муслимани тефериче. Изузетно муслимани на ова места излазе и женски и мушки (Ст. Димитријевић).

Више манастира Милешева у селу некад Милешевцу сада Хисарцику, у коме живе Срби муслимани, налази се бор из најстаријих времена, који чувају као свето дрво. Не сме се ни грана са њега одсећи, »јер је аловито«. Људи који су покушали да скидају са њега смолу, или покупе опале гране, осакатили су (Ст. Дим.).

Извесну религијску позадину има можда и клетва »бора ми«, и »борме«, м. »бога ми« и »богме« (Вук, Посл., 502; БВ, 10, 1895, 77; 16, 1901, 213 и др.). По једном објашњењу, тако људи говоре »као да имена Божијега не помињу узалуд« (Вук, 1. с.; упор. и старогрчки χήνα <= гуске ми> м. Ζήνα <= Зевса ми>; нем. potz и kotz, фрц. bleu, b. Grimm, DO4, 1, 13). Могућно је, међутим, да ми овде имамо старинску клетву самим бором, односно нуменом који је у њему, упор. сличну клетву са другим једним магичним дрветом, »глога ми« (Вук, *ibidem*, и Софрић, 23). Код старих Грка упор. клетву ναί μά τήν κράμβην <= тако ми купуса) која је такође ἱερά <= света> (Athen. 9, 370б; Bergk, Hippocract, frg. II 475).

Борова водица (која истече из засеченог бора) лек је од суве болести (Караџић, 3, 1901, 201). Од б. смоле прави се мелем за сваку рану (ГЗМ, 20, 1908, 351; ZNŽOJS, 11, 270). Б. изданци употребљују се као лек од хемороида и дизентерије и као диуретик (ГЗМ, 4, 138).

БОРОВНИЦА

Heidelbeere (*vaccinium myrtillus*). Боровница; брусница; врисиње и др. (Šulek).

Плод од б. је лек од срдоболе (ГЗМ, 4, 166; ZNŽOJS, 11, 263).

БОСИЉАК

Basilienkraut (*osimum basilicum*). Босиљак, такође и босиок, босиље, бажуљак (ZNŽOJS, 14, 83), васлеђен, велсаген, веслиген, веслиђан, феслиђан, феслиџан, феслиђен, феслиген, мислођен, мислођин, в. Софрић, 33 идд; RJA, 3, 51; БВ, 9, 1894, 153 ид; 11, 1896, 251.

Б. игра изванредно важну улогу у магији, религији и култу, у медицини, у поезији српског народа. »Ова је биљка нашем народу осим многих других, које су раста виђенијег, цвета и мириса лепшег, најмилија, чему је зар узрок тај што б. прати Србина кроз све озбиљније прилике у животу, од рођења, где се младенцу кита б. у освећеној води до узглавља меће, до смрти, где му сестрина или болеће које сроднице рука струк б. на гроб посади« (Јосиф Панчић, Ботаника, Београд, 1868, 251). У једној Вуковој песми (5. 708) каже се: »У руку јој мача од б., од б., од српскога цвећа«. У

популарном српском роману »Рајко од Расине«, од Ч. Мијатовића, стара Српкиња, која живи у највећој беди и пере туђе рубље да би зарадила за хлеб, неће ни за какав новац да дâ своју саксију са б., али кад је сазнала да је б. потребан да би се метнуо поред једног погинулог Србина, дала га је драге воље бесплатно. Б. је божји цвет; прво се у башти посеје он, па тек онда друго цвеће (Браство, 9—10, 1902, 442). У регистру уз један од најбољих зборника наших обичаја (Обичаји српског народа из среза хомољског, 19. књ. СЕЗ) најчешће пута од свих ствари уопште (55 пута) спомиње се б.

Б. дејствује као сигуран апотропајон. Гаром од б. прави се новорођенчету крст на челу, као утук од бабица (СЕЗ, 45, 1930, 42; 184); или му се б. меће око главе (»да би спавало«, СЕЗ, 16, 1910, 171). Тканице којима свекрва опасује нову младу, на три места закићене су б. (СЕЗ, 19, 1913, 166); б. у великој капи, смиљевцу, који млада носи кроз 40 дана после венчања, такође је апотропајон (упор. Никола Зега, Изобичајене младине капе у Србији, ГЕМ, 1, 1926, 74, и ТРЂ, ННЖ, 3, 1931, 54; Прилози проучавању народне поезије, 2, 1935, 215). Б. се баје око болесног места (ЖСС, 329; СЕЗ, 16, 275); чисти се приликом врачања, вода (СЕЗ, 17, 1911, 578); приликом сетве меће се у семе (*ibid.*, 14). Живина се иначе на Бадњи дан склања у стају: ако се из каквих разлога не може склонити, накаде је б. »да је лисице и творови не сатиру« (СЕЗ, 19, 74).

Кад се јави куга, онда се у Жупи, поред других апотропајских предмета (чанак воде, чешаљ), оставља увече на софри и струк б. (СЕЗ, 17, 35). У источној Србији, за време док врачара, вршећи »црне« враџбине, »изводи ђаволе«, многи не смеју ни да се макну из куће без б. и бела лука (БВ, 7, 1892, 399). Кићење босиљком у врло много случајева има апотропајски циљ. На Нову годину жене мећу б. за десно уво, а мушки за капу с десне стране (СЕЗ, 19, 20); исто тако б. за уво меће жена која меси колач на Велику суботу (*ib.*, 44). Б. се кити домаћин кад уђе у кућу и честита Божић (*ib.*, 76); полаженик (СЕЗ, 32, 1925, 369); о свадби девер (СЕЗ, 19, 155); на Тодорову суботу (коњски празник!) коњ који је ритуално пројакан (БВ, 11, 1896, 78, Сврљиг); приликом првог орања волови (СЕЗ, 17, 14), и јарам (СЕЗ, 19, 358); при свршетку жетве »Божја брада« (СЕЗ, 17, 17); при свршетку вршаја стожер (*ib.*, 18). Сматра се, међутим, да је грехота китити се (свежим) босиљком пре Крстова дана (ГЕМ, 5, 1930, 40). Апотропајски циљ свакако има и обичај да се кладенац кити б. о Божићу (СЕЗ, 17, 107; Карацић, 3, 1901, 65), и о слави (СЕЗ, 14, 1909, 196); исто тако и суд са водицом за знамење (СЕЗ, 16, 167) и са богојављенском водицом (ЖСС, 1799; СЕЗ, 40, 1927, 25); њиме се ките и домаће и црквене иконе (в. нпр. Браство, 9—10, 442). Овде можда треба споменути и обичај да се детиња коса, пошто је кум ритуално одсече, чува после у б. (СЕЗ, 16, 181).

Као јак апотропајон, б. је неизоставан при различитим лустрацијама, које се изводе преко кађења б., или преко пијења воде у којој је б. потопљен, или купањем у таквој води, или прскањем њоме. Место у које је ударио гром вала окадити б. (СЕЗ, 19, 391). Пред крај свадбе, кад сватови треба да се разилазе, бивају они накађени б. (*ib.*, 179 ид): то се данас сматра као шала, али је првобитно било можда лустрација после тродневног борављења у средини душа предака, које о свадби невидљиво узимају учешћа у свим жртвама и обредима, и у заједничкој обредној гозби (упор. о свему уопште Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, Leipzig, 1911). У сваком случају, пропис да се жар иза кађења мора просути уз какво родно дрво (СЕЗ, I, с.), доказ је да је цео обред имао ритуалан карактер. На Богојављење у воду која се ујутру доноси са извора, метне

се б., па се после њоме сви у кући запоје (СЕЗ, 14, 22 ид). У води у којој је потопљен б. купа се породила после порођаја (СЕЗ, 19, 93), и новорођенче за време првих 40 дана (СЕЗ, 14, 117; 19, 97); на Ускрс се у таквој води купају сва деца уопште (СЕЗ, 14, 50). Б. шкroppи ташта зета кад јој као младожења први пут дође у кућу (СЕЗ, 19, 142); преперуга чељад у кући (СЕЗ, 16, 157): чобанин на Ђурђевдан овце (СЕЗ, 19, 56); бајалица место на коме је болесник »ограјисао« (СЕЗ, 16, 276); у воду у којој се гаси угљевље меће бајалица б. и три зрна црна пасуља (СЕЗ, 19, 265); ловцу, пред полазак у лов, трљају руке б. (ib., 348). Можда овде треба рачунати и пропис да у жити којим ће почети сетва треба да преноћи б. (СЕЗ, 16, 258). Шкroppљење б. прихватила је и црква, и освећене воде без б. не може се ни извршити.

Као апотропајон б. има значајну улогу у теургичним радњама при жртви и молитиви. Босилком се кити глава ускршње печенице (СЕЗ, 19, 45), и овна који се коље приликом измирења момкове и девојачке куће (када се десила отмица, ib., 139); такође и бардак вруће замедљане ракије (жртва прецима! Упор. такву ракију о задушницама!) о свадби (ib., 168). Исто тако, б. се ките или боду жртвени колачи о свадби (ib., 159), задушницама (ib., 25), слави (СЕЗ, 7, 1907, 53; 19, 92; Браство, 8, 1899, 82), Новој години (СЕЗ, 19, 20), Младенцима (ib., 37), Ђурђеву дану (ib., 49). Сви ови колачи јесу жртве прецима, или хтоничним демонима уопште: Младенци су дан змија [= душа], и има их четрдесет, а то је мртвачки број код пас (упор. нарочито М. Murko, *Das Grab als Tisch* 'Wörter und Sachen, II' Heidelberg, 1910, 86 ид); ђурђевски колач меси се ћутећи; за остале колаче ствар је јасна с обзиром на дан о коме се приносе. У Сарајеву су некад на божићним колачима биле израђиване тице од теста са граном од б. (Даница, 7, 1866, 399). Стари Срби и Српкиње, кад иду у цркву, и данас носе киту б. (»стегла као стрина б.«, с. н. посл; в. и ГЕМ, 5, 1930, 40), што је свакако староверски обичај, упор. нпр. Soph. Oed. rex, 3, и Paul Stengel, *Die griechischen Kultusaltertümer* 2, München, 1920, 80.

Б. има угледно место и у мртвачком култу, можда и ту као апотропајон. Кад човек издахне, меће му се у руке б. (СЕЗ, 19, 240). У цвећу које жене доносе на мртвачки одар, мора бити »на првом месту« и б. (СЕЗ, 7, 75; 19, 241; Браство, 9—10, 442). Њиме се кити софра о задушној суботи (СЕЗ, 19, 29); кади се мртвачка жртва приликом »пуштања воде« о Великом четвртку (ib., 41); о Духовима ките се крстови по гробовима (ГЕМ, 7, 1932, 74, околина Велеса); и иначе њиме се ките грбови (Браство, 9—10, 442). О задушницама меће се у реку, за мртвога (СЕЗ, 19, 254; упор. и б. који се о свадби баца у реку, ib., 162 и 164). У околини Ђевђелије мртвацу испод главе мећу јастук пун сува б. (СЕЗ, 40, 252; као што су стари Атињани стављали origanon, упор. E. Rohde, *Psyche* 7-8, 1, 219, или као што су черкески досељеници код нас метали око мртваца некакву јако ароматичну траву коју су у џаковима донели из своје домовине, упор. ТРЂ, ННЖ, 8, 87). У околини Дебра, приликом другог (поновног) погребa, поред покојникове главе меће се б. (Браство, 9—10, 438). Најзад, жене о Отворним задушницама саде б. по гробовима (СЕЗ, 19, 61). Можда овде треба рачунати и обичај да се б. замешује у такозвану »шарену проју«, која се меси о свадби: остали састојци који се у проју мешају, могли би имати хтонични значај, и то су, поред осталогa, ораси, речни каменчићи, трн (за орахе и трн в. доцније s. v. Орах и Трн, да су речни каменчићи сеновити по превасходству cf. СЕЗ, 31, 1924, 67 ид).

По б. врше се и гатања о удаји. Девојка, ако жели да зна за кога ће се удати, узме увече уочи Богојављења два-три струка б., оде на реку, намени сваки струк понеком момку, и пободе струкове поред реке. На којем струку сутра буде иња, за тога ће се момка удати; ако се не ухвати ни на једном, неће се удати за те момке, а ако се ухвати на сва три, моћи ће да бира (СЕЗ, 14, 24; упор. и 19, 22 ид). — Б. је такође цвет који изазива или одржава љубав и то је један од разлога што се девојке и младе жене њиме ките и носе га уза се (упор. босанску песму у Даницу, 9, 1868, 65), а невесте га у јелу »зачаравају« својим мужевима (народна песма, Врчевић, Помање, 32). Овакво схватање, по свој прилици, дало је повода за извесне свадбене обичаје у којима је битно гледање кроз б. или б. венац. У Призрену кад прстенције улазе у вереничину кућу, она треба да их кришом погледа кроз б. (ТРЂ, ННЖ, 3, 111).

На Косову, кад сватови улазе у младино двориште, треба да млада погледа младожењу кроз б. и да рекне: »Ја те гледам једним оком и нагледах те се, а ти мене са оба не можеш« (ib., 3, 123). »У Темнићу уочи свадбе млада исплете венац од б. и у њега метне два парчета шећера, намењујући једно себи а једно младожењи, па кад ујутру угледа сватове, треба младожењу и њих да погледа кроз тај венац« (ib., 12). Понекад се приликом таквог гледања исказује жеља за добијањем породе (ib., 92). — Испрошена девојка шаље момку струк б. (ГЕМ, 5, 40; Браство, 9—10, 412).

Б. има широку употребу у враџбинама и народној медицини. Ко се окупа у води у којој је преноћила стрелица од грома, црнокораста бритвица, направљена у Међудневице, нокат од орла крсташа и кита б., излечиће се ма како да је и ма колико да је дуго болестан (СЕЗ, 19, 390). Б. се врло радо употребљује при магичном »отварању« болесника (СЕЗ, 14, 296; 19, 262; 266; 268). Семеном од б. лечи се врућица (ЖСС, 303) и кијавица (Софрић, 45). У води у којој је б. потопљен купају се болесници од »велике болести« (овде: тифус? СЕЗ, 19, 216). Његов сок употребљује се против змијског уједа (ГЗМ, 12, 1900, 149); исто тако, б. се привија кад уједе чела или зоља (СЕЗ, 40, 245). Б. у сирћету изгони змију ако би (по народном веровању) ушла човеку у желудац (ZNŽOJS, 14, 1909, 83); б. који је девет дана и девет ноћи био у зејтину, ваља намазати дете које има глисте (ZNŽOJS, 15, 1910, 160); такав је зејтин балсам за сваку рану (ib.). Мирисање сувог б. помаже очном виду (ГЗМ, 6, 800). Водом којом је гашено угљевље и у којој је стрљан б. запаја се уречено дете (ЖСС, 301). Б. се меће на пупак детету које има »длаке« (некакви стомачни грчеви), да би се оне изгониле (СЕЗ, 13, 282). У врачању против грознице б. се мешају лекови (ib., 292). Нарочито је популарно средство кађење б.: њиме се каде болесници уопште, да би се »растурила болест као овај дим« (СЕЗ, 19, 263 ид); па онда они који су добили грчеве у стомаку (ib., 218), и које је обузело лудило (ib., 64: за тај циљ узима се б. који је узабран на Светог Макивеја и осушен под стрејом). Б. се накађују и сипљиви коњи (ib., 333). Најзад, б. радо употребљују породиље. Да би се жена лакше породила, треба да пије воду са крстовданским б. (ib., 65), нарочито још ако је на Крстовдан украден са иконе (СЕЗ, 14, 106). Ако породиљу савладају бабице, треба је накадити ноктом од црног пилета које је на раскрсници заклао удовац, и б. (СЕЗ, 19, 99); или је треба окупати у води у коју је метнут б. из девет башта (СЕЗ, 14, 111).

У народним лирским песмама спомиње се б. изванредно често, и то обично са анимистичким схватањима. Млад момак и девојка упоређују се и идентификују са б.; девојачка душа, или душа побожног старог властелина, мирише на б. б. који је девојка

»наменила на војнову срећу« за ноћ је никао, израстао, и у зору раздељен је сватовима (Вук, Пјесме, 1, 36). У приповетки »Сунчарева мајка« (Вук, № 66) девојка се родила из б.

Пошто б. на овај начин може бити сеновита биљка, разумљиво је што је нашао примену и у врачањима за дочаравање људске плодности. Ако млада жели да има деце, треба, кад иде на венчање, да у недрима понесе киту б. (СЕЗ, 19, 84; 151); б. који је са младенцима био на венчању, ушива се после у јастук (ЖСС, 216). Да млада носи на венчању б. у недрима то је раширен обичај (упор. нпр. ТРЂ, ННЖ, 3, 113; 122), али разлог није увек јасан. С друге стране, б. се често идентификује с човеком. У споменутој причи »Сунчарева мајка« (Вук, № 66) б. се претвори у девојку са златном косом.

Има два дана у години која су посвећена б.: то је Свети Макивеј (1. август ст.), и јесени Крстовдан (29. август). Тих дана б. се у цркви освећује, и после чува за религијске потребе и за лек.

У митологији и легендама спомиње се б. врло често. У рају има највише б. и руже (Вук Пјесме, 1, 209, 8 ид). Богородица најрадије мирише б., и то јој је најмилији цвет (Софрић, 34); »овца разблудница« била је једном код Бога на вечери, и ту јој је Бог дао златну јабуку, а Богородица киту б. (у песме, БВ, 17, 1902, 14). Свети Аранђео вади душе праведника б. (упор. и пословицу: »Душа му на б. мирише. Кажу за доброг човека«, ГЕМ, 5, 127; уз ово упор. Вук, Пјесме, 1, 173, 8), онако исто као што у песми агиница буди свога агу б. (Софрић, 45). О б. се причају и разне етилошке скаске и легенде. Нови б. освећује се на дан Светог Макивеја — освећује се зато што је овога дана нађен самоникао на гробу Христовом (СЕЗ, 14, 71). По другој легенди, б. је прво поникао на Голготи, на месту где је Христос разапет (Софрић, 34). У песми »Бог ником дужан не остаје« (Вук, 2, 5) растргнута је коњима невина, лажно оптужена Јелица: где је од ње капала крв, ту је расло смиље и босиље. У планини, на месту где је краљ Вукашин убио цара Уроша, никао је усред зиме и леда б., и врло јако мирисао (Нар. песме, збирка Н. Кашиковића, ркп. СКА, кут. II).

БОСТАН

Melone (cucumis melo). Бостан. 1. Wassermelone. Лубеница; пипун.

У околини Ђевђелије л. не сме изостати са бадњиданске софре (СЕЗ, 40, 82). Та л. употребљује се доцније као лек од водене болести (СЕЗ, 40, 228), и кад дете у сну мокри (СЕЗ, 40, 83). Иначе је л. лек од далка (вода у којој је л. кувана, ЖСС, 284); семенке самелу и пију у води они који не могу да мокре (ГЗМ, б, 1894, 801). Од малог зеленог лубенчета, нарочито међудневичког, даје се да једе ономе који пати од сушице и врућице (СЕЗ, 7, 110; 13, 1909, 380). Нарочито се употребљује као лек лубенче убрано у Међудневице (СЕЗ, 13, 437).

О л. има разних веровања. Свети Ловринац помокри се у бостан, и од тада су лубенице водене (ZNŽOJS, 7, 1902, 147). О дану Светог Јакова (25. јула) сазревају л. и зато тог свеца зову свети Јаков пипунар (ZNŽOJS, 23, 318). Ко једе вреле л. (које су стајале на сунцу) добиће грозницу (СЕЗ, 40, 229). Л. сањати значи јед (љутину) и болест (СЕЗ, 32, 1925, 119). На дан Светог Јована Главосека (29. IX) не једе се л. (СЕЗ, 14, 72; 19, 65).

2. Zuckermelone. Диња.

Бадњиданска д. лек је од водене болести (СЕЗ, 40, 228). Стученим семеном од д., и помешаним са сирћетом, маже се трбух кад боли (ЖСС, 287).

У бостан натиче се на штап, као апотропајон, овча или кравља лобања (СЕЗ, 40, 332 ид).

БРЕБЕРИНА

Windröschen (*anemone nemorosa*). Бреберина (ранилица; овчје руно, Šulek).

Њоме се хране виле (СЕЗ, 32, 1925, 378).

БРЕЗА

Birke (*betula*). Бреза.

1. Бреза има апотропајску моћ. Од ње се плаше вештице (Софрић, 46). Кад сватови полазе од куће у цркву, они прелазе преко брезове метле — очевидно у намери да брезова метла задржи уроке и зле душе (обичај виђен у Београду). »Новокупљеним и чистим брезиним метлама... призивају се виле на посестримљење« (Софрић, 48). Од брезове коре праве се »лиле« (буктиње) којима се, уочи Ивањдана или Петровдана, врши лустрација стоке (Рудник; Стари Влах; Власеница, упор. ЖСС, 133 ид; ГЗМ, б, 1894, 386. Упор. римске палилије, од чега можда и реч лиле? В. такође и Eugen Fehrle, *Die kultische Keuschheit im Altertum*, 213).

2. Бреза је лек од водене болести (купање у води у којој је скувано б. лишће, ЖСС, 308), и пробаци у грудима (сок од брезе, ЖСС, 305).

3. За б. су везане две етнолошке скаске. Зашто је бреза проклета? Спаситеља су шибали б. шибљикама, и зато ју је он проклео (ГЗМ, 19, 235. Упор. и сасвим сличну холандску скаску Dähnhardt, 2, 202). Зашто б. има белу кору? Удовица пошла увече у шуму, да нађе шибу за своју немирну децу, и замоли Бога да јој по оном мраку помогне

наћи добар брезов прут. Бог онда нареди да бреза побели, како би је удовица лакше могла опазити. И од тога доба бреза је бела (Карацић, 3, 1901, 44).

4. По б. изведен је доста велики број топографских имена, в. RJA.

БРЕКИЊА

Elsbeerbaum (sorbus torminalis). Брекиња, брека, брекуља (Šulek).

О постанку б. каже једна наша народна песма ово. Девојка је пасла јелене, па је претерала стадо преко неке воде, а сама није могла прећи. Онда је један јелен својим роговима пребаци на другу обалу, и где је девојка пала, ту је никла б. Од те б. чобани начине свирале, и из њих се после једнако чуло: »Спремај (девојко) дарове« (Софрић, 49).

У околини Сокобање забрањено је сећи брекиње — »све сеци, само брекиње не« — »зато што је Исус разапет на б. дрвету: сва друга пробали су, па се ломила, а б. је издржала«, <и> зато се плод њен не једе, али се ни гранчица не сме употребљавати ни за шта (Ст. Димитријевић). Негде се употребљује за лаке алатке (јармове, чункове за ткање, витлове за мотање пређе), јер се лако ради и лака је, али се нигде не меће на ватру (Ст. Дим.).

У селу Чунацима верује се да је брекиња од девојке постала, и зато је грехота сећи је (Ст. Дим.).

Брекиња је аловито дрво. Она се не сме сећи, јер ко би потегао секиром на њу. »намерио би«: укочила би му се рука или нога, или би се и цео укочио, или би се ма од чега разболео (Ст. Дим.). Дрво, и кад само падне, на огањ се не меће (Ст. Дим.). У штавичком срезу (на путу Нови Пазар — Рожај) мртви се сахрањују у »кораби« од јавора или букве, али никако не од брекиње (испитивања Ст. Дим.).

БРЕСКВА

Pfirsich (amygdalus persica). Бресква; праска, шевтелија, шептелија (Šulek; Софрић. 49).

Бресква је, као и јабука, плод љубави, симбол заљубљености (Ст. Сремац, Зона Замфирова).

Б. служи као лек од различитих болести. »Коштица од б., шљива И јабука са белим луком у комовици пије се од грознице« (СЕЗ, 13, 1909, 341). Кора од б. скувана у води лек је од зубобоље. Б. намазана крвљу од менструације (при чему се говори

басма) регулише менструацију (ibid., 296). Највише се у народној медицини употребљује б. лишће: оно се облаже на прси и врат детету које пати од глиста (ГЗМ, 12, 1900, 138; 151); на главу болеснику од запаљења мозга (СЕЗ, 13, 377); на леђа коњу коме су она израђављена (СЕЗ, 40, 383). Истуцаним б. лишћем, испраним у крављем маслу, мажу се жени испуцане сисе (СЕЗ, 16, 431).

БРЕСТ

Ulm (ulmus campestris). Брест. Реч је заједничка словенска.

Б. је познато демонско дрво. На његовим гранама нарочито радо седе виле, »јер на то дрвеће врагови не смеју« (ZNŽOJS, 7, 1902, 116). Код Шида (у Срему) спомиње се један извештај б., на коме има највише вила (ibid., 122). Б. се радо употребљује за запис (в. т.), и у том случају табуиран је (СЕЗ, 16, 151). У Јошаници и данас (1913) постоји један огромни, врло стари брест, под којим је био запис. Када су сељаци, бежећи од Турака, створили ново насеље, изабрали су и нов запис, а овај брест продали су неколиким људима, али га нико није могао пресећи »Један је крешући гране пресекао секиром ногу и једва остао жив; други је пао главачке и угрувао се, а трећи сломио руку још на самом дрвету« (СЕЗ, 19, 210). Велики и разгранати примерци б. обично се у нашем народу сматрају за светињу, и кад је каква процесија, под њима свештеник застане и чита јеванђеље и даје благослов (Врчевић, Помање, 76).

Када се, за време епидемије, вади живи огањ, провлачи се стока испод б. жила (С. Тројановић, Ватра, 97).

Б. се употребљује и у врачањима за преношење дремљивости (на б.? ZNŽOJS, 6, 319).

У народној медицини б. је доста познат. Б. лишће, скувано, сипа се у рану бравчету које се уцрвљало (СЕЗ, 17, 582). Б. мезгра, искувана у крављем млеку, привија се на убој (ЖСС, 268). Б. кора, и печурке с врбе, скуване у сирћету, лек су од зубобоље (ЖСС, 319); б. кора, утуцана, саставни део облога за жену кад је боле сисе (ZNŽOJS, 9, 49). Водом у којој су прокуване б. жиле испира се место оболело од црвеног ветра (СЕЗ, 40, 233).

У једној скасци поп проклео свога убицу »да га мрави мртва изнашају на б.«, и то се и десило (ZNŽOJS, 10, 242).

БРОЋ

Färberröthe (rubia tinctorum). Броћ. Реч је прасловенска.

Броћ је, на целом Истоку, још од врло старих времена (упор. Henry F. Lutz, *Textiles and Costumes among the Peoples of the Ancient Near East*, Leipzig, 1913, 1923, стр. 80 ид), и у прасловенској заједници (упор. Šulek у Rad, 39, 1877, 33) употребљаван за справљање црвене боје; свакако с обзиром на јаку магичну снагу црвене боје (<Чајкановић у СКГ, 29, 1930, 523 ид; О врховном богу, 1941, 34; Ernst Samter, *Geburt, Hochzeit und Tod*, Leipzig und Berlin, 1911, 168 идд; 190 идд; S. Eitrem, *Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer*, Kristiania, 1915, 458 идд>) постао је и броћ врло јак апотропајон. »На путу му броћ и глогово трње« — каже се о вампиру, и уопште о свакоме за кога нисмо ради да дође (Вук, Посл., 3702. Упор. летонски обичај да се пут кроз село и поље којим ће се кретати мртвачки спровод посипа отровним тисовим грањем, »да би се духу отежао повратак«, ARW, 17, 1914, 496).

Броћ се једе против костобоље (ЖСС. 307); такође је и лек против »поганице« у оку (ГЗМ, 12, 1900, 150; СЕЗ, 14, 229); б. скуван у вино изазива менструацију (СЕЗ, 14, 241). Он се даје и стоци »да би издржала сваку болест« (СЕЗ, 17, 582). На диму од запаљеног б. корена накађује се коњ који пати од сипње (СЕЗ, 19, 333).

БРШЉАН

Efeu (*hedera helix*). Бршљан, брштан, британ, плушт (Софрић, 50; ГЗМ, 20, 1908, 349110).

Бршљан има јаку апотропајску моћ. Од њега беже вештице (Карацић, 3, 1901, 187); ради тога меће се он у дечје колевке (ZNŽOJS, 7, 1902, 293; 388), нарочито о Ђурђевдану (ZNŽOJS, 22, 311) а на Бадњи дан њиме се ките врата и прозори на кући (ZNŽOJS, 1, 212). У Херцеговини и Приморју ките бршљаном бадњаке (ГЗМ, 6, 1894, 379; Schneeweis, 19 — као у Рисну ловориком, Вук, Рјечи., s. v. бадњак), и божићну синију (ГЗМ, 6, 380). У Боки планинци међу гранцицу б. божићној печеници у уста (Врчевић, Три, 28).

Бршљан се употребљава и у љубавној дивинацији. Девојке уочи младе недеље или петка откину грану од бршљана на који је пао последњи зрак сунца, савију је у венац и кажу: »Сунашце на заходу... дај да у сну видим свога суђеника«. Потом метну венац на главу и кажу: »Зелени венче, ти ћеш се осушити ако не доведеш мог суђеника да те скине« и с тим венцем легну спавати, па ће у сну видети суђеника (Софрић, 53).

Девојке међу б. у ђурђевданске венце (СЕЗ, 19, 53). Њиме се ките сватови (СЕЗ, 16, 204; 19, 143; ZNŽOJS, 11, 114; 117). У Херцеговини се понегде о Божићу ките куће б. (ZNŽOJS, 6, 302). На Цвети носи се б. у цркву на благослов, па се после да стоци да га поједе (ZNŽOJS, 18, 73).

Ко почне на дан Свете Луције (13. децембра) да прави сточић од б. дрвета, и радећи свакога дана помало доврши га на Бадње вече, може те вечери у цркви, стојећи на њему, познати све вештице (ZNŽOJS, 10, 55; Шневајс, 8).

У Херцеговини прича се етиолошка скаска о постанку обичаја да се на Божић кити кућа б. Кад је Ирод наредио покољ деце, онда су Јевреји, идући из куће у кућу, метнули бршљанову грану на сваку кућу где су дете погубили, да се не би поново у ту кућу навраћали. И онда је на кући у којој је био Исус изненада изникао б., и тако је Исус спасен, а нама остао обичај да се о Божићу кити кућа б. (ZNŽOJS, 6, 302).

Бршљан је лек од главобоље (лишће, ГЗМ, 20, 1908, 349), мамурлука (лишће, Софрић, 54), краста (лишће, *ibid.*), отока (облог од куваног лишћа од б. »који не гледа у море«, ZNŽOJS, 9, 45), опекотине (бобице и лист, ГЗМ, 1. с. 350), живе ране и занемарене ране уопште (ЖСС, 270; ГЗМ, 4, 140); сок од б. лек је од слепоће (ГЗМ, 4, 140). Нарочито је добар лек од сваке ране б. сок који се нацеди на Ивањдан пре сунца (ZNŽOJS, 10, 53).

»Које цвеће најхубаво расте? — Најхубаво цвеће бршљаново, Јер се вије уз борје зелено, Као момче уз лепо девојче« (нар. песма, Софрић, 53; слично и: СЕЗ, 16, 280).

БУКВА

Buche (fagus silvatica). Буква.

У религији буква нема тако важну улогу као, на пример, храст или граб, али је ипак и она имала извештан значај. У Босни узима се она (пored храста) и за бадњак (ГЗМ, 6, 1894, 381; Schneeweis, 17). На Спасовдан, у Црној Гори, прекрштају свако жито зеленом буковом граном (ако нема лескове), и ките буковим гранама тор и кућу (СЕЗ, 17, 181; у околини Ниша на Ђурђевдан пре сванућа доноси се у кућу б. гранчица, СЕЗ, 14, 134). Поред места на коме се, о Ивандану, ложе (лустративне) ватре, усађује се (одсечена) буквар; девојке је оките цвећем, и она ту стоји понекад преко целе године (ГЗМ, 6, 1894, 387). Уочи 1. маја, у Самобору, победе се свечано поред бунара младо б. дрво, које се претходно окити. То дрво зове се »мајум« (Maibaum). У подизању и кићењу учествују сви који са тог бунара носе воду. »Мајум« стоји ту за време целог маја (ZNŽOJS, 18, 77). У селу Бјелобучју (котар тешањски) има једна буква, поред које се увек зауставља спровод: свештеник чита опело, а један из спровода на букви уреже крст, тако да на њој има много урезаних крстова (Караџић, 1, 1899, 165). Срби верују да се виле рађају на б. гранчицама: ту је мати роди, и повије у зелено лишће (Беговић, 198). У народној приповетки »Ђаво и момак« живе ђаволи у некаквој шупљој букви (БВ, 16, 1901, 402). Ђаво, кад је украо сунце, обесио га је на б., да светли само њему (СЕЗ, 41, № 163).

Буково лишће употребљава се као лек за очи (ГЗМ, 20, 1908, 355).

БУНДЕВА

Kürbis (cucurbita melo). Бундева, тиква.

Не ваља да их деца једу, јер ће им расти гуша (СЕЗ, 13, 1909, 405); ко једе њихове коштице, добиће ваши (ZNŽOJS, 19, 202). Ко б. украде и једе, добиће водену болест (СЕЗ, 40, 228). У кору од б. меће се жара и тиме каде рубине на прагу, да се не издеру при лужењу (ZNŽOJS, 7, 1902, 184). Кад се б. саде, мора се јако лагати, па ће бити дебеле (ZNŽOJS, 19, 201).

У куваној води од б., жалосне врбе и краставаца пари се од покостице (ZNŽOJS, 7, 1902, 164). Дробом од б. облаже се мицина (ZNŽOJS, 11, 263). Печена б. лек од метиља (ibidem).

БУНИКА

Bilsenkraut (*hyoscyamus niger*). Буника; бун, балам, блен, блем, зубњак, зубњача, трава од зуба (в. Софрић, 58); можда и: браборац (ГЗМ, 20, 1908, 347).

Њоме се лечи зубобоља (ГЗМ, 2, 1890, 315; 6, 1894, 800; ZNŽOJS, 5, 95; СЕЗ, 19, 222); »истерују црви из зуба« (Карацић, 3, 1901, 167, Алексинац); <њоме се лечи> и окобоља (ГЗМ, 3, 1890, 315); болесне сисе код породиље (СЕЗ, 19, 112). Према раширеном веровању, ко од ње окуси, губи памет (Вук, Посл., 2468: »Као да се бунике најео. Као да је полуђео, јер кажу да чоек полуди од бунике«). Реч за бунику долази од бунити.

БУРЈАН

Attich (*sambucus ebulus*). Бурјан, абад, авта, антика, аптовина, аптуга, хабат (Софрић, 9 ид), »коров« (СЕЗ, 13, 1909, 437). В. и Šulek и ZNŽOJS, 14, 77.

Биљка са спасоносном магичном снагом. Њоме се ките додоле (СЕЗ, 17, 183; Карацић, 3, 1901, 203 ид), и њене гранчице потапају у воду, па кад уђу у кућу, прскају њима чељад (Карацић, 1. с., 204). Кад човек лежи на трави близу б., не мора се бојати да ће га ујести змија (»због мириса«, ЛМС, 139, 88).

Лек од болова у ногама и леђима (ГЗМ, 20, 1908, 346; ZNŽOJS, 11, 262), срдоболе (ЖСС, 312; СЕЗ, 17, 562), сипње (теј од цвета, ZNŽOJS, 11, 262), од чира и отока (као спољње средство, СЕЗ, 14, 230; ZNŽOJS, 9, 45); његов корен, или попарено лишће, привија се код уједа змије или шкорпије (ЖСС, 332; Беговић, 24; ZNŽOJS, 1, 16). Такође је лек од падавице (корен), од далка и жутице (лишће), за чишћење (бобице, ГЗМ, 1892, 137). Магичним начином се с помоћу б. лечи и грозница: нађу се три струка б. изникла из једног корена, па се саставе врхови, савију на земљу, притисну каменом, и испод њих <се> болесник три пута провлачи; после тога болесник струкове посече, говорећи: »У три струка посекох три грознице: кад се ова три струка подмладила, онда се и грозница повратила« (ЖСС, 279). Нарочито је за лек добар б. убран у Међудневице (СЕЗ, 13, 1909, 437).

Види Е. Majewski, *Bez i hebd. Wisła*, 14, 1900, 527—597 (Реферат у *ZNŽOJS*, 7, 409).

БУСЕН

Rasen (caespes). Бусен.

Употребљује се при врачањима, нпр. када се крави хоће да »преокрене« млеко. У том случају узме се цедило кроз које се цеди млеко, метне на траву, окружи ножем, и тај б. извади па се наопако баци на место где крава лежи, говорећи: какав б., такво виме; како се у тору б. преокренуо, тако се у крави млеко преокренуло (Караџић, 1, 1899, 207). На Ђурђевдан домаћин или други ко од мушких ископа испод најродније шљиве б. траве, па га да планинци (= жени која у тој години рукује млеком) да га меће под судове у којима се сири сир или скида кајмак (СЕЗ, 19, 57). Кад на челе навале туђе челе, иситни се б. са најновијег гроба и баци на туђицу (Беговић, ЖСГ, 240).

На Бусани понедеоник (први понедеоник по Ускрсу) одлазе жене на гробове својих умрлих и »бусају« их, тј. секу мотикама бусење траве и облажу гробове (СЕЗ, 19, 6).

У ркп. иза овога у загради: (»Montag des Rasenerneuerns« в. Murko, *Das Grab*, 89). На томе месту (у студији *Das Grab als Tisch, Wörter und Sachen*, Heidelberg, 1910, Band II, 79—160) М. Мурко тврди да је овакав Краусов превод српског израза на немачки добар: Fr. S. Krauss hat diesen »pobusani (auch pobušeni) ponedeljnik« gut mit »Montag des Rasenerneuerns« wiedergegeben. И из овога се види да је Чајкановић имао на уму немачко издање свога речника.

ВЕЊА

Wacholder (*juniperus communis*). Вења, смрека, смрековина, клека, боровица, пупољица. Упор. П. Софрић, 60.

Као и код других народа (‹Индијаца, Грка, Римљана, Талијана, Немаца, Лужичких Срба) в. Софрић, 60 ид), и код нашег народа в. има изванредну апотропајску моћ. Против вампира употребљује се в. колац, исто онако као и глогов (ЖСС, 326); можда исти циљ има и обичај у Самобору да походници мртваца шкропе китом В. умоченом у благословену воду (*ZNŽOJS*, 18, 128). Православни у Гацку (Херцеговина) међу в. више кућних врата, »да болест не би могла ући у кућу« (ГЗМ, 6, 370). За време заразе врше се кађења с. (С. Тројановић, Ватра, 188). Кад постоје опасности од заразе беснилом, вади се живи огањ из с. (ib., 71).

»У Приморју, у Хрватској, међу у младожењине чизме бибера и вење да би му деца имала црне очи« (ТРЂ, ННЖ, 3, 105 ид).

У народној медицини в. има велику примену. Вода у којој је њен плод и корен куван или потопљен пије се од водене болести (ЖСС, 308; 309; ГЗМ, 4, 164); такође и ракија у којој је потопљен с. плод и кичица (СЕЗ, 13, 1909, 376). Она је лек и од кашља и сипње (теј, *ibid.*, 352; утуцана мезгра, с медом, која се једе, *ibid.*, 368); гушобоље (накадити завој, ЖСС, 277); болести »срца« = стомака (теј од с., пелена, кадуље, слеза, ГЗМ, 20, 1908, 347); увобоље (парење в., СЕЗ, 13, 344; ГЗМ, 4, 164); чмичка на оку (сок од зелене в., СЕЗ, 13, 379); краста код стоке (истуцано лишће, *ibid.*, 429). Истуцана зрна в. саставни део облога против пробади (ZNŽOJS, 14, 61). Она такође служи као профилактикум од заразних болести (СЕЗ, 12, 1900, 152).

ВЕТРЕНА ТРАВА

Hirtentäschel (*capsella bursa pastoris*). Ветрена трава, трава од грознице, кесица, кесица мајке божје, мачкине сузе (Šulek; ЛМС, 139, 86; у Šuleka 39 назива).

Има јаку апотропајску снагу. Пржи се на ожегу, да би се одагнале вештице (Караџић, 3, 188).

Ко је грозничав, узима њене плодове у вареники или кафи (ЛМС, 139, 86).

ВИД

Gauchheil (*anagallis arvensis*). Вид; видац; видовка, видова трава; видовчица (Софрић, 62); мишјакиња (ГЗМ, 6, 801); крика (*ibid.*, 373).

Сматра се као Orakelpflanze <= биљка за гатање>. Жене га уочи Видовдана беру и међу под јастук, и шта те вечери сањају, то ће им се десити (ГЗМ, 6, 1894, 373). Девеојке га те вечери, заједно са првим и последњим залогашем хлеба и мало соли, међу под јастук и заклинју: »Виде, Виде! Тако ти соли и хлеба, земље и неба, кажи ми ко ће ми бити суђен! Нека ми изађе на сан!« (*ibid.*, 643. Слично гатање и у ЛМС, 139, 87, само што ту В., пре но што се метне под јастук, треба три пута обнети око куће).

Вид се сматра као сигуран лек од очију, и због тога га на Видовдан бацају у воду и том се водом умивају (*ibid.*, 373; СЕЗ, 14, 67. При том ваља нагласити да сва »Видова врела« лече, на Видовдан или иначе, од очију, cf. нпр. СЕЗ, 41, 1927, № 185; Милићевић, Кнежевина Србија, 133). Име биљке вид има можда везе са старинским истоименим божанством (<Чајкановић, О врховном богу, 106; 121; 153; 158>). Име мишјакиња, за биљку која је лек за очи *par excellence*, дошло је можда отуда што мишеви, у приповеткама, знају травку којом се могу исцелити очи, в. СЕЗ, 41, 1927, № 44, 97; упор. и *ibidem*, стр. 506. — Иначе је в. познат и као спољње средство (облози) од вратобоље, и кад лице отеку (ГЗМ, 4, 155).

(ВИНОВА) ЛОЗА

Weinrebe <vitis vinifera>. (Винова) лоза.

В. лоза је сеновито растиње. Она се сади по гробовима (ГЗМ, 6, 1894, 154). У народним песмама спомиње се в. л. која је сама поникнула из гроба (»Те [цар] сарани двоје деце своје. На Момиру зелен бор никао, На Гроздани винова лозица: Савила се лоза око бора, Ко сестрина око брата рука, Вук, Пјесме, II, 29, 390 идд. В. и Вл. Красић, Песме, I, 21, 54. у БВ, 16, 1901, 247 такву сеновиту б. л. посадили су други. Упор. и овај речник s. v. Бор, и Сеновита дрвета. Упор. и R. Köhler, Von fortlebender Seele in der Pflanzenwelt, Kl. Schr., 3, 274 идд). Да је в. л. сеновита сведочи нам и пропис да после заласка сунца »не ваља бити ни под каквим дрветом, особито не под лозом, јер ћеш ограисати« (ГЗМ, 6, 1894, 674). — С друге стране, в. л. је свето растиње (»од ње је света крв«), и на њу не сме ни вукодлак, ни икакав зао демон: зато ако они гоне човека, најбоље је да се склони у виноград (ZNŽOJS, 6, 149; 23, 185).

Заштитник лозе и винограда је свети Трифун. Он је, према легенди, и сам био виноградар, и једном приликом одсекао је косиrom себи нос (СЕЗ, 14, 26). Тога дана треба почети резивање винограда, макар свега 2—3 гице (СЕЗ, 14, 26; 16, 71). Лозу треба резати и на Светог Матију, 24. II п. н. (као што и грожђе треба брати на јесењег Светог Матију, 21. IX: »Матија реже, Матија трга«, ZNŽOJS, 23, 317). Међутим, не треба резати лозу ни на Светог Валентина (14. I п. н.), ни на Светог Анту опата (17. I), јер неће бити грожђа, или ће га бити врло мало (ZNŽOJS, 10, 41; 42).

На лози спаљују се свеци. »Кад је спаљиван свети Сава, његове мошти нису се могле сажећи на дрвима и обичној ватри, него су сечене по виноградима гице, чокоће, и на лози су га спржили« (Вл. Ћоровић, Свети Сава у нар. пр., 187, упор. и БВ, 16, 1901, 212). Свети Андрија на крају свог првог живота (пре своје палингенесије) спалио је сам себе на л. (СЕЗ, 41, № 166).

В. л. има у бајањима и народној медицини важну улогу. Соком који л. пушта кад се у пролеће ореже (»лозина суза«) мажу жене и девојке косу, да би расла (Караџић, 3, 1901, 200; СЕЗ, 13, 1909, 413). Најбоље је ако се том приликом и обаје (СЕЗ, 13, 296). Нарочито јако дејство на рашћење косе има сок добијен уочи Ђурђевдана (ЖСС, 117). Рашћењу косе помаже чак и вода од кише која се на л. задржала (ГЗМ, 6, 1894, 656). Седам или девет угљенова од лозе, стављени у воду, употребљују се при бајању кад је дете уречено (ZNŽOJS, 7, 1902, 388). Жена којој се деца не држе, треба — кад осети да је у другом стању — да се окупа у води у којој је потопљена вучја јабучица и в. л. (СЕЗ, 13, 290). Пепео од в. л. у комовици пије се од водене болести (СЕЗ, 13, 376); такође и теј од л. корена (ГЗМ, 4, 153). Осушен л. лист, попијен у води, изазваће менструацију (ЖСС, 187). Сок од в. л. лек је од увобоље (СЕЗ, 40, 231); помешан с медом, лек за јаштерице у устима (ГЗМ, 4, 153). Лист намазан медом привија се на ране (ibid.).

ВИЊАГА

Wein (wilder) <parthenocissus>. Вињага.

Болесника од великог кашља треба пре сунца провући кроз в. (Караџић, 3, 1901, 128; СЕЗ, 13, 1909, 342).

ВИСИБАБА

Schneeglöckchen (*galanthus nivalis*). Висибаба, бапка, дремовац, дремовка, бабљи климпач (Šulek; Софрић, 68), петловчићи (СЕЗ, 16, 134).

Према етимологији изгледало би да цвет стоји у вези са женским божанством Бабом: в. је пролетњи цвет *par excellence*, а Баба је божанство које се нарочито у пролеће манифестује (упор. »Бабу с јарцима«, из фебруара, Бабу Коризму, бабу из карневалских дана, в. ГНЧ <42, 1932, 189, 222>). Бере се ритуално на Ђурђевдан (СЕЗ, 16, 134). На Цвети девојке је преносе из шуме у своју башту (СЕЗ, 19, 40).

ВИШЊА

Weichselkirsche (*cerasum apronianum*). Вишња.

В. има важну улогу у врачањима и гатањима, нарочито љубавним. Кад се гаси угљевље да би се дознало ко је дете урекао, употребљују се гранчице од в. (ЖСС, 299). На Ђурђевдан девојке се купају на в. или је јаше (»етимолошко« врачање: да би момци »свисли« за њима, Караџић, 3, 1901, 123). У Сарајеву, уочи Ђурђевдана, дође девојка-удавача под в. и затресе је да не буде догодине код матере«. Онда наломи в. гранчица, и сваку намени понеком момку, па их све увече метне поред свог кревета. Коју гранчицу ујутру, не гледајући, прво дохвати руком, за тога ће се момка удати (Караџић, 4, 1903, 167). Која девојка жели да јој момак дође на сан, треба у глуво доба ноћи да се скине гола, па да у три пута рекне, најпре у оцаку, па онда под в., најзад пред дворишним вратима: »Мој суђениче, или си у гори или у води, или си у луту или си у ћумуру, дођи ноћас да се видимо« (ГЗМ, 6, 1894 658). Из овог би излазило да је вишња сеновито дрво, јер су остала места, оцак и врата, места где се душе искупљају (<СЕЗ, 14, 179; 17, 134; 19, 71 ид; ГЗМ, 19, 322; Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, 56, 143 идд>), а и иначе знамо да душе мртвих шаљу сан (<Golther, Handbuch der germ. Mythologie, 85 ид; упор. и R.M. Meyer, Altgermanische Religionsgeschichte, 112 идд: Traumgeister>).

У једној народној песми спомиње се да испод в. виле воде коло (Софрић, 69).

Водом у којој је скувано лишће од в., трешње, јагоде и љубичице испирају главу они којима опада коса (СЕЗ, 13, 1909, 361). В. лишће покишељено у води, или опрано у води, привија се на болесне очи (СЕЗ, 17, 561; ZNŽOJS, 11, 271).

ВРАТИЧ

Rheinfarn (tanacetum crispum, tanacetum vulgare). Вратич, повратич (уманика, Šulek).

»Вратич« означава биљку која магичним начином враћа нешто на старо стање, које је туђим враџбинама било поремећено. Отуда је разумљиво да овим именом наш народ може означавати различите биљке. — В. Митско биље.

В. се баје преко крављих леђа, да би крава имала млека (СЕЗ, 32, 1925, 425). Ако крава изгуби млеко, онда јој се в. мажу сисе (ZNŽOJS, 7, 1902, 181), или се ставља на врата од штале (ibidem, 180). Бере се на Биљани петак (СЕЗ, 14, 57).

ВРБА

Weide (salix). Врба. Реч је прасловенска. Упор. Šulek, Rad, 39, 13.

У старој српској религији има в. врло угледно место.

В., кочоперна и бујна као што је, показала се врло згодном да постане магична шибљика, Lebensrute <= шибљика живота>. В. гранчицама шибāju се међу собом деца и одрасли на дан Младенаца, Лазареве суботе и Цвети; при томе се говори: »Расти као в.« (СЕЗ, 14, 43; Вук, Посл., 1006; Караџић, 1, 1899, 163), и на Ђурђевдан (ГЗМ, 6, 1894, 374. У Скопљу чине то и Турци, »јер је то добро за здравље«, ГНЧ, 24, 1905, 280). На Младенце и на Благовести шибāju в. шибљикама јагањце, »за здравље стоке« (БВ, 10, 1895, 91 ид). О магичном шибану в. и СЕЗ, 31, 1924, 46 ид. Приликом стриже в. гранчицама потопљеним у воду пошкропи се свака овца (СЕЗ, 7, 319). Исто тако практикује наш народ и магично опасивање врбом, и то нарочито чине жене; оно се врши, обично пре сунца и у вези са ритуалним купањем, на Ђурђевдан (ЖСС, 121; СЕЗ, 7, 106; ГЗМ, 6, 1894, 371; 374; Караџић, 3, 1901, 124; 4, 1903, 168), на Цвети (ГЗМ, 6, 265), на Младенце (СЕЗ, 14, 43). Ту в. неки скину чим сунце огреје (ГЗМ, 6, 371; 374). Овај обичај заједнички је и другим неким ие <= индоевропским> народима, упор. Е. Fehrle, Die kultische Keuschheit im Altertum. Giessen, 1910, 142 идд. В. гранчицама и лишћем опасују се и ките лазарице, о Лазаревој суботи (СЕЗ, 7, 302; 14, 47), и додоле (Караџић, 3, 1901, 203; 204; СЕЗ, 16, 157; Венац, 14, 738. Да врба у дочаравању кише има извештан значај приметио је још Mannhardt, WFK, 1, 283; в. и Fehrle, о. с., 144°). В. се, најзад, на Ђурђевдан опасује и ведрица за млеко (»да млеко у ведрици расте, навире као в.«, Караџић, 3, 1901, 122; СЕЗ, 32, 1925, 109; упор. Plin. NH, 24, 61: [duo genera viticis] lacticis ubertatem faciunt <=[две врсте шибљике] утичу на обиле млека>, и Fehrle, о. с., 143).

В. гранчице су апотропајон, и као такав вешају се о врата и прозоре, на Ђурђевдан (општи српски обичај, који није напуштен чак ни у великим центрима

какав је Београд! Тако раде нпр. и Турци у Скопљу, ГНЧ, 24, 1905, 280) и на Спасовдан (ЖСС, 124). То исто чини се, у целом српском народу, и на Лазареву суботу (то би тобоже одговарало гранчицама финике у NT, Јо. 12, 13); тога се дана оне, »као светиња«, међу за огледало и икону (Беговић, 108). В. има задатак да чува кућу од грома. Према усменом саопштењу, које се односи на околину Руме, врбове гранчице не треба уносити у кућу пре Цвети, а тога дана донесу се из цркве и њима окити кућа, »да је чувају од грома: јер у в. гром не удара, а ако би се баш десило и да удари, не може јој нашкодити«. У неким крајевима та забрана везана је за Ђурђевдан (Караџић, 4, 1903, 168). У старој граници до Ђурђевдана не уносе се у кућу никакве зелене гранчице, а на Ђурђевдан окити се њима и кућа и црква; доцније, ако запрети град, крсти се тим гранчицама пут облака и говори: раступи се (Беговић, ЖСГ, 121); такође се за време града кида врбица и унакрст баца у ватру (Беговић, 223). С тим се слаже малочас споменуто веровање да ђаво, због кога громовник и шаље на земљу гром, не сме на врбу. — У овом смислу — као апотропајон — треба протумачити и обичај да се у земљу где ће се сејати лан или конопља забадају три прута в. везана црвеним свиленим кончићима (СЕЗ, 17, 16).

Нарочиту спасоносну снагу има ђурђевданска врба. Поред осталог, таква в., иситњена, меће се на Бадњи дан у храну којом ће се нахранити живина (СЕЗ, 7, 297).

Према једној етиолошкој скаски, в. је проклето дрво, јер је једном, када је Исус гонио ђавола, показала ђаволу пут којим треба да се спасе. Због тога в. нема рода (ГЗМ, 6, 1894, 371). И у српској редакцији приче о демону коју гони новорођенчад (cf. <Вук, Рјечн., s. v. мацаруо; СЕЗ, 19, 95; 45, 42 и 184; 50, III, 16; Pauly-Wiss., 7, 1006; Roscher, LM, 2, 1819>) прокуне јунак в., јер је прикрила ђавола (СЕЗ, 41 № 167). Али је в. ипак имала извесно своје угледно место у религији. На њој воле да седе виле (»јер на то дрвеће врагови не смеју«, ZNŽOJS, 7, 1902, 116). Има и појединих светих примерака. Добровска вода, извор у близини Ресна, која ужива поштовање и бива посећивана недељом, извире испод једне старе в., »коју нико не сме оборити« (ГНЧ, 24, 261). Близу Крушевца била је раније некаква бара, која је лечила нарочито од грознице, а поред ње шибље и в. Болесник, пошто би се умио и пио воде, оставио би на шибљу или врби кончић са свога одела, и бежао кући без обзира, »јер ако се осврне, и грозница ће се с њим вратити« (Тих. Р. Ђорђевић, Остаци обожавања дрвета у нас, Караџић, 3, 1901, 147). Жртва је овде очевидно била намењена води (и данас се ту остављају кончићи од одела, иако в. више нема; упор. и друге примере, 1. с.), али је и ту в., која и иначе лечи од грознице, народ поштовао.

Код села Оштарија (модрушко-ријечки крај) била је некада поред неког лековитог извора велика света врба, по којој је и извор добио име Врбица. Ту и данас сваке младе недеље (особито лети) долазе болесници (ZNŽOJS, 14, 132).

В. има и своје празнике. То је општи биљни празник, Биљани петак (cf. нпр. Караџић, 3, 1901, 121) и Ђурђевдан; то је Спасовдан; и то је, пре свега, Лазарева субота, односно Цвети, када се в. освећује у цркви, и који се дан и назива Врбицом. У околини Ђевђелије тога дана од в. гранчица у цркви добијених плете се венац, и веша поред иконе. Стари венац (од прошле године) чува се док се не замени новим, па се онда иситни и са мекињама даје воловима (СЕЗ, 40, 56). Такав обичај постоји и по другим крајевима. Уопште, освећивање в. гранчица на дан Врбице велики је народни празник,

који је у вези са ношењем литије. Празник је свакако заједнички словенски («Вербнаја недеља» или «Вербница», код Руса), упор. Софрић, 73. Црква је томе обичају дала своје објашњење (у вези са Јеванђељем по Јовану, 12, 13), и локализовала га на Цвети.

В. има везе и са култом мртвих. У љубињском котару в. се саде по гробљу (ГЗМ, 6, 1894, 154). У околини Преспанског језера, када се, о Светој Тројици, »дају крчази за душу«, у крчаг се задене, поред разног цвећа, још и обавезно, орахово лишће [о хтоничном карактеру ораха в. чланак Орах] и гранчице в. (ГНЧ, 24, 250). Овде свакако спада и обичај да при »другаричењу« на Побусани понедеоник (који је чисто мртвачки празник, упор. ради оријентације, М. Мурко, *Das Grab als Tisch*, 89) момци и девојке плету венце од в. младица, п кроз њих се љубе и побратимљују (Вук, Рјечн., s. v. дружичало; ЖСС, 108; Караџић, 1, 1899, 271).

У бајањима и народној медицини в. има велики значај. На њу се могу пренети, односно, за њу се могу »венчати« болести, грозница и главобоља. Болесник од грознице испече главицу бела лука, и рано ујутру оде каквој в., затресе је и каже три пута: »Не тресем с тебе росицу, него с мене грозницу«. Онда метне бели лук међу в. ракле и каже: »Кад ова главица проклијала, онда и мене грозница ухватила«, па бежи кући без обзира (ЖСС, 280). Или: узме парче воштане свеће, мало соли, јечма или зоби, па оде каквој младој врби и три пута је обиђе говорећи: »Дадох коњу зоб, волу со, и венчах грозницу за врбицу«. Затим прилепи свећу на врбу, жито и со проспе под њу, па бежи кући без обзира (ЖСС, 279). Ко пати од главобоље, начини толику воштану свећу да је може обавити око своје главе, па онда оде каквој в., запали свећу и три пута око в. обнесе говорећи: »Венчах своју болетицу за врби (ЖСС, 314). Понегде се »венчавање« грознице за в. врши увече (СЕЗ, 17, 542). У басми против коњштака (кривљења кичме) баје се да се в. искриви, а болесник исправи (СЕЗ, 19, 232). С помоћу в., по сили аналогне магије, може учинити девојка да јој порасте коса. На Ђурђевдан пре сунца девојке се чешљају на в. гранчицама, »да би им коса расла као в.« (ГЗМ, 6, 1894, 269; 656); понекад се чешљају седећи на конопцу, који је уочи Ђурђевдана преноћио на в. («да ми расте коса као в., а буде дуга као конопац», ЖСС, 118). Негде девојке остављају зејтин да на в. преноћи, па њиме после мажу косу (ГЗМ, 6, 371). На Ђурђевдан чешљају се девојке на в. »да коса и оне расту као в.« (ibid., 269).

В. је лек од срдобоље (мезгра од жила, у вину, ЖСС, 311); кашља (теј од в. ресе, скуван и поклопљен хлебом, ГЗМ, 20, 1908, 345); грчева у стомаку (ГЗМ, 4, 165; ZNŽOJS, 14, 77); грознице (ГЗМ, 4, 165; кора и мезгра скуване у вину, ЖСС, 280; теј од в. коре, СЕЗ, 13, 1909, 339; кора у ракији, СЕЗ, 16, 424); јехтике (теј од в. жила, СЕЗ, 14, 219); пришта (ГЗМ, 4, 165; пепео од в. коре, с маслом, за превијање, Караџић, 3, 1901, 165); зубобоље (печурка с в. и брестова кора, у сирћету, ЖСС, 319); брадавица (ГЗМ, 4, 165). Кад се дете зацењује, вала откинути гранчицу в. која додирује воду, метнуту у воду и њоме дете запајати (СЕЗ, 14, 132). При »отварању« болесника неизоставан је прут од в. (СЕЗ, 14, 295; 297; 299). Шап код стоке лечи се тејом од в. коре, којим се живинчету исплакну уста (СЕЗ, 13, 429). Према једној лекаруши из XV века, в. је саставни део теја који треба да пије жена да би имала млека (ZNŽOJS, 15, 128).

»Врба која грожђем роди« спада у типична аџулата <= што не може бити> у народним песмама и пословицама (нпр. СЕЗ, 16, 353; БВ, 10, 1895, 28; 16, 1901, 364: »Да Бог даде те се не удала, Док не видла три на небу сунца, Док не чула како риба

пјева, Док не роди јавор јабукама, Жута врба грожђем бијелијем«...; Вук, Посл., 2187; Софрић, 74). Неверна жена тражи од мужа да јој донесе »са в. јабуке« (у приповетки, СЕЗ, 41, 492).

Чим в. оживи (»врбопуц«), народ верује да код жена порасте полни нагон (СЕЗ, 14, 8. Упор. Вук, Посл., 162: »Баба старца звала уз врбопуц, а старац јој се одазвао уз винобер«).

ГАВЕЗ

Wallwurz (*sytnphytum officinale*). Гавез (опашица; пијавица; пчела колинца; волови језик, Šulek).

Има у себи изванредну спасоносну снагу. Жиле од црнога г., куване у млеку, привијају се кад се хоће да што срасе. Народ верује да г. има толику силу да би два прста, кад би се 40 дана овако привијала, срасла један за други (Вук, Рјечник, s. v., cf. и Љ. Ненадовић... Од г. мелем за рану и Беговић, 249; ZNŽOJS, 11, 264). Упор. и немачко веровање о валеријану, с помоћу кога »das Fleisch im Topfe zusammenheilt« <=> »месо у лонцу срасе« (Marzell y Handw. DA, s. v. Baldrian).

Иначе се г. употребљује при крвотоку материце, против падавице, пасјег уједа, ћелавости (ГЗМ, 4, 144), за ране и красте (ZNŽOJS, 9, 49; 19, 171), од мицине (ZNŽOJS, 9, 47), далка (ZNŽOJS, 14, 95). Он је и саставни део мелема кад је коме »отекло око срца« (ГЗМ, 20, 1908, 347).

ГЛАВОБОЛКА

Nieswurz schwarze <= Schneerose> (*helleborus niger*). Главоболка, главоболчица.

Не сме се уносити у кућу, јер од ње боли глава, и кокоши неће да носе ако се донесе под кућни кров (ZNŽOJS, 19, 203).

ГЛОГ

Weissdorn (*crataegus oxyacantha*). Глог. Реч је. прасловенска, в. Šulek, Rad, 39, 15. »Црни« г. (*crataegus nigra* и *prunus spinosa*). Речју »г.« обележава се у овом чланку и једна и друга врста г., јер се за њих везују иста веровања.

Најмоћнији апотропајон против вампира (и вештица), и злих демона (нпр. болести) уопште, ма у ком се облику јављали. »Без глогова коца ништа му бити не може«, каже се о неком коме је тешко дохакати (Вук, Посл., 178). Ноћу треба собом понети г. штап, и онда се не треба бојати ничега (ГЗМ, б, 1894, 372; и иначе често!). У првом реду је г. популарно оружје у борби противу вампира, нарочито ако је То г. »јединак« (упор. ZNŽOJS, 7, 1902, 132; 134. Упор. уопште мој рад »Убијање вампира«, СКГ, НС, 9, 1923, 275 илд). Кад се вампир ископа из гроба, он се по правилу (како се то види из безбројних типичних примера) »убија«, пробада г. коцем; првобитно, он се г. коцем (магички) причвршћивао за гроб, како се, уосталом, понегде и до најскорије прошлости радило: на пример, у јужној Далмацији и Босни (в. Караџић, 3, 1901, 213). У селу Чичкови, срезу ариљском, био је пре две године један вампир такође глоговим коцем прикован за гроб (в. »Време« од 31. XII 1933). Упор. и сличан обичај код старих Германаца, са женским лешом из источне Фризије, који је био везан за колац и покривен трњем (в. Karl Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, 4, 245.; R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 83; СКГ, НС, 9, 277). Довољан је и сам г. трн да се вампир уништи или отера. Понекад се мртвацу, за кога постоји бојазан да ће се повампирити, забоду у пупак игла или трн од црнога г. (ЖСС, 326); понекад се у њега забада г. трн пред само спуштање у раку (СЕЗ, 13, 1909, 447). Довољно је да се испред вампира стави или макар да му се само покаже г. трн, па ће бити онеспособљен или отеран. Г. грана мора се иза мртваца држати у кући макар само једну ноћ (ЖСС, 345). Да се мртвац не би повампирео, забадају се такође у гроб г. шиљци (ЖСС, 343). Кад се не зна тачно у коме је гробу вампир, треба, за сваки случај, побити у све нове гробове по један г. колац, и наместити замке од рогозине (СЕЗ, 40, 1927, 261). Да не би вампир ушао у кућу, треба на сва врата и прозоре метнути пруту црнога г., или затворити спољна кућна врата г. коцем (СЕЗ, 13, 447; ГЗМ, б, 161. О сличној одбрани од мртвачких демона, код Грка и Римљана, упор. E. Rohde, Psyche, I, 2373, и E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, 73 ид). Кад се спомене вампир, треба рећи: »На путу му броћ и г. трње« (упор. Вук, Посл., 3702). Упор. и германски обичај да се лешеве извесних βίαιοθανάτοι <= насилном смрћу умрлих> (за које се зна да су опасни и да се хоће да повампире) покривају трњем, Тас. Germ., 12.

Од г. се плаше и њиме се терају и други зли демони. Ту су у првом реду демони болести. Кад је неко болестан од далка, бајалица га одведе на буњиште (које је иначе зборно место за зле душе што изазивају болести), и ту демону болести прети г. трном (ЖСС, 284). Када се појави каква епидемија, сва чељад из куће да своје тканице бајалици, па их она једне на друге настави, закачи за кућна врата, па онда растегне, и докле дођу, на том месту побије у земљу г. колац, па се окрене западу и каже: »До коца дошла (болест), а колац не прешла!« (ЖСС, 309). На сличан начин тера се г. коцем и падавица (ЖСС, 291). Од г. плаше се и вештице, и зато многи стално држе у кући г. колац (ЖСС, 326. Упор. и слично веровање код старих Грка, Dioscorid. De mat. med., 1, 90 и Samter, о. с., 741; Frazer, GB3, 9, 1532). Г. се терају и змије: у басми која се говори о главном змијском дану, Јеремијиним дану, избола је змија очи »на два трна глогова, на четири шипова« (ЖСС, 124; Венац, 14, 1929, 528. Упор. Theocr. 24, 88, где је г. такође употребљен за уништење змија). Да се змија не би »повампирила«, предузимају се и друге радње, и то увек оне којима се иначе спречава повратак умрлих људи. Када се, 1933. године, у околини Струге појавило врло много змија, људи су их најпре убијали и онда, без обзира на то што су већ мртве, сваку без изузетка спаљивали. »Постоји, наиме, стари обичај да се змија мора спалити, јер иначе она

оживи« («Време» од 26. марта 1933). Овај интересантан обичај може послужити као нов доказ за теорију да је спаљивање, код разних народа, доиста постало у намери да се покојницима коначио онемогући повратак. — На г. дрво хвата се и ђаво (в. приповетку, БВ, 3, 1888, 103 ид, и моју напомену у СЕЗ, 41, 1927, 519), који се може и отерати г. штапом, а убити ножем чије су корице од црнога г. (Венац, 14, 609).

Код оваквих својих особина није чудо што се црни г. врло често ушива у амајлије у виду крстића или љуспица, да би се дете одржало, или да га не би напао вампир (в. ТРЂ, Амајлија, Караџић, 4, 1903, 198; 200; СЕЗ, 13, 289; 447). Црним г. урезује се на колачићу запис против беснила (СЕЗ, 13, 297). На Цвети г. гранчицама ките се куће и обори (СЕЗ, 19, 40). На Ђурђевдан пре сунца међу жене глог у омају у којој ће се купати.

Из бајања и врачања у вези са г. јасно се види да је г. сматран као дрво сеновито. На њему бораве демони који су у стању да пошаљу болест. Уочи младог уторника врачара однесе под какав г. у пољу малу погачицу, вина, воде, соли, цвећа, коњску потковицу и клинац, и заклиње демоне на г., *sive feminae, sive mares* «= било да су жене или мушкарци», да приме жртву и оставе болесника на миру (СЕЗ, 13, 294 ид.) Узгред можемо споменути да у овом случају имамо занимљиву везу између магије и култа. Демонима се, с једне стране, приноси жртва (погачица, вино, вода, со, цвеће), да би се одобровољили и са њима начинио савез, али у исто време, као да ничега није ни било, они се магичним начином терају (јер се од потковице, и од метала уопште, а нарочито гвожђа, плаше демони: отуда, на пример, пропис да се лековита биљка не сме vadити из земље ножем, да не би демон, који је у биљци, побегао). Манипулације са клином, међутим, у противуречности су са свим овим, јер је њима смер да болест прикују за дрво (како су то радили још Римљани). Случајеви оваквог унутрашњег синкретизма, спајања обичаја који су и хронолошки и садржајно различити, има код нас доста. — Глогу се може »предати« костобоља, и том приликом такође му се приноси жртва. Болесник спреми колачић, и оде под какав г., дирне га три пута, каже својој болести да иде »у г.«, остави на г. колачић »да га тице (= дише?) поједу«, па без обзира иде кући (ЖСС, 307). Глогу се и иначе приносе жртве, и као такву треба (у сваком случају бар по форми) сматрати један поступак познатог српског јунака из првог устанка, Васе Чарапића: кад је он, хајдукујући, видео у пролеће на Авали први г. како је олистао, извадио је цванцик и даривао га (Милићевић, Кнежевина Србија, 75). Г. и иначе може уживати поштовање као ретко које дрво. Он се понекад назива светим дрветом (в. пример у ГЗМ, 6, 372). Цигани у Шумадији причешћују се на Ђурђевдан г. листом (ЖСС, 103). постоји и заклетва: »глога ми« (Вук, Посл., 502) — да ли каџ еуфемисмон «= еуфемистички» (као што је код Грка: *paí ma hena* «= тако ми гуске», и примери које наводи Grimm, *Deutsche Oythologie*, 1, 13, *potz tausend, parbleu* и др.), или је то стварна заклетва светим дрветом (упор. Софрић, 75), тешко је рећи.

Да г. може бити сеновит, даје се наслутити и из једног обичаја из источне Србије. Жена која нема деце а жели да их добије, треба да се пре сунца окупа у води са које се напио жут бик и у коју је стављено три зрна г., и после тога једно зрно поједе, да би зачела (СЕЗ, 19, 85).

»Ако хоћеш да дође она цопрница која ти је однела срећу нпр. код блага, мораш палити ватру г. дрвима« (ZNŽOJS, 19, 118).

У митологији г. може имати козмички значај. Сва земља стоји на гранама великога г., и за тај г. везан је велики црн пас. Тај пас једнако глође г., па кад га скоро сасвим преглође, он стане вући из све снаге да би га преломно. Тако настаје земљотрес. Али земља ипак не пропадне, јер онда свети Петар прекрсти штапом, и г. опет постане цео (СЕЗ, 19, 391).

Г., стуцан на камену који се не помера, чини саставни део мелема који се, уз басму, привија на пришт (ЖСС, 263). Лист од г., и корен од маслачка, у ракији, лек је од грознице (СЕЗ, 17, 1911, 558). Од глогиња кува се теј против срдоболе (ЖСС, 312). На г. се, кад се јави епидемија, вади живи огањ (и то кад је епидемија код људи; а кад је код стоке, онда се вади на липовини, С. Тројановић, Ватра, 81).

ГОРУН

Stieleiche, Sommereiche (*quercus pendunculata*). Горун, горуново дрво, лужни храст (Šulek).

Дрво са нарочитом демонском снагом. Кроз њега провлаче недоношчад, кад не могу да напредују (СЕЗ, 13, 283). Мртвачки сандук прави се од каквих било дасака, али крст мора бити од г. или граничевог сировог дрвета (ТРЂ, КНР, 34).

ГОРУШИЦА

Senf (*sinapis arvensis*). Горушица.

Г. семе (с першуном и вењом) пије се од водене болести (ЖСС, 308); такође отклања перут и красте на глави, и употребљује се против болова у крстима и грудима и против губе (ГЗМ, 4, 144).

ГРАБ

Weissbuche (*carpinus betulus*). Граб. Реч је прасловенска.

Г. је у старинској религији морао имати велики углед, али који је данас избледео. Г. се понекад сече за бадњак (СЕЗ, 32, 1925, 368). Понегде се од неџа прави и Maibaum «= мајско дрво»: у Крешеву (Босна) уочи Ивањдана наложи се ватра; после се у то огњиште усади граб, који девојке оките цвећем, и он покатакд ту стоји преко целе године (ГЗМ, 6, 1894, 387). На Биљани петак наломе се г. гранчице, па се на Ђурђевдан њима ките прозори и врата (Караџић, 3, 1901, 121). »Здравља ради« народ се купа у врелој води у којој је потопљен г. (СЕЗ, 17, 533).

Постоје и враџбине у вези са г. које су етимолошког порекла. На Ђурђевдан девојке се купају на г. или га јатшу, »да се момци грабе за њима« (Караџић, 3, 1901, 123). За слична врачања упор. Вук, Живот и об., 29; Рјечн., s. v. Ђурђевдан и грабило. Такође се крави, којој је тргло млеко, даје у мекињама г., да би »дограбио« млеко натраг (ЖСС, 125; Беговић, 229; упор. и Беговић, 119; ZNŽOJS, 20, 47).

У Славонији верују да је г. дрво »вражје«, док су друга дрвета (топола, храст, јасен, врба, ракета, леска) виловна (ZNŽOJS, 7, 1902, 116). Али има докумената по којима изгледа да је г. доиста имао божанско поштовање и могао бити фетиш. Село Граб у Херцеговини названо је по једном великом г., под који се »у првашња времена« цела околина скупљала и чинила важне договоре (СЕЗ, 5, 1903, 1255).

У једној народној приповетки о неверној жени (СЕЗ, 41, № 54) момак и девојка венчају се *in aller Form* «= по прописи» обилазећи око граба; можда је ово остатак старинског прописа, упор. паралеле *ibid.* стр. 520.

ГРОЖЂЕ

Trauben <uvaе>. Грожђе.

Употреба г. у култу није нарочито велика. Њега мора бити, у околини Ђевђелије, на бадњиданској вечери, и г. са те вечере после је лек за ране (СЕЗ, 40, 81). Пред крај бербе, од последњег чокота г. прави се »Богу брада« (СЕЗ, 17, 17; 212). Празник г. је Преображење. Пре Преображења не ваља га јести, а тога дана носи се у цркву и освећује и први пут, као причешће, окуша, и даје се болесницима (ЖСС, 140; Беговић, 30; СЕЗ, 14, 71; 40, 74; ZNŽOJS, 20, 49). Г. је табуирано на дан Усековања, нарочито црно, »јер то подсећа на крв која је текла из главе светог Јована« (СЕЗ, 14, 72; 19, 65; ZNŽOJS, 5, 278). На дан Јелине Горчице (14. IX п. н.) не треба брати грозђе, »јер ће бити горко« (ZNŽOJS, 10, 54). Берба г. је свечаност: у бербу жене иду у стајаћем руху, и спрема се жртвени ручак (јагње, СЕЗ, 14, 274).

Ако се на Божић мете кућа, опадаће г. (Караџић, 1, 1899, 210). Ако на Спасовдан пада киша, то шкоди црном г. (ZNŽOJS, 19, 198). На Нову годину ваља појести у винограду главу од веселице, па ће грозђе добро родити (БВ, 16, 1901, 97). Да не би тице чиниле г. штете, треба на Бартоловски пост пре сунца начинити у винограду страшило (ZNŽOJS, 18, 83; 19, 210). На дан Светог Вида (15. VI п. н.) »улази вино у грозђе«: ако тога дана пада слаба киша, неће од грозђа бити ништа (ZNŽOJS, 10, 57).

У народној медицини г., нарочито са бадњиданске вечере, важи као лек од рана (СЕЗ, 40, 80; 83).

Бело г. у сну значи сузе, а црно значи веселе (ZNŽOJS, 7, 1902, 385).

Г. са врбе спада у позната ἄδύνατα «= што не може бити» из народних песама и пословица (нпр. БВ, 10, 1895, 28).

ГУЊА

Quitte (pirus cydonia, c. vulgaris). Гуња, дуња, туња, кутина, мркатуња (Šulek; Софрић, 77). Реч је грчка (κυδώνια μήλα), позната и у другим словенским језицима.

Г. у веровањима има често исти значај који и јабука. Као и код Грка (Софрић, 77; Hehn, Kulturpflanzen⁷, 245), њен значај еротички је, и зато се употребљује у љубавним враџбинама. Девојке, ако желе да их момци воле, треба да медом намажу лист од г. и носе га уза се (БВ, 11, 1896, 249). Г. се често спомиње у свадбеним и љубавним песмама, и то увек метафорички и симболички (в. примере у Софрић, 78 ид).

Г. се меће у уста божићној печеници (ЖСС, 169). Г. не ваља мирисати, јер ће брзо да иструли (СЕЗ, 13, 1909, 414).

У народној медицини г. се употребљује против срдоболе (СЕЗ, 13, 1909, 347); кашља и сипње (кувано семе, *ibid.*, 368; према србуљама, треба је кувати у маслу и појести је, а сок попрати, Софрић, 80); гушобоље (сок г., ZNŽOJS, 14, 60); врућице (ЖСС, 169); провора (семенке скуване у води, ГЗМ, б, 1894, 802); кад испуцају брадавице на женској сиси (самлевена зрна, ГЗМ, 12, 1900, 151). Њу једу жене кад хоће да уреде менструацију (ЖСС, 187). Нарочито је лековита г. која је била у глави божићне печенице (ЖСС, 169). Иначе се г. радо носи болесницима као понуда (нпр. у нар. песми, БВ, 7, 1892, 125).

Када се изводи жива ватра, треба поред осталог понети једну д. (С. Тројановић, Ватра, 81).

»Ракита која рађа д.« је adinaton «= што не може бити» у народној поезији (СЕЗ, 16, 353).

ДАН И НОЋ

Freisamkraut, Stiefmütterchen (viola tricolor). Даниноћ, маћахица, маћаха, дикино око, милованка, сирота, сиротица, удовица, госпина љубица, троврсна љубица, божји цвит, модра искрица, маћуха (Šulek).

Према народном алегорисању, доња латица од цвета је маћеха, две средње, то су њезине кћери, а две веће, горње, то су јој пасторке. »Маћуха сједи на два столца, свака

њезина кћи има свој столац, а обје пасторке морају да сједе на једном столцу» (ZNŽOJS, 16, 39).

Из етимологије разних имена «ове биљке» дају се извести закључци о митским схватањима о њој. Име »сирота« одговара немачком схватању, и претпоставља (ако наша реч није позајмица?) да је и код нас постојао сличан етимолошки мит као и код Немаца (о коме в. Софрић, 80).

ДАФИНА

Oelbaum, wilder (elaeanus angustifolia). Дафина.

У једној митолошкој песми »племенита« д. расте сред раја: гране су јој од злата, а лишће од сребра; под њом је постеља посута сваковрсним цвећем, највише босиљком и ружом, и на постељи се одмара свети отац Никола (Вук, Пјесме, I, 209). Сува д., о којој су обешени невини Момир и Гроздана, које су лажно оклеветали, озеленила је и цветала белим цветом, а Момир и Гроздана на њој посветили се (Вук, Пјесме, II, 29, 374 идд).

У србуљама д. масло лек је од краста и шуге (Софрић, 82). Истуцаним д. лишћем мажу се болесне очи (ibidem).

ДЕТЕЛИНА

Klee (trifolium pratense). Детелина. Реч је заједничка словенска.

Као и код других народа («Софрић, 83; Marzell, Die heimische Pflanzenwelt, 1922, 106 ид»), тако се и код нашег народа детелина са четири листа сматра да доноси срећу: с помоћу ње може се отворити свака брава (ZNŽOJS, 7, 1902, 288; 10, 226; Караџић, 2, 1900, 216 ид), може се наћи новаца (ZNŽOJS, 7, 116; 19, 211; нарочито ако је нађена пре Ђурђевдана, о.с., 19, 211), имаће се среће у лову (ibidem, 184), имаће се среће уопште (ZNŽOJS, 7, 116; 19, 203). Кад коњ згази на такву д., испадну му сви клинци из потковица (ZNŽOJS, 9, 226). Ко има три ствари: шипку Давидову, траву крижатицу и д. са четири листа, може копати благо где хоће (ZNŽOJS, 10, 226). Ко би нашао четворолисну д. на Ивањдан, разумео би животињски језик (ZNŽOJS, 6, 319). Таква детелина може се наћи овако: огради се корњачино гнездо прутовима; корњача кад дође и види да не може унутра, оде некуд и под језиком донесе д. са четири листа, додирне њом ону ограду, а ограда се распадне; сад човек треба да јој притрчи и отме д. (јер би је она иначе одмах после употребе појела). Та д. меће се у длан: длан се расече, у њега метне д., и чека се да рана зарасте. Ко има д. у длану, може отворити сваку браву без кључа (Караџић, 1. с.). Д. са четири листа употребљује се и у љубавним враџбинама: два листа девојка намаже маслом, а друга два медом, па их баци на две стране пута куда ће проћи момак; и кад прође, она их опет састави и носи са собом, па

ће момак бити њен (ГЗМ, 6, 657). Ако таквом д., верује се у Дебру, додирне кришом момак девојку, заљубиће се она у њега, и обратно (Браство, 8, 50). Девојка треба да нађе д. од четири листа, и да је сакрије под часну трпезу у цркви, и да ту остане кроз три службе; нека је после извади и обнесе око себе три пута, и метне под прстен: кога момка тим прстеном дотакне, он ће се за њом окренути (Беговић, 219).

Такође има магичну снагу и д. са два листа: и она помаже да се закопано благо подигне, а добија се од корњаче, на горе споменути начин (Софрић, 84). Срећу доноси и д. са пет листа. Та д. налази се онде где је вила плънула, а то се ретко дешава, једва у сто година једанпут (ZNŽOJS, 6, 130). »Петолиста« д. спомиње се и у бројаници која се говори на покладе (ма које) пред спавање, као утук од вештица (Караџић, 2, 1900, 100).

За сејање и кошење д. важе ова правила. Не треба је сејати о младом месецу, јер се од такве д. (па ма била и сува) надима стока (ZNŽOJS, 19, 201). О младом месецу не треба је ни косити, јер ће стока, док је једе, бити слинава (ibid., 197).

Д. се даје у ракији болеснику кога завија пупак (и при том се говори басма, ЖСС, 286). Такође је лек од змијског уједа (ГЗМ, 12, 1900, 134; 150), и диуретик (ГЗМ, 1892, 142). Теј од д. пију жене које немају менструацију (ZNŽOJS, 11, 263). Неки, међутим, мисле да од свих трава »једна јединцата« д. није лек баш ни од чега (ZNŽOJS, 6, 129).

ДИВИЗМА

Königskerze (verbascum). Дивизма, јагорчац, лопух, медвед-ухо, краљевско срце (Šulek).

Листови д. стишавају крвави кашаљ (Bart. —Šulek, 67; у вину, ГЗМ, 4, 142), и лече грло (као облог, ibidem); скувана, као облог, лек за преломљену кост (ibidem); цвеће скувано у млеку лечи бело прање (ibidem).

ДИВЉАКА

»Vogelkirsche« [Marzell, Die Tiere, 94] (prunus avium). Дивљака (птичарица, Šulek).

Лек од плъскавица (д., печене у тихом пепелу, превијају се, ЖСС, 263).

ДИВЉА ЛОЗА

Wildrebe (clematis vitalba <= vitis silvestris>). Дивља лоза, диволоза.

Диволозом омотава главу, и омотава се сав, прпац међу прпорушама (ZNŽOJS, 7, 1902, 256).

ДИВЉА РУЖА

Hundsrose (*rosa canina*). Дивља ружа; шип; шипак; пасја драча; пасја роса (рожа); мачеха, бабји зуб (Šulek).

Д. р. је позната као сигуран апотропајон. Њу држе у кући да не би дошла куга (ZNŽOJS, 7, 1902, 175).

На д. р. може се препети и болест на тај начин што ће се болесник, на млади петак или недељу, провући кроз расцепљени прут од д. р. (ГЗМ, б, 1894, 375).

ДИВЉИ КЕСТЕН

Roskastanie (*aesculus hippocastanum*). Дивљи кестен.

Да може бити сеновито дрво, види се из обичаја да се сади на гробљу (ГЗМ, б, 1894, 154).

У Сарајеву су до најскорије прошлости носили стари људи уза се плодове д. к., верујући да их то чува од реуматизма (ГЗМ, б, 1894, 372. Тако је радио и мој отац, који је био родом из Сарајева). Против срдоболе се и једе језгра од рода д. к. (ЖСС, 312); од ветрова пије се у води (ZNŽOJS, 11, 266).

ДРАГУМИЋ

Brunnenkresse (*nasturtium officinale*).

Драгумић, водена горушица, поточарка.

У једној лекаруши XV века препоручује се д. у вину као лек од водене болести (ZNŽOJS, 14, 95).

ДРЕН

Hartriegel (cornus mas). Дрен. Реч је прасловенска.

Д. има изванредну спасоносну снагу; он је инкарнација здравља (ко у чесници нађе парче д., биће целе године здрав, СЕЗ, 14, 93; »здрав као дрен«, врло раширена пословица, такође и клаузула у басмама, нпр. ЖСС, 283; 286; 287; 293; кад се јагње, чим се окоти, подигне са земље, повуче се три пута за уши и каже му се: »Пушти лескову, узми дренову« тј. јачину, Караџић, 1, 1899, 205, Темнић и Левач). То је један од разлога што се њиме кише (нпр. ГЗМ, 6, 1894, 371), нарочито о Ђурђевдану (»да би били здрави као дрен«, Караџић, 2, 1900, 99; Софрић, 86), и опасују (»да буду здрави као дрен« Караџић, 3, 124), или се о нему љуљају (ради здравља, или »да не би болела леђа«, Софрић, 86; ГЗМ, 6, 371; ZNŽOJS, 6, 297). На Лазареву суботу, у Славонији, меће се д. у воду за умивање (»ради здравља«, Караџић, 1, 1899, 163); такође се, »здравља ради«, ваља окупати у врућој води у којој је поред неких других билака метнут и д. (СЕЗ, 17, 533). Д. се употребљује и као Lebensrute <= шибљика живота>: на Младенце и на Благовести ујутру шibaју се дреновим прutowима јагањци »за здравље стоке« (БВ, 10, 1895, 91 ид, Сврљиг). Кад се стока враћа из планине у тор, домаћин је броји шибљиком само од леске или д. (Врчевић, Помање, 50). Исто тако терају се краве само таквим шибљикама када их гоне бику, па ако се гони д. шибљиком, отелиће мушко теле, а ако лесковом, отелиће женско (ZNŽOJS, 19, 208). У Босни, пошто се пре сунца оките дреном, изиђу на сокак и првоме кога виде »предаду« дријем (ГЗМ, 6, 666). »Дрем« се »предаје« и самом дрену, кад се у пролеће први пут угледа његов цвет (Софрић, 86), или на Ђурђевдан пре зоре: момци и девојке у три маха пењу се на д. стабла, говорећи при том: »теби, д., мој лијен и дријем, а мени здравље и плијен« (Врчевић, Помање, 28). Али се д., понегде, употребљује и у враџбинама за дремање (в. нпр. Сборникъ <за народни умотворениљ, наука и книжнина, Софиљ, 1893> 9, 583).

Д. је и врло популаран апотропајон. Против вукодлака добро је увек уза себе имати д. батину (ZNŽOJS, 6, 150). Ради одбране од вештица и злих демона уопште налеме се на Биљани петак д. гранчице, па се на Ђурђевдан њима ките прозори и врата (Караџић, 3, 1901, 121, у Левчу); исто то бива и на Цвети (СЕЗ, 19, 40; ZNŽOJS, 19, 168); такође се, на Ђурђевдан, ките дреном ведрице, да би се обезбедиле краве музаре (СЕЗ, 32, 1925, 109). Кад је кључаоница на тору од д., или кад је од д. тељиг за звоно, не могу чинилице ништа учинити стоци (ГЗМ, 19, 320). Д. гранчице бране и од грома. На Цветну недељу носи се свежањ д. грања на благослов у цркву, па се онда меће у собу или на кућни кров, и у случају непогоде баца у ватру као утук за гром (ZNŽOJS, 7, 183; 18, 73; 13, 34). Д. се гранчице налажу на »живи огањ« (С. Тројановић, Ватра, 68; 99; 125), који се вади у лустративном циљу; на д. се чак понегде и изводи жива ватра (ibidem, 238). Нагорелим д. прutowима, приликом извођења живе ватре, пеца се стока (ibidem). Д. се такође употребљује и при скидању чини (Беговић, 253). Занимљиво је да је у Кучима (Ц. Гора) постојао обичај да се новоизабраном војводи скине капа, окити дреном, и метне му се на главу (СЕЗ, 8, 212).

Д. се употребљује и у свадбеним врачањима, којима је циљ да се одржи међу супружницима слога и изазове плодност. На Косову, кад сватови улазе у младину кућу, треба да млада погледа кришом младожењу кроз д. венац и да каже: »Ја те гледам једним оком, и нагледах те се, а ти мене са оба не можеш« (ТРЂ, ННЖ, 3, 123); том приликом млада такође говори: »Један бор, два бора, трећа бела борица«, тј. да има најпре двоје мушке деце, па треће женско (о. с., 92).

Плод од д. употребљује се против: срдоболе (ЖСС, 311; 312; ГЗМ, 4, 143; ZNŽOJS, 14, 80; СЕЗ, 13, 1909, 349, cf. и 380; 14, 220); отечене слезине (СЕЗ, 13, 380); оспи на кожи (ГЗМ, 4, 143); кад се ко отрује (ibidem); од шуљева («прах од девет ораха, девет лешника, девет дрењина, девет зрна граха» ZNŽOJS, 7, 1902, 155); кад породилу »савладају бабице« и женских болести уопште (3 дрењине, здравац и босиљак, СЕЗ, 19, 99; ГЗМ, 4, 143). Кад је дете килаво, привија му се на мошнице истуцан першун преливен соком од д. (СЕЗ, 19, 109). Дренова гранчица има важну улогу при »отварању болесника« (СЕЗ, 14, 295; 299; болесник се мора окупати у води у којој је таква гранчица преноћила, СЕЗ, 19, 262). Нарочиту спасоносну снагу имају дрењине убране у Међудневице (СЕЗ, 14, 220). Д. прутућ има важну улогу и при врачању да дете прохода (СЕЗ, 14, 133).

Д. је имао широк значај и у старинском култу. Њиме се наш народ и данас у врло свечаној форми, *in aller Form*, наше срце, причешћује, исто онако као и нафором, о Божићу (ЖСС, 169, шабачки крај; ГЗМ, 6, 1894, 371, Босна; Карацић, 3, 1901, 64, Ресава; СЕЗ, 14, 89; 17 534), о Младенцима (СЕЗ, 16, 131), о Ускрсу (СЕЗ, 14, 50; ТРЂ, КНР, 53) О Младенцима је »идење у дрен« (да би се набрало пупољака за причешће) вршено »са највећом свечаношћу« (СЕЗ, 16, 131). Свакако у циљу дивинизације, дрен се даје и породилу, одмах после порођаја (СЕЗ, 13, 1909, 395), и меће (пупољци) у магично јело приликом вађена »живе ватре« (С. Тројановић, Ватра, 165). Дрветом од д. шара се чесница (ЖСС, 173, Поцерица). У једној песми, која је вероватно обредна (јер је певају »краљице«, и јер се у њој јавља рефрен Љељо), куне се девојка »дрену на корену« (ЖСС, 126, Црна река).

Због чега је д. мали и као здробљен, причају се ове етиолошке скаске. Од њега је узето дрво за Исусов ДУД.

ДУД

Maulbeerbaum <morus>. Дуд; мурва.

Дуд има извесно своје место у религији, нарочито у оним крајевима где се гаји свилена буба; то донекле и објашњава његову улогу, јер се свилена буба јако поштује (упор. легенде о ној <у Карацић, 4, 1903, 126 ид; Dähnhardt, 2, 247 идд>; такође и еуфемистичке називе <в. РСА, s. v. бубица, 2, и RJA, s. v. svilen, b = svilac>). У Црној Гори дуд се сече за бадњаке (Карацић, 2 1900, 150); у околини Ђевђелије од д. се, на Бадњи дан, секу »кулидачке« — магични прUTOVI којима се, идући из куће у кућу, боцка по пепелу и магичним дозивањем, имитовањем гласова, дочарава живина (СЕЗ, 40, 79 ид). Кулидачка се после тога баци далеко од куће, »да би и буве биле далеко од куће« (буве = душе). Значајно је да се ови обичаји с д. врше о Бадњем дану — дану душа; д. је, дакле, сеновито дрво.

У Ц. Гори верују да се на црном д. скупљају вештице (Карацић, 3, 1901, 188). Д. није добро држати крај куће, јер ако жила од њега под кућу дође, цела ће кућа изумрети (ГЗМ, 19, 1907, 320). Свилене бубе помреће ако им се да лишће с д. испод

кога је испаљена пушка (БВ, 16, 1901, 97). Сватови, кад дођу кући, никада не остављају барјак на д. или багрем (већ најрадије на липу, СЕЗ, 19, 154).

У околини Ђевђелије врше се с помоћу д. и љубавна гатања. Уочи Младенаца међу девојке прутућ од д. преко потока или бразде, па ће им у сну доћи суђеник (СЕЗ 40, 46). На Тодорову суботу хватају се девојке обема рукама за д., па чије име тада чују, тај ће им бити суђеник (СЕЗ, 40, 43).

Дудиње се употребљују као спољно средство од фебре (ГЗМ, 12, 1900, 151). Црне дудиње међу се у кишницу која је у Међудневице ухваћена у тепсији, и то непосредно с неба, а не с крова, и то је лек од јехтике (БВ, 16, 1901, 281). Од лишћа белог д. (заједно с другим биљкама) кува се теј против жутице (СЕЗ, 16, 431).

ЋУМБИР

Ingwer (zingiber officinale). Ћумбир [реч оријенталска, в. Lokotsch <Etymologisches Wörterbuch> № 1930], исиот, врућа трава (Šulek).

У латинском тексту Луићевог Лјекарише препоручује се ђ. у вину противу зубобоље (усркује се оном ноздрвом с које стране не боли зуб, ZNŽOJS, 14, 70).

ЋУРЂЕВАК

Oaiglöckchen (convallaria maialis). Ћурђевак, ђурђић, ђурђиц, ђурђица, ђурђевац, ђурђево цвеће, бокарић, драгољуб, драгољица, царево цвеће, пребелика (Šulek).

Ћ. се уочи Ћурђевдана набере, па се ујутру, пре сунца, сасуши и стрља, и онда се шмрче против кијавице (ЖСС, 118).

ЕНДИВИЈА

Endivie (cichorium endivia). Ендивија, штрпка.

У латинском тексту Луићевог Лјекарише њен сок препоручује се да га наште срце пије онај који пљује крв (ZNŽOJS, 14, 68).

ЖАЛОСНА ВРБА

Trauerweide (*salix babylonica*). Жалосна врба; јадика; јадиковина (Šulek).

О ж. в. постоје супротна веровања. Према једној скаски, она је спустила своје гране да би заштитила Богородицу када је бежала са Исусом, јер се »сажалила«: отуда су јој гране оборене, и отуда се зове »жалосна« в. (ZNŽOJS, 7, 1902, 195). Иначе се о ж. в. верује да под њом станују нечастиви. Стога, кад грми, не ваља ићи под њу, јер је свети Илија удара громом, гађајући ђаволе под њом (ГЗМ, 6, 1894, 371).

Име јадика носи у себи рђаво знамење, и то је прави разлог што се њено дрво употребљује у извесним случајевима аналогне магије. Заручница Лазе Радановића, на самрти, даје заручнику кошуљу у којој је под грлом дугме од ј'адике» — »куд год одиш, нека јадикујеш« (Вук, Пјесме, 3, 79, 136; упор. и 3, 75, 222). Господар прети коњу да ће му, ако донесе рђаву девојку, начинити јасле јадикове (а ако девојка буде добра, начиниће му јасле јаворове, Вук, Пјесме, 1, 23). Овну разблуднику (у алегоријској песми) купује се звоно од ј'адике»: »Куд год иде, нека јадикује« (ZNŽOJS, 20, 38).

Ж. в. чини саставни део теја којим се пари од покостице (ZNŽOJS, 7, 1902, 164).

ЖАЛФИЈА

Salbei (*salvia officinalis*). Жалфија, кадуља, славуља, питоми пелин (Šulek).

Она је утук против злих демона. Кад су процесије о Русаљама (Духовима) и о Брашанчеву, просипа се она дуж пута, да се одагнају вештице (у Приморју, Караџић, 3, 1901, 191). Косу коју је кум остригао детету чува мајка заједно са п'елином», здравцем и босиљком (СЕЗ, 16, 181).

У народној медицини има велику примену. У врућој води у којој је потопљена, заједно са другим биљкама, ж., купају се »здравља ради« (СЕЗ, 17, 533). Теј од ж. пије се од грознице (СЕЗ, 16, 424; од њеног корена, 13, 1909, 341), а заједно са срчаником (*gentiana lutea*?, или: *polygonum bistorta* или *alpinum*?), слезом (*althea off.*) и црвеном смрекињом (*juniperus communis*) пије се кад боли »срце« (= стомак, ГЗМ, 20, 1908, 346; упор. и СЕЗ, 16, 428; Šulek); њено лишће, у ракији или сирћету, пије се од грознице (СЕЗ, 13, 341). Такође се употребљава кад заостаје менструација и у женским болестима (ГЗМ, 12, 1900, 150; 4, 147), код сичије (*ibidem*), промуклости (ZNŽOJS, 14, 60), као облог за ране (ГЗМ, 4, 147), и када иде крв на нос (*ibidem*).

ЖУЧЕЊИЦА

Wegwarte (*cichorium intybus*). Жучењица; женетрга; водопија. У Šuleka 39 назива.

Народни лек код хемороида, и кад је рђава крв, и мокраћа одвећ жута (ГЗМ, 12, 1900, 152). У Луићевој Лјекагуши лек од сушице (теј, ZNŽOJS, 14, 66).

ЗАНОВЕТ

Geissklee (*cytiscus capitatus*). Зановет.

Може бити апотропајон. У Црној Гори жене, кад ноћу излазе изван куће, упале з., »јер она чува од невидљиве наудбе« (цитат у С. Тројановић, Ватра, 238).

Употребљава се као Liebesorakel < љубавно пророчанство>. Уочи младе петке, или младе недеље, метну девојке зановет себи под главу и реку јој: »Зановети, ти не зановетај, Него реци суђенику моме Нека ми се ноћас у сну јави« (ЖСС, 207).

У Требињу на Митровдан на месту где су чобани јели пројарицу (јело од пројина брашна с кајмаком, Speiseopfer < жртва у јелу> за здравље стоке) натрпају зановети.

Тејом од з. испирају се уста, кад боле десни (СЕЗ, 14, 228).

ЗДРАВАЦ

Storcheschnabel (*geranium macrorrhizum*). Здравац.

З. је биљка која симболизира и дочарава здравље и напредак, и има у себи апотропајску моћ. Нарочиту супранормалну снагу има з. који се бере на Биљани петак и уочи Ђурђева дана (СЕЗ, 14, 57; 19, 47; 53). То брање има ритуалан карактер, и, колика је вредност з., види се из тога што се, иако се том приликом бере и много других билака, то идење зове идење у здравац (cf. СЕЗ, 19, 121; БВ, 9, 183; в. и мало доле). З. се меће у воду у којој ће се на Ђурђевдан, и на Ускрс, купати (Караџић, 3, 1901, 124; СЕЗ, 14, 501; 60; 17, 177); меће се за појас (СЕЗ, 8, 309; Караџић, 3, 1901, 124); девојка, кад полази на венчање, понесе га у недрима (СЕЗ, 19, 151); ките се ведрице с млеком (Караџић, 3, 1901, 122); меће се у семе за сетву (СЕЗ, 19, 361); меће се поред жртвеног јела, које се о Ђурђевдану носи на запис (СЕЗ, 16, 137). На Ђурђевдан стока се тера само здравцем (СЕЗ, 8, 309). Од њега се плету венци, којима се штите људи и стока (БВ, 9, 1894, 183; Тих. Р. Ђорђевић, Идење у здравац, Караџић, 4, 1903, 208 ид). Кроз такав венац музе се млеко од оваца (ТРЂ, 1. с.). Чобанин меће најбољој овци на врат венац од лековитог биља, међу којим на првом месту од з. (Караџић, 1, 1899, 273). Коренчић од з. меће се и у амајлију, »да би се дете одржало« (СЕЗ, 13, 1909, 289); коса коју кум остриже детету чува се после поред з. (СЕЗ, 16, 181). У Неготину и Кључу калуђери, кад уђу у чију кућу, дају домаћину и домаћици з. (Софрић, 98).

З. има улогу и у љубавним врачањима. Девојка, да би је момци волели, треба да уочи Ђурђевдана метне з. (и друго неко цвеће) да преноћи под ружом, и онда га меће у воду у којој ће се купати (СЕЗ, 14, 59). Девојке на Цвети пресађују з. из шуме у своје баште (СЕЗ, 19, 40).

У околини Ниша прича се да је з. постао од Богородичиног зноја, који је капао на земљу када је по брдима и врлетима бегала са новорођеним Исусом (Софрић, 98).

У народној медицини з. дејствује углавном егзорцистички, мање као медикаменат. При магичном »отварању« болесника, болесник мора бити окупан у води у којој је преноћио з. (СЕЗ, 19, 262). Породиља одмах по порођају треба да се окупа у води са з. (СЕЗ, 19, 93). Ако су је »савладале бабице«, онда се треба да окрене истоку, па је у три пута полију водом која је донесена са реке у коју је (пored осталогa) метнут и з. (СЕЗ, 19, 99).

ЗЕБРИЦА

Mauerpfeffer (sedum acre). Зебрица, јарић, дивљи ориз (Šulek).

Соком од з. лече се брадавице (ГЗМ, 20, 1908, 352).

ЗИМЗЕЛЕН

Immergrün (vinca minor). Зимзелен, зимозеленка, павенка; привинац (Šulek).

Лек против срдоболџе (СЕЗ, 13, 1909, 349), и против болести уста и десни (ib., 345), жутице, главоболџе; помаже лучење мокраће; уређује менструацију (ГЗМ, 4, 166).

ЗЛАТОГЛАВ

Asphodell <= Affodill> (asphodelus ramosus и a. albus <= asphodeline lutea>). Злат(н)оглав, златоглавак, златоглавица, воловски реп, краљево копје (в. Софрић, 101), трава од жуча (ЖСС, 118).

Бере се и на Биљани петак (Караџић, 3, 1901, 121, Левач), и уочи Ђурђевдана (ЖСС, 118, Шабац), и међу га у омаху, којом се, на Ђурђевдан пре сунца, умивају (»да би биле златне«, Караџић, 4, 1903, 168, Сарајево). Берући га, говоре му: »Златноглаве,

златне ли си главе, Ти ми знадеш тридест и три траве», (ЖСС, 118). З. има значаја у Liebeszauber-у «= љубавним враџбинама». Њега носе уза се девојке да би се допале момцима, а жене да би биле миле мушкарцима (упор. још Plin. NH, 22, 71). Чењеве од з. носе уза се као предохрану од чаме, грознице, и од »сваке немоћи« (ibid. Упор. и Plin. NH, 22, 67: defectis corporibus et phtisicis constat bulbos eius cum tisana decoctos aptissime dari «= сматра се као веома погодно да се онемоћалима и сушичавима дају његове луковице с јечмом скување»).

ЗОВА

Holunder (sambucus nigra). Зова (од бузова — бзова), баз, база, баздов, базика, боза; бзовка, зовика, безговина (Šulek; Софрић, 101). Реч је прасловенска.

Зова је, као и код других народа («Софрић, 101 идд; Mannhardt, Wald- und Feldkulte, 1, Berlin, 1875, 10 идд; 63, 629; Marzell, Die heimische Pflanzenwelt im Volksbrauch und Volksglauben, Leipzig, 1922, 99 ид»), и код Срба демонско дрво. На њему бораве виле, и ко га посече, или оштети, или опогани, долази санкција (одузетост, или смрт); напротив, ко га чува, томе ће све поћи у напредак (слушао од... асфалтера из јужне Србије, коме је одузета лева страна, јер су му — како сам каже — »деца нагрдила зову«). По расцветаним зовама виђа се и ђаво (Венац, 14, 609).

З. има нарочиту примену у врачањима око стоке. Њоме се баје преко крављих крста, »да би крава имала млека« (СЕЗ, 32, 1925, 425). Ако крави тргне млеко, даје јој се у мекињама зова, која се апострофира да дозове млеко (ЖСС, 125). Цев од з., на коју је натакнут у природи нађен пробушен камен (евентуално преисторијски), употребљује се у ђурђевданским врачањима око стоке (СЕЗ, 17, 174). Известан култички значај зовин даје се претпоставити из чињенице да се њоме ките додоле (СЕЗ, 40, 434). Цевчицом од з. боду се колачићи »младенчићи« (9. марта, СЕЗ, 16, 131).

З. не ваља ложити на ватру, »јер ће те болети зуби« (БВ, 11, 1896, 292, Горња крајина).

У српским приповеткама типа Миде (о цару Тројану са козјим ушима, Вук, № 39), из земље којој је поверена тајна о тим наказним ушима изникне зова, и кад су чобанчићи од њених прUTOва начинили свирале и почели свирати, кроз свиралу чуо се глас: »у цара Тројана козје уши« (Софрић, 103, мисли да ова приповетка има етиолошки карактер). На сличан начин открила је з. тајну и о бану са крмећим ушима (Беговић, ЖСГ, 189).

У народној медицини з. има широку примену. Теј од цвета је лек од грудних болести (ГЗМ, 4, 167; БВ, 16, 1901, 280; ZNŽOJS, 11, 50), и главобоље (ЖСС, 314; ГЗМ, 4, 167); лист се употребљује против главобоље (ЖСС, 316) и од њега се прави мелем за рану (ГЗМ, 20, 1908, 345); семе у белом вину пије се противу заптивања (ЖСС, 306); од младога грања прави се мелем за рану (СЕЗ, 17, 566), такође и од њене мезгре и коре (ЖСС, 331); мезгром од з. зауставља се крв кад се извади зуб (ЖСС, 320); да би жена

лакше родила, завајају је водом са срцем из зове (ЖСС, 193); з. кора је лек кад се забоду трн под нокат (СЕЗ, 40, 235); з. жиле лек су од кожне болести (ГЗМ, 20, 347); против гушобоље сипа се у гушу нишадор кроз цевку од з. (СЕЗ, 13, 1909, 338). з. се иначе лечи и водена болест, реуматизам, тешко мокрење, излучивање млека из дојки (ГЗМ, 4, 167).

»Зова ти на огњишту никнула« (клетва), Караџић, 1, 1899, 97.

О зови упор. Е. Majewski, *Bez i hebd. Wisła*, 14, 1900, 527—597.

ИВА

Bachweide (*salix helix*). Ива.

Због своје апотропајске снаге меће се у амајлије које се пришивају детету у капу (БВ, 27, 29). »Да ми не би иве и омана, Не подгојих свог сина Османа« (*ibidem*).

ИВАЊСКО ЦВЕЋЕ

Labkraut (*galium verum*). Ивањско цвеће, иванова трава, госпино цвеће, госпин простирач (Šulek; Софрић).

Врло омиљено цвеће у нашем народу. Према хришћанској митологији, оно је посвећено светом Јовану летњем, или Богородици. Кад је Богородица хтела да окуми светог Јована, она је узела киту и. ц., и отишла светом Јовану, поклонила му се »кротко и смерно«, и замолила га да прими кумство (Врчевић, Помање, 44 — у песми).

Уочи Ивањдана, или на сам Ивањдан (24. јуна по ст.), рано ујутру девојке и жене беру и. ц., плету од њега венце, и међу их на куће, на зграде, у њиве, у лукове, на торове, итд. У венце уплићу и бели лук, који је после лековит. Плетући те венце, певају овако: »Ивањско цвеће, петровско, Иван га бере те бере, Мајци га меће у крило, А мајка Петру на главу« (ЖСС, 133; Беговић, 123; ZNŽOJS, 5, 278). У Лици жене уочи Ивањдана намењују по један струк сваком чељадету, и ујутру пре зоре гледају их, и чији је струк увенуо, тај ће бити болестан и исте године умрети (Беговић, 123).

Кроз ивањски венац провлаче се кржљава деца, да би боље напредовала (СЕЗ, 14, 127). Соком од и. ц. лече се посекотине (Беговић, 124). Њиме се напајају и метиљаве овце (ZNŽOJS, 11, 264).

В. Прилипача.

ИМЕЛА

Mistel (*viscum album*). Имела, мела, лепак, тичји лим (Šulek).

Наш народ верује да под оном леском на којој се нађе и. (што врло ретко бива) има гуја с драгим каменом на глави, и друго благо (Вук, Рјечн., s. v. мела, и ZVV <= Zeitschrift des Vereins für Volkskunde> 11, 122); или бела змија, и поред ње златна јабука (ZNŽOJS, 1, 10). Ако би човек, док та бела змија спава, полако убрао и., скувао је и воду попио, свака би му травка казала од чега је лек (ZNŽOJS, 1. с.).

Бобице, скуване у белом вину, пију се од шуљева (СЕЗ, 13, 1909, 380; ГЗМ, 4, 145); скувана у води, лек је од јектике (СЕЗ, 17, 557; ГЗМ, 4, 145). Такође је лек и од сифилиса (ГЗМ 1. с.).

О и. в. Ђ. Ђокић, О наласку имеле (*viscum album* L) у Босни, ГЗМ, 11, 1909, 125—126. = Gjokić, Ueber das Vorkommen der Mistel (*viscum album* L) in Bosnien, Wiss. Mitt. aus B. u. H., 7, 1901, 695—696.

ЈАБЛАН

Rappel (*populus pyramidalis*). Јаблан.

У Пољици (Далмација) ј. се узима за мај: он бива 1. маја посечен, окићен барјаком, и уз пуцање пушака усађен пред кућу главареву, где остане дуго времена. Такав ј. треба да је виши од куће (ZNŽOJS, 10, 50).

Ј. је апотропајон: посађен уз кућу, чува је од грома (ГЗМ, 6, 1894, 371).

Ј. има извесну улогу у љубавној симболици. На дан 1. мај момак га поклања својој драгани (ZNŽOJS, 10, 51). У народној поезији испод ј. налази се н остелја за младенце (СЕЗ, 16, 280; 316).

у једној приповетки Сигфридовога типа у доњем свету налази се ј. и на њему гнездо митске тице (СЕЗ, 41, № 10, 337).

ЈАБУКА

«Apfel (*pirus malus*). Јабука (Софрић, 108; Šulek)».

Ј. се врло често даје као дар, или као понуда, или као доказ љубави и пријатељства («Босиљак се од мириса даје, Јабука се од милости даје», Вук, Пјесме, 1, 585) — тако често да је реч ј. почела означавати дар, поклон уопште («Твоја ј. неће

погинути. Кад ко кога за што моли.« Вук, Посл., 6318. В. и RJA s. v.). Да се ј. носи болесноме као понуда, то је апсолутно правило код нас; у приповеткама о неверној жени, мајка, или сестра, или жена претварају се да су болесне и као сасвим природну ствар траже од јунака да им донесе ј., али ј. које је тешко или немогуће додати (в. прим. мало доцније). Вук спомиње обичај, кад се ј. коме свом шаље, да се мало загризе, колико да се познају зуби (примедба уз Пјесме, 1, 386. Упор. и Grimm, Kl. Schr. <2, 177 ид>). На славу званице се зову јабуком (СЕЗ, 19, 194). О ј. која се носи као дар приликом просидбе в. мало доцније.

У неким случајевима ј. се вероватно има схватити као жртва, на пример: ј. која се меће у уста божићној печеници (свуда! упор. нпр. ЖСС, 161) или се на Божић рано ујутру баца у бунар («Хладна водо, ја теби дајем дар, а ти мени срећу и здравље», Schneeweis, 74; в. и ZNŽOJS, 12, 300), или коју (са новцима забоденим у њу) оставља полагеник на бадњак (ГЗМ, 6, 1894, 381), или која се меће у славски колач (Беговић, 43; БВ, 6, 1891, 75), а свакако и она ј. која се меће у уста убијеном и испуњеном вуку, са којим ће се после ићи од куће до куће и просити (ZNŽOJS, 7, 1902, 254). Интересантну жртву (домаћем) извору или бунару [свакако: душама предака које се ту замишљају], који је код Срба важан центар за домаћи култ, имамо приликом свадбе. Када сватови доведу младу у нови дом, онда она, прво, ступи на праг и ту буде напојена вином, а одмах затим сви сватови оду домаћем бунару; млада и младожења обиђу три пута око њега, и онда баце у бунар (или оставе поред бунара) свако по једну ј., у којој су забодени новци (ТРЂ, ННЖ, 3, 33 и 34). Негде опет млада, кад је уведу девери у кућу, пољуби огњиште и дарује га ј., и онда је девери три пута око огњишта обведу (ib., 28). На овом месту могу се споменути још неки обичаји. У Загорју када уочи славе домаћин послужи госте ракијом, они му даду ј. (БВ, 6, 1891, 74). О Божићу људи се узајамно дарују јабукама (Беговић, 92). У Дубровнику деца која иду да честитају Нову годину, носе ј., па ту забадају новце што их добију (Будмани у RJA, 4, 388е). У једном делу Славоније о крсном имену издуби се каква велика ј., метне у њу кољиво и носи у цркву (Беговић, 42). Колеђани у Приморју на своју заставу набадају ј. (ZNŽOJS, 22, 15).

Ј. може имати везе и са доњим светом. Она се сади по гробљу (ГЗМ, 6, 154; СЕЗ, 16, 337, народна песма), и у том случају она је сеновита. Ј. се радо уотребљује и за мртвачку жртву; кад ко умре, доносе му ј. (СЕЗ, 19, 253 <и 257>); о празницима породица покојникова меће му их на крст (ГЗМ, 6, 159), или му их, о задушницама, закопава у гроб, код главе (СЕЗ, 19, 253). Важно је и то што прве плодове ј., по општем српском обичају, дају, као мртвачку жртву, мајке којима је умрло једно или више деце (то се зове »давање из руке«), и тек се после те жртве ј. смеју јести (в. мало доцније). Упор. чињеницу да је ј. један од атрибута германске богиње доњега света HeI (R. M. Meyer <Altgermanische Religionsgeschichte, Leipzig, 1910> 392). Према српском старинском схватању, ј. дрвета налазе се у рају; њихове плодове добијају умрла деца (Караџић, 3, 136); и у једној народној песми из Босне: »Јабука је насред раја расла, На пакао гране наднијела« (БВ, 2, 106). Према једној линебуршкој скаски, на улазу у доњи свет стоји јабуково дрво (Günthert, Kalypso, 80; упор. и Mannhardt, WFK, 1, 61). И један свадбени обичај из Босне указује на то да је јабука жртва становницима доњег света: »кад сватови наиђу на прву ћуприју или воду, мора млада на првом крају ћуприје оставити мараму и јабуку, а у средини бацити једну мараму низ воду, да јој нечастиви не би наудили« (ТРЂ, ННЖ, 3, 73). При томе ваља имати на уму да се мртвачка жртва уопште баца у реку (в. ГНЧ, 41, 219 ид), и да »ђаво« често није ништа друго него душа

покојника (о. с., 223 идд). Још једна интересантна жртва забележена је код босанских мухамеданаца: они бацају љуске од ј. у ватру »тобоже за птицу, која живи у ваздуху и храни се само оваквим миром« (ГЗМ, 6, 270). Ово је, извесно, мртвачка жртва, јер се жртва »тицама« има по правилу увек да схвати као жртва душама.

Ј. стоје у вези са празником Светога Петра (29. јуна). Оне се дотле не смеју јести, а тога дана имају се прво »дати из руке« (мртвачка жртва), на онда тек јести. У једној басми против врућице тражи се и добија ј. којом ће се излечити болесник — од светог Петра (ZNŽOJS, 7, 1902, 170 ид). Пре [светог Петра можда је ј. припадала громовнику Перуну: тако се може разумети забрана да се пре] Петровдана не сме нико играти с ј., »јер ће иначе бити града« (ib., 146). Једна врста јабуке зове се петровача. У околини Смедерева забележен је етион због чега се ј. пре Петровдана не једу: тога дана »затресе свети Петар у рају јабуке«, и деца се скупе да купе ј.; али свети Петар даје само оној деци да једу чије мајке до тога дана нису окусиле ј. (Карацић, 3, 1901, 136). У Самобору, из истог разлога, мајке којима је дете умрло не једу ј. пре Мале Маше (ZNŽOJS, 19, 199). У Славонији не једе нико ј. пре Ивањдана (нарочито не трудне жене, »да им дете не би било зелено«), а тога дана окусе их, и то наште срце (ib., 74). — На дан Усековања (29. августа) не сме се јести црвена ј. (СЕЗ, 19, 65).

Изванредно велику улогу има ј. у односима између момка и девојке, при просидби и свадби. Момак се, од милоште, баца на девојку јабукама (н. песма, БВ, 10, 1895, 77; упор. још старогрчку пословицу Diog. 6, 63; μήλω βάλλειν <= бацање јабуком> и E. Rohde, Der griech. Романз, 49 ид. Упор. такође И мотив из народних приповедака да се девојка на свога изабраника баца јабуком, нпр. БВ, 10, 1895, 172; Вук, Пјесме, 1, 394). Момче и девојче, у народним песмама, леже на постељи и играју се златном ј., и после тога заспе (СЕЗ, 16, 280; 316). Ако девојка жели да је момак заволи, она врши са ј. извесна врачања у млади петак пре зоре, па онда у недељу дâ момку да ту ј. поједе (ZNŽOJS, 7, 1902, 190). О прошевини ј. је толико неизоставна као поклон, »обележје« девојци (в. нпр. Срп. далм. маг., 20, 1861, 97 ид; Schneeweis, Hochz. <= Die Hochzeitsbräuche der Serbokroaten, Prag, 1929> 31), да сама реч »јабука« значи исто што и »прошевина, прстен« а просиоци зову се »јабучари« (Вук, Живот и об., 304; СЕЗ, 7 11; Беговић, 129 и др.). И о свадби има са ј. (која је иначе познати симбол плодности, cf. Handw. DA, 1, 511) доста обичаја, од којих се могу споменути ови. Ј. се меће на сватовске барјаке (СЕЗ, 7, 20; 16, 212; 19, 153), на рогове свадбеног овна и свадбених брава уопште (СЕЗ, 17, 68, Јагодина; 19, 167); те ј. после једу млада и младожења и бацају се на кров зграде у којој спавају младићи <= младенци> (СЕЗ, 19, 180); на пријатељски колач (СЕЗ, 16, 203). Ј. девојка даје накоњчету (СЕЗ, 16, 223), баца у коло (ЖСС, 214; БВ 16, 1901, 154, Гацко), или преко младожењине куће (ТРЂ, ННЖ, 3, 110. Која девојка такву ј. уграби, прва ће се удати, ЛМС, 122, 112). Кад се појаве први момци — весници да је венчање свршено, младожењина мајка износи пред њих ј., и они се за њу грабе [ко је уграби, тај ће се први ожени] — н најзад је заједнички поједу (СЕЗ, 19, 161). Сватови се не пуштају у девојачку кућу пре но што из пушке погоде ј. поста вљену на »копљу« на каквом високом месту (Вук, Пјесме, 2, 28, 503; 78, 240, cf. СЕЗ, 7, 21; 19, 139 ид, и Usener, Kleine Schriften, 4, 96). У Далмацији кад сватови доведу младу у нови дом, она пребаци ј. преко куће (тако и иначе у западним крајевима, Беговић, 138), па онда клекне и пољуби праг (ТРЂ, ННЖ, 3, 22). У Ресави баца млада ј., коју сватови грабе (СЕЗ, 7, 40). Негде девер баца јабуке или новчиће преко куће, а деца трче н грабе их (Стражилово, 6, 539). За време ручка сватови у ј. забадају новце, и она се после да

невести (СЕЗ, 32, 1925, 394; ЛМС, 122, 104); негде се то ради и пре свадбе (ZNŽOJS, 11, 113). Невеста треба да са младожењом подели и заједнички поједе ј. (коју је евентуално носила собом у недрина на венчање, СЕЗ, 14, 97; ТРЂ, ННЖ, 3, 106), и то или кад улази у младожењину кућу (СЕЗ, 13, 1909, 384), или кад уђу у ложницу (СЕЗ, 7, 45; 17, 70; ZNŽOJS, 7, 1902, 193; Летопис Тимочке Епарх., 3, 1924; ТРЂ, ННЖ, 3, 12; 106). Старог свата младожења зове трећег дана на ручак јабуком (СЕЗ, 19, 180).

Са ј. као симолом плодности стоје у вези, свакако, многи свадбени обичаји, али се ова њена природа још јаче види из приповедака где је реч о партеногенези <СЕЗ, 41, 598; упор. RGVV, 17, 1 (Clemen), 147>.

Ј. гранчица се понекад јавља и као магична шибљика. У једној приповетки девојка избавља заклетог јелена на тај начин што га удара трима младицама од ј. и крушке (Strohal, <Hrvat. nar. prip., Zagreb, 1923> ј, 46; в. Поливка у ZNŽOJS, 8, 169). У вези са магичном снагом ј. постао је вероватно и пропис да, кад се детету први пут облачи кошуљица, треба кроз њу пропустити ј. (>да би дете било румено«, ZNŽOJS, 7, 186).

Ј. се употребљује и у дивинацији, нарочито љубавној. Према томе да ли је (>домаћа«) бадњиданска ј. здрава или црвљива, гата се у Срему о здрављу домаћина и домаћице (ГЗМ, 13, 465). Комад те исте ј. девојка на Нову годину ујутру, пред кућним вратима, загризе и према првоме који туда прође закључује каквог ће занимања бити њен будући муж (ib., 467; Schneeweis, 137). На Божић ујутру баци девојка ј. у бунар, и очекује да јој се отуда одазове јеком драги (ZNŽOJS, 1, 142). На дан Свете Луције девојке одаберу по једну ј., па је сваки дан помало гризу до Бадњега дана, и оно што остане, баце у цркви међу момке, па на кога падне, тај ће јој бити муж (ZNŽOJS, 1, 245). Што је овде гатање, то је у неким другим случајевима (о којима има докумената само у народној поезији) божји суд. На кога падне ј. коју баци девојка, тај ће јој постати муж, упор. познату народну песму: >Бацала Тода јабуку: На кога падне јабука, Онога Тода да љуби« (Вук, 1, 394. В. и Wörterb. DM 1, 93). На сличан начин бира се у народним приповеткама и цар (БВ, 3, 222 ид).

У народној митологији и приповеткама ј. се спомиње изванредно често. Нарочито је често реч о митским ј. које расту на дрвету коме евентуално не припадају, и које обично, у планини и у језеру, чува аждаја, или арслан, или друго какво чудовиште: такве ј. треба да донесе јунак као понуду неверној жени, или мајци, или сестри, или лажном царевљу (>са букве ј. из велике воде Калацијнске«, Вук, Пјесме, 1, 7, 154; >јовове ј.« Красић, Прип., 2, 20; >јошеве ј.«, СЕЗ, 41, 1927, 213; >са врбе ј.«, ibid., 492, упор. и стр. 79 и 119; БВ, 9, 1894, 138. За >јаворове« и >јабланске« ј. упор. Мојо Медић, Јабланске јабуке, Бранково коло, 4, 1889, 888 идд). Из ј. роди се девојка (СЕЗ, 41, 1927, 115); створи се злато (ibid., 239); када се баци на дивљу планину, начини се кроз њу пут (ЛМС, 145, 1886, 106 ид); од јабука, ко их поједе, нарасту рогови (СЕЗ, 41, 1927, 216; 520; Поливка у ZNŽOJS, 13, 1908, 213); умрла царева кћи, кад окуси од ј. коју је мајка дала сину који је у војску полазио, оживи (СЕЗ, 41, 1927, 59); ј. које вештице дају вештурцима, ако их ко други окуси, поквариће му стомак (Карацић, 3, 1901, 186). Ј. се у приповеткама узима и за пробу искрености, код два пријатеља: ако је онај коме се да да је пресече, тачно преполови, ни мање ни више, онда је прави пријатељ (СЕЗ, 41, 1927, 167; Bos. nar. prip. <Sisak, 1870> № 30; БВ, 1, 1886, 236; Срп. дијал. зборн., 1,

1905, 666; Шаулић, 1, 1, № 1; № 17; 1, 2, № 174. Упор. и СЕЗ, 41, 1927, 516, и Handw. des deutsch. Märch, I, 92).

Ј. (дрво) не може да роди зато што је на »виловитом« месту (СЕЗ, 41, 1927, 313); »горка и отровна« ј. помаже делију девојку зато што је према њој била пажљива (СЕЗ, 41, 1927, 180). Златне ј. спомињу се веома често и у народним приповеткама (нпр. СЕЗ, 41, 1927, 189; 222), и песмама (<в. нпр. РЈА, 4, 388с>). У легендама жртвовано чедо, пошто се десила палингенесија, игра се јабуком од злата (нпр. Вук, Пјесме, 2, 3, 116). Ј. која расте на сред раја, а своје гране надноси над паклом споменута је мало раније.

За змије кажу да имају некакву златну ј., коју чувају »као очи у глави«; њу зими лижу, а лети се њом играју. Ако ко покуша да им је узме, јуре га док га не убију и ј. не поврате (ZNŽOJS, 19, 119).

»Јабучица« коју људи имају у грлу (а жене је немају) постала је од јабуке коју је Ева дала Адаму, па је он (од страха кад је угледао Бога) није прождро, него му је остала у грлу (Вук, Рјечн., s. v. јабучица; А. Николић, Срп. нар. прип., стр. 186; СЕЗ, 13, 348; ZNŽOJS, 19, 195). Постоји и једна врста ј. која се зове адамчица. и она је постала од ј. коју је Ева дала Адаму. На њој се још види пет бразда од Евиних прстију (ZNŽOJS, 16, 40).

Кад ко некога хоће да позове на мегдан, пошаље му ј., коју овај, ако прима позив, поједе (СЕЗ, 8, 292).

Ј. се употребљује у бајањима, као лек; нарочиту спасоносну снагу има ј. која је печена у устима божићне печенице (нарочито помаже болесницима од врућице, ЖСС, 169). Ј. помаже против грознице (и то нарочито њен други род, СЕЗ, 13, 437); у том случају на њој се радо »записује« (Караџић, 4, 1903, 203), и то покаткад Соломуново слово (СЕЗ, 13, 297). Коштице од ј. такође помажу од грознице (СЕЗ, 13, 241). Кад ко болује од врућице, онда се више његове главе расече ј. и да му се да поједе, а семе из ње сади се у земљу, и том приликом упућује се молитва светом Петру (ZNŽOJS, 7, 170). Јабука је лек и од »изеда« (опште изнемоглости, ib., 172), гушобоље (СЕЗ, 13, 437; 14, 227), опекотине (ЖСС, 274), од брадавица (забоде се у ј. 40 трна мање један, па се баци у јендек, где људи не газе: када се ј. осуши, и брадавице ће нестати, СЕЗ, 40, 1927, 236). Ј. сирће добро је за убој, а печена ј. за мицину (ZNSOJS, 11, 264); ј., кувана у вину, кад жену боле сисе (ZNŽOJS, 9, 49). Ј. се уопште носи болесницима као понуда (БВ, 7, 1892, 125).

Јабуке у сну значе непријатност, болест, беду (СЕЗ, 13, 442; 32, 119; Зборник, 137а); али значе и гозбу, пир (ZNŽOJS, 19, 206).

Међу типична аџувата <= што не може бити> у народној поезији долазе ј. са јавора (»...удати се нећу, Док не роди јавор јабукама, Сува врба питомијем грожђем«, БВ, 10, 1895, 28; упор. и 16, 1901, 364; Вук, Посл., 2187), и са врбе (неверна жена тражи да јој човек донесе, прип., СЕЗ, 41, 1927, 492, № 22).

ЈАВОР И КЛЕН

Ahorn (*acer pseudoplatanus* и *acer platanooides*). Јавор или (у Црној Гори, в. Вук, Рјечн., s. v.) јахор. Feldahorn или Massholder (*acer campestre*). Клен. Обе речи су заједничке словенске, вероватно и индогерманске (упор. Nehn, Kulturpfl., 295 и 597, где је утврђен »зачудо истородан назив у језицима Келта, Германа, Словена и — Трачана«).

У околини Ђевђелије, код Мрзенске Бање, налази се свети јавор: под њим о Преображењу (6. VIII) играју, а о Ускрсу »се црвеним јајима туцају« (СЕЗ, 40, 323 ид). У селу Кулине (околина Ниша) постоји свети извор, и поред њега јавор, о који болесници, пошто би се умили изворском водом, вешају пешкире, мараме, крпе од одела, конце и сл. (ТРБ, Остаци обожавања дрвета у нас, Караџић, 3, 1901, 146): вероватно је то жртва извору а не јавору. Један свети јавор налази се у рушевинама напуштеног рударског насеља код Новог Брда у јужној Србији (Ст. Димитријевић). Клен може бити место где се састају демони болести. Кад демон болести неког нападне, врачара, »с вечери уочи Младог Уторника«, однесе под клен малу погачу, чашу вина, мало воде, и труди се да покрене демона болести да напусти оболелога (СЕЗ, 13, 294).

Клен има веома велику моћ у одбрани од чини и у њиховом разбијању. Нека була помоћу три лескове младице и басме зауставила је на једној њиви три плуга, само четврти није могла: кад су је упитали зашто, рекла је да на овом плугу има нешто од к., »па му не море никаква басма ништа учинити« (СЕЗ, 41, № 186. Упор. и Маринов <Народна вра и религиозни народни обичаи, Сборникъ за народни умотворения и народописъ, 28, София, 1914> 43, и Марцел, Handw. DA, 1, 236). И Римљани изгледа да су веровали у јаворову апотропајску снагу (»acer in tutela stuporis est: et viso equo [од ј.] stupuere Troiani« <= »јавор је у закриљу запањености: и Тројанци, кад су угледали коња [од ј.], запањили су се«, уочици се», Serv. Aen. 2, 16).

Ј. има извесне везе и са мртвачким култом и култом предака. Мртвачки сандук често се прави од ј., вероватно због његове апотропајске моћи, и то се осећа као отмено (Вук, Пјесме, 1, 368; БВ, 9, 170; 10, 316; 11, 293). У штавичком срезу [на путу Н. Пазар — Рожај] мртвац се сахрањује у »кораби« (уколико још има шуме) од јавора или букве (Ст. Дим.). Од ј. се праве и гусле, познати инструменат српске народне поезије (РЈА, s. v. јавор и гусле; в. и Кућаћ, Rad, 38 <1 идд>; јаворове стални је епитет за гусле: »У пјесмама се све пјева да су гусле јаворове«, Вук, Рјечн., s. v. јаворов), а јуначка поезија је из култа предака настала и саставни је део тога култа.

Ј. ће се осушити ако »несрећан човек« или болесник воду којим се умио проспе на његов корен у намери да своју болку пренесе на дрво (Софрић, 115 ид; <упор. и> Su<eton.> G<alba, 1>). Насупрот томе »ће сув јавор озеленити ако га обухвати криво осуђен човек« (Софрић, ibidem; Su. G. (1. с.>). У Ђевђелијској кази, о Ђурђевдану, на ј. се врши обредно љуљање (СЕЗ, 40, 68).

У народној поезији ј. се често и радо спомиње. У описима какви су у бајкама од ј. су јасле (Вук, Пјесме, 1, 23), јармови (ib., 236; СЕЗ, 32, 6; тако већ код Грка σφένδαμνος δὲ καὶ ζυγία πρὸς τὰ ζυγὰ τῶν λοφοῦρων <= јавор и брест за јармове теглеће стоке>

упор. и Wagler у Pauly-Wiss., 1, 919), двори (Вук, Пјесме, 1, 514). У једној митској клисури са митским препрекама помиње се ј. шума (БВ, 9, 138; упор. Хумбабину кедрову шуму, у Епу о Гилгамешу). Ј. се употребљава и као средство при одвајању момка од девојке (народна песма, СЕЗ, 16, 307).

Ј. који рађа јабуке спада у типична објекта <= што не може бити> у српској народној поезији (»Да Бог даде, ти се не удала: Док не видла три на небу Сунца, Док не чула како риба пјева, Док не роди јавор јабукама, Жута врба грожђем бијелијем!« БВ, 16, 364; упор. *ibid.*, 10, 28; Вук, Посл., 1902).

Од речи за ј. образована су многа топографска имена, нарочито имена планина (в. РЈА, s. v.).

На Новом Брду сачувано је од све културе само неколико огромних ј., у које преостали мештани не дирају као у неку светињу (Ст. Дим.).

Heinrich Marzell у Handw. DA, s. v. Ahorn каже да се у народним верованима код Немаца не разликују три врсте: *der Berg-A.* (*Acer pseudoplatanus*), *der Spitz-A.* (*Acer pseudoplatanoides*) и *Feld-A.* (*Massholder, Acer campestre*). Према овоме је јасно што су се у чланку који је написан на немачком под насловом Ahorn нашли заједно јавор и клен, који се код нас разликују (в. Вук, Рјечник, s. У. јавор и клен, и Драгутин Симоновић, Ботанички речник имена биљака, Београд, 1959, s. v. јавор и клен).

ЈАГЛИКА

Schlüsselblume (*primula veris elatior*). Јаглика, јагорчевина, кључарица, овчица, прамалиће, сунашце (Šulek; Софрић, 117).

Лист од ј. привија се на чир (ЖСС, 264).

ЈАГОДА

Erdbeere (*fragaria vesca*). Јагода. Реч је прасловенска.

Употребљава се као *Liebeszauber* <= љубавна враџбина). Од јагода са два или четири листа начини се венчић, и коју девојку момак кроз тај венчић погледа, мора да га заволи (пожаревачки округ, Караџић, 3, 1901, 91).

Јагоде сањати значи жалост или болест (СЕЗ, 13, 1909, 442; 32, 1925, 119).

Једењем (митских) ј. добија се немушти језик (у приповетки, СЕЗ, 41, № 17). У једној приповетки типа »Der treue Johannes« <= »Верни Јохан«> царев син баци преко мора ј., и створи се мост (ЛМС, 145, 106).

Теј од ј. лишћа и корена лек је од кашља и сипње (ZNŽOJS, 11, 265).

ЈАСЕН

Esche (fraxinus excelsior). Јасен. Реч је прасловенска.

Јасен је дрво за које се везује велико поштовање. Он у себи има велику спасоносну снагу. На ј. гране воле виле седати, »јер на то дрвеће врагови не смију« (ZNŽOJS, 7, 1902, 116). Вила на ј. спомиње се у песми (Вук, 1, 225). Кома јазавац једе кукуруз, нека у онај (недељни) дан у који је кукуруз посејан пободе у земљу ј. прут, увијен у гужву, па му јазавац неће више досађивати (ЖСС, 70). Ј. се употребљава у манипулацијама при скидању чини (Беговић, 253). Од Бадњег вечера до Нове године чобанин, у Херцеговини, гони стадо ј. прutom (ГЗМ, 6, 1894, 380). На ј. изводи се живи огањ (С. Тројановић, Ватра, 77). У приповеци »Ноћило, Поноћило и Зорило« (упор. Софрић, 124) расте ј. у доњем свету.

Вода у којој је искувана ј. кора пије се од зубобоље (СЕЗ, 48, 546), и, кроз четрдесет дана, од грознице (ЖСС, 283). Која жена жели да нема деце, треба да нађе самоникао јасен, да га сагори, преостали угљен да пребије на троје, помокри се на њ и закопа га на неко сакривено место, одакле га неће нико ископати (ГЗМ, 19, 1907, 493). Иначе је ј. лек од брадавица, црног пришта, отечених ногу, наглувости (ГЗМ, 4, 1892, 146).

Ј. који роди орасима спада у типична аџулата <= што не може бити> у народној поезији (СЕЗ, 16, 353).

ЈАСЕНАК

Diptam (dictamnus albus). Јасенак, јасенац, јасењак (Софрић, 126).

У српском народу има ова биљка изванредан углед. Вук каже да уочи Спасова дне ноћу виле откину врх јасенку; зато алосану чељад носе те оставе ону ноћ под јасенком, метнувши код болесника колач хлеба и једну чашу воде а другу вина (као вечеру вили), па сутра ујутру копају под јасенком и шта нађу (нпр. црва или какву бубицу), оно дају болеснику те поједе или у води попије, као лек који му је вила оставила (Вук, Рјечн., s. v.). То што Вук говори о Срему, забележено је и у околини

Смедерева. Ту, код села Петријева, има место Јасенак, где расте врло много ове биљке. Уочи Ђурђевдана и Спасовдана доводе овде болеснике, често из велике даљине. изабере се потпун јасенак и обележи пешкиром, као знак да је заузет. По заласку сунчевом доведе се болесник и намести му се постеља, и то тако да му глава дође под јасенак; с друге стране јасенка метне се суд с медом и погачом, чаша вина и чаша воде («вечера вили»), и упали се воштаница. Ту се изврши и братимљење (односно сестримљење) између болесника и онога који га је довео (Караџић, 3, 1901 <41 идд>). Остало се ради као и у Срему. Болесник се, поред тога, заложи медом и напоји водом и вином. Ко ме јасенак није начет, неће оздравити. Често болеснику вила саопшти лек у сну. Судови и пешкири остају код јасенка; ко би их употребио, распао би се од рана или би ослепоо. Човек коме припада она њива хтео је да истреби јасенак, да му болесници не би досађивали, али је после кратког времена умро (Софрић, 127 ид).

Кад се јасенак увече узабере и остави где, нестане му ноћу цвета (Вук, Софрић).

Од јасенка прави се мелем за ране (ГЗМ, 20, 1908, 351); њега употребљавају при воденој болести као диуретик (ГЗМ, 1892, 146).

ЈАСИКА

Espe (populus tremula). Јасика, трепетљика; (јагњеда).

У етиолошким скаскама које се интересују због чега јасика увек трепери, јасика је проклето дрво. Њу је проклела Божја Мајка, која је хтела да слуша појање светог Петра и Николе, и свете Анђелије и Марије (или: Магдалене и Јелене), па је заклела свако чедо, и гору и воду да ћуте, и све је заћутало, осим јасике, која је једнако треперила (Вук, Пјесме, 1, 197; Караџић, 2, 1900, 142; Врчевић, Помање, 10). Или ју је Бог проклео да никад нема мира зато што је одала Христа сотони, или Јеврејима (Милићевић, Кнеж. Срб., 638). Упор. и ГЗМ, 6, 371; и 19, 320.

Мезгра од јасике привија се од опекотина (ЖСС, 274). Вода која испишти из јасике кад је на ватри, сипа се у уво оном кога боли уво (ib., 318). У куваном лишћу од ј. купа се болесник од врућице (ib., 303). Теј од ј. коре лек од зубобоље (СЕЗ, 48, 546).

ЈЕЛА

Tanne (abies pectinata). Јела.

С обзиром на огромну величину, дуговечност и лепоту (cf. атрибуте <висока, вита, зелена, танка, танковрха> и <танка, поносита, в. нпр. РЈА>), није чудо што је за ј. могло бити везано религијско поштовање. Понеки примерак постао је фетишем. Љ. Пећо спомиње, негде у северној Босни, »криву јелику«, која је трајала до пре педесетак година. Уз њено дебло бацали су одувек гране, »као задужбину«, и говорили: »Крива

јело, ето теби гране, нек ме не боле ни леђа ни грана« (глава?). Један је био запалио ту гомилу, па је одболовао пола године (СЕЗ, 32, 1925, 377). Ј. је стан, и елеменат, горске виле; са своје јеле вила дозива другу вилу (у народној песми, Софрић, 131). Софрић мисли, вероватно и с правом, да слика из народних песама, где се хајдук моли Богу под ј. зеленом ((Вук, Пјесме, 3, 43, 44»), има можда дубљу значај (Софрић, 131).

Да је иначе ј. сеновито дрво, то би се дало извести не толико из тога што се у народним песмама девојка упоређује и идентификује са ј. (нпр. Вук, Пјесме, 2, 5, 2; БВ, 10, 1895, 92; 362), И што се понекад ј., као симпатетично дрво, сади и негује уз девојку (БВ, 11, 1896, 373), колико из чињенице да се она сади поред гробова (народна песма, БВ, 10, 217). У народној приповетки о гоњеној жени душа подављене деце привремено се склања у ј. (СЕЗ, 41, № 64).

У једној скаски прича се како је свети Сава у дубокој старости сео под ј. да се одмори, и у том га Бог позове себи: и тако се он с тога места узнесе на небо, а ј. благослови да буде зелена И лети и зими (БВ, 16, 1901, 15). За ј. пањем, у једној скаски, седи и Урис (Беговић, 201).

»Божихна јелка« унесена је са стране (упор. о њеном постанку и ширењу М. Р. Nilsson у ARW <19, 1918, 109 илд>), и брзо се раширила најпре код католика, па после и код православних (за сада по већим местима).

Кад пада крупа, пале католици понегде у Босни посвећену јелицу и со (ГЗМ, 6, 370; 19, 317).

ЈЕЧАМ

Gerste (*hordeum vulgare*). Јечам. Реч је заједничка словенска.

Употребљава се као врста преджртве (свакако не као лустрација): њиме, на Бадњи дан, бива посут бадњак, пре но што ће се сећи (на Гласинцу, ГЗМ, 6, 1894, 381), домаћин (ib., 380), чобанин, кад дође да честита Бадње вече (Требиње, 379); о Божићу домаћин посипа полаженика, и полаженик домаћина (Гласинац, 381; 382), домаћица посипа вола (Гласинац, 382). Јечам се просипа под врбу, кад се за њу »венчава« грозница (ЖСС, 279).

Ј. се употребљује и у љубавним врачањима и гатањима. На Ђурђевдан девојке се пре зоре ваљају по јечму »да момци јече за њима« (у Левчу, Караџић, 3, 1901, 123; СЕЗ, 7, 105). Уочи Ђурђевдана девојке узму неколико зрна ј. и с њима преноће; сутра намене зрна појединим момцима, а једно себи, и онда их на ватри прже: па чије се зрно при грејању највише приближи њиховом за тога ће се момка удати (СЕЗ, 14, 60).

Ј. се почиње сејати о Матијеву (ZNŽOJS, 7, 147).

У народној медицини ј. се употребљава против великог кашља (ЖСС, 294), водене болести (СЕЗ, 19, 217), срдоболје (ЖСС, 311; ГЗМ, 4, 146; СЕЗ, 13, 1909, 348), шкрофула (СЕЗ, 19, 225), уједа змије (ГЗМ, 12, 1900, 134; 150). Зрна ј., потопљена у води, лек за крвину од пролива (СЕЗ, 19, 409); пара од ј. лек коњу од гунтураћа (СЕЗ, 17, 581). Болесници од шуге и од »суве лише« ваљају се на Ђурђевдан по росном јечму (СЕЗ, 17, 564; 568; при том се каже три пута: »шуге, шутице, бојте се јечменице, с мене сидите, на ј. наидите«, ZNŽOJS, 7, 156). Ако је у кући неко болестан од заразне болести, узму се ј. и бобова зрна, завежу у крпицу, метну за греду испод које се пролази, и том приликом каже се: »Ј. јечи, боб бобоче, греда лежи за сву кућну челац« (Сарајево, ГЗМ, 6, 666). Нарочиту снагу има ј. који се убере на Биљани петак (cf. Караџић, 3, 1901, 121).

Гатање јечмом спомиње се у ркп. 17 века (ГЗМ, 6, 451).

ЈОВА

Erle (*alnus glutinosa*). Јова (јах, јаховина, јелша, јоша; Софрић, 133). Реч је прасловенска. Šulek, Rad, 39, 12.

Јововим лишћем, у крављем млеку куваном, облажу се сисе дојиље, кад је боле (ЖСС, 201), исто тако и као лек против мицине (ЖСС, 266).

На ј. вади се живи огањ (С. Тројановић, Ватра, 72; 75).

Ј. има велики углед код босанских Каравлаха. Кад су Исуса шибили ј. гранчицама, оне су се одмах изломиле, и зато је Исус благословио ј. (ГЗМ, 19, 235).

ЈОРГОВАН

Flieder (*syringa vulgaris*). Јоргован: јаргован; јергован; љиљак (Софрић, 134).

Бере се, уочи Ђурђевдана (понекад и пре сунца на Духове, или на Цвети), као »лековита« биљка, и њиме се ките прозори и врата (Караџић, 1, 1899, 272; 3, 1901, 121; СЕЗ, 7, 103; 14, 58; 19, 53; ZNŽOJS, 19, 168). Јоргован се спомиње у (старинској обредној?) песми коју лазарице певају о Лазаревој суботи (ЖСС, 99). У врло познатом српском епиталамиуму јоргован се упоређује са невестом (»Одби се бисер грана од јоргована, и лепа... од своје мајке«, нпр. СЕЗ, 7, 34). Сватови се ките ј. (СЕЗ, 19, 143).

КАДИФИЦА

Sammetblume (tagetes patula). Кадифица.

У источној Србији, приликом првог орања, к. се ките волови и плуг. Такође се и у семе меће босиљак и к. (СЕЗ, 17, 14). У околини Ниша к. и босиљак носе се код мртваца (СЕЗ, 16, 250).

КАЛЕМ

Pfropfreis, Setzreis, Setzling (surculus). Калем, калам (печ арапска, в. Lokotsch, № 1023, примљена од Турака), наврт.

Калемљење воћака сматра наш народ »као побожан и чаробан посао« (БВ, 10, 1895, 90). Калем се прима само »чистом« човеку (ЖСС, 96). Калемљење се сматра за свет, богоугодан посао (ibidem). Најпре ће се примити они калемови који су извршени на Благовести (ib.), или на Велики петак (СЕЗ, 14, 50; 276), или на Младенце (cf. ЖСС, 96).

Ко рукама дохвати мртваца, неће му се примити к. (СЕЗ, 32, 1925, 108).

Непрм-к. из туђег атара, провучен три пута девет пута кроз купину којој су оба краја срасла за земљу, меће се у амајлију (Караџић, 4, 198; СЕЗ, 7, 161).

КАЛОПЕР

Frauenblatt, Frauenminze (tanacetum balsamita). Калопер; маријина трава (cf. RJA, s. v.).

У једној песми, која чини утисак да је старинска и обредна и са старинским рефреном Лељо, апострофира се к. уз Перунову (?) хипокористику: »Калопер Перо Лељо« (Вук, Пјесме, 1, 376). Као у немачком, тако и у нас, судећи по етимологији, к. стоји у вези са Богородицом. На Ђурђевдан меће се у воду у којој ће се купати (Караџић, 3, 1901, 124).

К. се са другим магичним травама употребљује у љубавним враџбинама: он је у стању да одржи љубав и спречи свађу (етимолошка магија: мајка га даје удатој кћери — »калопера, да се (не) карате«, Даница, 9, 65; или: »калопера, да ме не поћера«, Врч., Пом., 31). Иначе се к. у народној поезији спомиње као типичан јалов цвет (БВ, 10, 1895, 269; 11, 1896, 339; 17, 1902, 194).

К. је лек од русе (кожна болест, са бубуљицама које се проваљују, ЖСС, 269); стомачних болести (лист к., СЕЗ, 13, 1909, 378; ГЗМ, 4, 148); водене болести, грчева у

материци, повраћања, запаљења очију (ГЗМ, 4, 148). Теј од чубра и к. пију жене које хоће да побаци (СЕЗ, 13, 393). К. се меће и у завоје и мелеме (ZNŽOJS, 11, 265).

КАРАМФИЛ

Nelke (*dianthus caryophyllus*). Карамфил; каравил, каравиље, гарофан, гарофиље, катмер, клинчец (Šulek: Софрић, 135); каравиол (СЕЗ, 19, индекс).

Употребљује се, у домаћем култу и иначе, као апотропајон, и онда је обично у вези с босиљком. На Божић ујутру окити се к. кладенац или бунар са кога се вода доноси (Караџић, 3, 1901, 65). Њиме се кити глава печенице о Ускрсу (СЕЗ, 19, 45), и приликом свадбеног мирења (ib., 139); о свадби њиме се кити бардак с ракијом (ib., 168). К. бере се на Крстовдан и са босиљком и чубром у води, даје породиљи да пије, да би се »раскрстила« бремена (ib., 65). Новорођенче првих 40 дана купа се у води у којој су потопљени к., босиљак и чубар (ib., 97).

У односима између мужа и жене к. се употребљује у враџбинама да би се сачувала љубав и мир (етимолошка магија: мајка или сестра дају к. млади »каранфила, да се не карате«, Врчевић, Помање, 31; ТРЂ, ННЖ, 3, 118).

Кад се каква ствар изгуби, треба намазати крпу карамфил-јагодом и бацити је на оно место где је ствар изгубљена, па ће се наћи одмах (ГЗМ, 1907, 496).

У народној медицини к., скуван у вину, пије се против великог кашља (СЕЗ, 13, 1909, 343); кроз 40 јутара, против кашља, пробади и грудобоље (ibid., 352); против срдоболе (ibid., 345; 347). Истуцан и помешан са медом, сумпором и ђинђером узима се против пантљичаре (СЕЗ, 40, 230). Код грчева у стомаку (»издати«) болесник се накађује на к. и босиљку (СЕЗ, 19, 218). Прах помешан с млеком лек је за красте на глави (ГЗМ, 4, 148). К. је и саставни део лека против сифилистичких болести (ibidem).

КАРАМФИЛИЋ

Gewürznelke (*caryophyllus aromaticus*). Карамфилић.

Меће се у шупаљ зуб, да умине бол (ГЗМ, 12, 1900, 150; ZNŽOJS, 14, 70).

КАЋУН

Knabenkraut (*orchis*). Каћун, каћунак, гороцвет, дремак, дремовац, подримунак, салеп (Šulek; Софрић, 136).

Корен од к. носи се под појасом »да деца не би умирала« (ГЗМ, 1907, 491).

КАФА

Kaffee (coffea arabica). Кафа.

Пржена и самлевена и скувана, лек од срдобоље (ЖСС, 311; ZNŽOJS, 9, 52; СЕЗ, 16, 427; 434; 19, 216 — с пепелом и ракијом). Кад ко има ватру, меће му се (заједно са кромпирима, или лимуном, или ц. луком) на чело (ГЗМ, 12, 1900, 150; ZNŽOJS, 11, 266).

Пржена к. меће се на изгоретине (СЕЗ, 16, 429; ZNŽOJS, 11, 266), и кад се деца оједу (ZNŽOJS, 11, 266).

Кад је каква »сметња у мозгу«, узме се к., помеша са шећером на модрој хартији, све то баци у ватру, и тиме накади болесник (ГЗМ, 6, 1894, 801). У ракији даје се коњу који болује од »ваљавице« (СЕЗ, 14, 351).

Гатање по телфи од кафе постало је после рата популарно.

КЕСТЕН

Kastanie (castanea vesca). Кестен (питоми).

О Бадњем дану, у кући у којој је неко умро или у којој је било свадбе, не дају деци-похођанима колаче него к. (СЕЗ, 40, 1927, 81).

КИМ

Kümmel (carum carvi). Ким, кимлин, кумин.

К. у вино пије се против надимања од ветрова (ZNŽOJS, 14, 76).

КИЧИЦА

Tausendguldenkraut (erythraea centaurium). Кичица (златна китица, трава од грознице, жуч од земље. Šulek је забележио 41 назив).

Цењен лек у народној медицини, нарочито ако је убрана у Међудневице (СЕЗ, 13, 1909, 437; 14, 10; 17, 557). Тејом од к., или ракијом у којој је к. била потопљена, лечи се грозница (ЖСС, 278; 280; СЕЗ, 13, 339; 14, 224; 16, 424; 19, 219; ГЗМ, 4, 148); бљување у несвестици (ЖСС, 278); јехтика (СЕЗ, 17, 557); тера се пантљичара (СЕЗ, 13, 350).

КОВИЉЕ

Pfriemengras (stipa pennata). Ковиље (мадона; стара баба, Šulek).

У Невесињу вежу за прут киту к. и забоду у лесу од тора, и онда вук неће моћи у тор (ГЗМ, 6, 1894, 373).

КОНОПЉА

Hanf (cannabis sativa). Конопља, кудеља. Реч конопља је заједничка словенска; позната је и другим неким ие <= индоевропским> народима, а пореклом је свакако из скитског истока (откуда је дошла и биљка, в. Schrader, Reallex., s. v.).

Ретко је која биљка толико изложена утицајима злих демона, и, с друге стране, ретко је која биљка толико пуна нарочите снаге као к. (при чему се не сме заборавити да је, у Источној Европи, семе од к. било познат наркотикум и *Rauschmittel* <= опојно средство>, као и вино, Schrader, o. c.). Отуда се десило да се, с једне стране, од сетве па док се не оснује и не изатка, стално предузимају профилактичке мере и врачања у њену корист; с друге стране, она је врло често табуирана.

К. се сеје на Јеремијев дан (то је. иначе дан када се душе, које су инкарниране у змијама, терају од куће, упор. Вук, Рјечн., s. v. Јер. дан) пре сунца (ГЗМ, 6, 1894, 660; СЕЗ, 7, 108), или на Ђурђевдан (СЕЗ, 7, 107). Сеју се најрадије у понедеоник или суботу, а не сеју се: у среду и у петак (тада се не раде ни други радови око к., СЕЗ, 19, 371), ни Велике ни Беле недеље (в. доцније). Сејање, и уопште сви послови око к. су искључиво женски послови (СЕЗ 19, 283).

У њеном семену стојало је ускршње јаје («да је не туче град», СЕЗ, 14, 51). Пред сејање закопају се три јајета у земљу (СЕЗ, 17, 16), или се то, са једним јајетом, чини после сејања (СЕЗ, 14, 262). Кад се посеје, оптрчи се око ње три пута жмурећи, «да је тице не виде и не поједу» (ZNŽOJS, 7, 1902, 185). Не сме се потапати младе недеље или у «расипан» месец (СЕЗ, 19, 10; 11). Кад буде исечена и потопљена у воду, не сме се у води држати о Светом Илији, «да не би иструнула» (СЕЗ, 17, 133, Јагодина). Не сме се прати на Велики петак (ZNŽOJS, 10, 46). Не ваља је прести од Бадњег дана до Светог Јована (СЕЗ, 32, 1925, 131); исто тако, од Светог Николе до Бадњег дана, и од Божића до Светога Саве, није допуштено сновање кудеље. Врачања у њену корист врше се нарочито о Бадњем дану и на Беле покладе. О Бадњем дану у нишкој околини меша се

бадњаком по пепелу и диже се у вис, »да би толико порасле конопље« (Караџић, 1, 1899, 213, нишко). У Грахову баца се на конопљиште, на Мали Божић, комад бадњака, »да би конопље боље родиле« (ГЗМ, 6, 1894, 661). И у том и у другим крајевима, и из истог разлога, љуљају се на Беле покладе (ibidem; СЕЗ, 14, 32). У Левчу на покладе увече старији људи играју »да би к. порасле« (СЕЗ, 7, 156). Због к. жене не раде па Бели четвртак (СЕЗ, 19, 7). Да би била добра пређа, даје се прво повесмо к. у цркву (ZNŽOJS, 7, 1902, 185).

О демонској снази к. сведоче и различите забране с њом у вези. К. не ваља сејати Велике (ни Беле) недеље, јер ко би од ње понео кошуљу, тај би се разболео од »велике болести« — тифуса (СЕЗ, 17, 537; 32, 108; 127). Не ваља их сејати Беле недеље и због тога што ће иначе тући град (СЕЗ, 32, 127). Не ваља сејати к. на месту где је сејан купус, ни купус на месту где су биле к. »јер ће умрети неко из куће« (СЕЗ, 13, 1909, 411; 32, 109). И ватра на којој је парена кудеља и цело огњиште на неки начин опогањени су. На тој ватри не меси се и не кува (СЕЗ, 32, 133); да би се могло на њој кувати, потребно је да се она »обжеже« (СЕЗ, 17, 537), или да се девет посипака пепела, или сав пепео избаци (СЕЗ, 17, 537; 32, 133); ни судови у којима је к. пређа прана не смеју се употребљавати док се огњиште не очисти, иначе ће се добити врућица (СЕЗ, 17, 537); бакрач у коме је пређа парена, и судови у којима је доношена вода за парење, морају се опрати у девет вода (СЕЗ, 32, 133). Деца не смеју долазити код рупе где се к. пређа пари, »иначе неће расти« (СЕЗ, 32, 133). Нарочито има много забрана и профилактичких мера кад се к. снује и навија. »Не ваља се нико да прескочи сновутак... код неке туђе куће«. »Кад се пређа навија... сретна ти реч« (СЕЗ, 32, 135; 136 ид).

Ако болесник умре у уторник, четвртак или суботу, постоји у источној Србији веровање да ће се повампити. Да се то не би десило, метне се око њега мало к. и запали свећом уз коју је покојник преминуо да изгори (ТРЂ, КНР, 33).

У народној медицини употребљује се к. против крајника (ЖСС, 275, шабачко), задухе (ГЗМ, 20, 1908, 352), грознице (ГЗМ, 4, 149; Беговић, 113), болести желуца (ZNŽOJS, 14, 73), врућице (ЖСС, 304). У овом последњем случају к. семе посипа се по постељи болесниковој, те на њему спава три ноћи, и свако јутро оно на коме је спавао проспе се на буњиште, »да га тице разнесу«. Кад што расте, нпр. поткожни чир, пије се теј од к. семена (ZNŽOJS, 11, 266). Пухор од к. која је сагорена на живој ватри даје се стоци (С. Тројановић, Ватра, 68). Око детиње колевке међу се зелене к. (»да би дете боље спавало«, СЕЗ, 16, 171). Нарочито Hejlkraft <= лековита снага> има к. која је лежала под мртвацем (СЕЗ, 17, 556); исто тако и к. која проникне кроз главу змије што је заклана сребрном паром: испод такве к. провлаче болесника од грознице (Беговић, 113); ко од такве к. направи бич, што год тим бичем потера на вашар, добро ће продати (Беговић, 223). И иначе у врачањима и гатањима има к. значаја. Жена која је косата треба да остриже у младу недељу пре сунца дете у к., да острижену косу закопа испод к., и онда дете неће никад оћелавити (Горња крајина, БВ, 11, 1896, 292). К. превуку женско новорођенче, »да би била раденица« (ZNŽOJS, 7, 1902, 186). Кад девојке преду к., па у које цури пљувачка између прста, биће јој муж пијаница (ib., 148). Док жена има кудеље за предиво не сме јој прела <= преслица> остати без к., него, чим се једна потроши, мора се друга намотати: ако прела преноћи гола, биће сви њезини оне године голи (ZNŽOJS, 7, 148).

Ако жене угледају први пут у пролеће роду с главе, биће те године мало к. (ZNŽOJS, 7, 144).

Кад се у селу Разгојни (лесковачко) појаве облаци с градом, старе жене растерују их басмом, коју певају гледајући у облак, у којој се спомињу конопљине муке («јер нема биљке на свету која веће муке претрпи»): ту се помиње све до браћа к., топлење (то су нарочито тешке муке!), чукање (трљење), предење, ткање, и остало (СЕЗ, 17, 144 ид. Упор., у народној књижевности византијској, *λωρικόλοφος*, Krumbacher, *Gesch. d. byz. L.*, 883 ид. У српском преводу: муке блаженог Гроздија, в. Јагић у *ASPh*, 1, 1876 «611 идд», и П. Поповић, Преглед, § 11; С. Трој. «Главни српски жртвени обичаји» СЕЗ, 17, 1. с.). К. муке описују се и у басми против пробади (СЕЗ, 19, 217. Ту цео текст басме!). У оба случаја к. је употребљена против мртвачких демона (јер они доводе град и олују, такође и болести, упор. «СЕЗ, 17, 145; СКГ, 18, 595; ARW, 2, 86 идд; Tambornino, *De antiquorum daemonismo*, 71 ид; Stemplinger, *Antike und moderne Volksmedizin*, 10 ид; Samter, *Geburt, Hochzeit und Tod*, 59»): сличан утук против мртвачког демона имамо и у једној српској приповетки типа Леноре («БВ, 22, 1907, 91»), упор. такође и утук против демона сна (и смрти) у песми о Гилгамешу, XI, в. даље s. v. Пшеница. Још у неким случајевима доводи се к. у везу са култом мртвих и предака: полагеник (који је предак, упор. «СЕЗ, 31, 1924, 151») бива, поред осталог, присут и к. семеном (СЕЗ, 19, 69), и добија на дар неопределену кудељу (СЕЗ, 32, 369); у мишју суботу, тј. у задушну суботу (упор. Глас СКА, 77, «1933, 33 идд») не ваља се о пртенини радити, »јер ће миш изгрести конопље» (СЕЗ, 32, 375). Обратно, к. је понекад из мртвачког култа искључена, нпр. није допуштено да се покров прави од к. платна (СЕЗ, 19, 242).

Народ у Херцеговини верује да ако где у земљи има закопана блага, то благо најпре ће наћи сирота девојка плетући црну к. (ГЗМ, 18, 1906, 393).

За кудељу иначе везују се слична веровања која и за лан, упор. СЕЗ, 31, 139 идд.

КОПИТЊАК

Haselwurz (asarum europaeum). Копитњак (Панчић); копитник, коњско копито, копита, копитница (Софрић, 142); кулупит («СЕЗ, 40, 1927, 261»).

Биљака са јаком спасоносном снагом. У њему се купају »здравља ради» (СЕЗ, 17, 533). Бере се ритуално на Биљани петак (Караџић, 3, 1901, 121) и уочи Ђурђевдана (Караџић, 1, 1899, 272; СЕЗ, 17, 177), и меће (обично заједно са ускршњим јајетом) у неначету воду, у којој ће се на Ђурђевдан купати (СЕЗ, 14, 60; 17, 177; Караџић, 3, 124). На Ђурђевдан ките се њиме ведрице с млеком (*ib.*, 122, Левач), и даје се стоци »од болести» (СЕЗ, 17, 582). Девојке се, берући цвеће на Ђурђевдан, највише труде да нађу крстати к., »јер ће онда момци копнети за њима» (ZNŽOJS, 5, 277; етимолошка магија: копитњак — копнети). К. употребљују и нероткиње у врачањима за децу. Такве жене рано ујутру заите воде с баре или реке где се напио жут бик, метну у њу к., и окупају се при отвореним вратима и прозорима, и при том поједу по једно зрно од глога и шипка (СЕЗ, 19, 85).

Теј од к. лек је од »горопади« (епилепсија; ZNŽOJS, 11, 266).

КОПРИВА

Brennessel (*urtica urens*). Коприва, жара.

Коприва има јаку апотропајску моћ. Она брани стоку од чинилица, и у томе циљу, да се стоци не би одузело млеко, мажу се стоци о Ђурђевдану (негде и о Светој Јевдокији, 1. марта) вимена к. (СЕЗ, 19, 56; 32, 1925, 108 ид; 40, 112). К. се меће породиљи под јастук, да је брани од »сенке« (женски демон који породиљи шкоди, СЕЗ, 40, 112); такође се употребљује и за магичну одбрану свилене бубе и због тога у околини Ђевђелије, где је свиларство развијено, мажу на Велики четвртак лесе на којима леже свилене бубе копривом (*ib.*, 58). У семе намењено за сетву меће се корен од к., који се приликом сетве закопа усред њиве (СЕЗ, 19, 361). О Ђурђевдану, и о Усековању (29. VIII), веша се к. више врата (СЕЗ, 40, 64; 75). Жене у Босни на Ђурђевдан ките се к. »да их ко не урече« (Карацић, 4, 1903, 168; ГЗМ, 6, 1894, 374), такође и сви други (СЕЗ, 14, 60 и 61; Кал. Србобран, 1896, 190). К. се о Ђурђевдану кити и ведрица (СЕЗ, 32, 109). Људи се о Ђурђевдану ките и међусобно ударају к. ради здравља, или »да би били жустри као коприва« (Беговић, 116; Карацић, 2, 1900, 99), или да их не би уједали комарци (ЖСС, 121). Нарочито је к. позната као утук против грома. Као што се Тиберије, кад загрми, китио лавором (»quod fulmine afflari negetur id genus frondis« <»јер у ту врсту била не бије гром«), Sueton. Tiber. <69>), тако се Срби, кад први пут у пролеће загрми, ките копривом (СЕЗ, 14, 332; 17, 169; 194); такође се, у том случају, и вериге ките к., да не би гром ударио у кућу (СЕЗ, 17, 194). Врло је раширена пословица (која се обично употребљава у иронији): »Неће гром у коприве« (упор. нпр. Вук, Посл., 4103 и СЕЗ, 19, 390) или: »Не бије свети Илија у коприве« (СЕЗ, 1. с.).

У народној медицини коприва има широку примену. У води у којој је к. потопљена купају се на Ђурђевдан, »здравља ради« (СЕЗ, 17, 533; Карацић, 3, 1901, 124, и иначе често). Такође се она даје и марви, »ради здравља и обиља у млеку« (Кал. Србобран, 1896, 189). К. се, често у вези са магичним радњама, употребљава као лек од многих болести: од грознице (ЖСС, 279); кашља (ZNŽOJS, 14, 64); жутице (СЕЗ, 17, 562); срдоболе (СЕЗ, 13, 1909, 349); кад отече цело тело (ГЗМ, 20, 1908, 349); од гуте (ЖСС, 274); против бљевања (*ib.*, 288); крволиптања из носа (ГЗМ, 4, 149); против болести очију (СЕЗ, 13, 415; ГЗМ, 4, 149); хемороида (ГЗМ, 4, 149); за регулисање менструације и од поремећаја материце (СЕЗ, 13, 297; ГЗМ, 4, 149); против пробаци (ЖСС, 305); грудобоље (СЕЗ, 14, 225); од змијског уједа (ГЗМ, 4, 149); од уједа пса који није бесан (ZNŽOJS, 15, 124); од ране и убоја (ЖСС, 268; ГЗМ, 12, 1909, 150; 20, 345); гонореје (СЕЗ, 14, 236); противу опадања косе (СЕЗ, 13, 296; »у коприве ваља оставити ошишану децју косу, па ће брзо парасти«, СЕЗ, 13, 418; ZNŽOJS, 11, 266); од просади (санђија, ZNŽOJS, 7, 1902, 161); кад овци отврдну и оболе сисе (СЕЗ, 19, 331). На семену од к. које је остављено у Међудневице накађују се људи и стока од црног чира (ZNŽOJS, 11, 266).

К. се употребљује и као *Liebeszauber* «= љубавна враџбина» и *Liebesorakel* «= љубавно пророчанство». У околини Ђевђелије девојке, кад се љуљају, бивају ударане к. по ногама, да би се што пре удале (СЕЗ, 40, 70). У Босни и Херцеговини к. посаде на Ђурђевдан без корена у земљу, и на коју страну падне, отуда ће доћи сватови (ГЗМ, 6, 1894, 643; ZNŽOJS, 16, 159; упор. и Караџић, 4, 1903, 166); у шабачком округу задене се за капију, па ако се нагне напоље, девојка ће се удати (ЖСС, 119). Уочи Младенаца (9. март ст. к.) девојке у околини Ђевђелије намењују три струка к. тројици младића: сутрадан «свака» позове неку своју другарицу да одвоји један струк, и чији струк одвоји, тај ће оној што пита бити суђеник (СЕЗ, 40, 1927, 46).

Кад к. бујно расте, биће родна година (ZNŽOJS, 16, 154).

К. се покатак употребљује као *Lebensrute* «= шибљика живота», и уопште као биљка са магичном силом. У околини Кључа (Босна) на Ђурђевдан њоме шибају малу децу (ГЗМ, 6, 1894, 375), или се одрасли међусобно шибају (Беговић, 116). Метлом од к., у суботу ноћу, »помазује« (посвећује) стара вештица нову вештицу, и када то учини, онда новој вештици »проникну крила слијепог миша, обрадак јој се продуљи, косе се расплету, одјећа постане црна, и тад са осталијем полети као лептир« (Караџић, 3, 1901, 189).

О религијском значају к. најбољи је доказ чињеница да се копривом ритуално причешћују. К. се први пут окуси на Чисти понедеоник, или на Младенце, или 1. марта (Даница, 7, 664; СЕЗ, 7, 133; 14, 37; 19, 36; Караџић, 3, 229; упор. и Schneeweis, 126). На Велики петак од свих варива само се она сме [мора?] јести (Беговић, 111). Кад се први пут једу, набадају се на сламку [о значају тога в. Schneeweis, 126], »да преко лета не би имало бува«. Том приликом пази свако да се не покапље по хаљини, иначе ће га изести вашке и буве (СЕЗ, 1. с.). Кад се први пут окусе, треба да се каже: »На живот и на здравље, на Турчина болешчина, на калуђера грозничина, а на попа терлемчина«, или слично (СЕЗ, 13, 414; 7, 133; Караџић, 1. с.; упор. и Вук, Посл., 4429 и 3613). На Ускрс врши се (у Босни) причешћивање вином и хлебом (хришћански утицај!) и копривом (првобитни *ritus!*, упор. нпр. причешћивање леском, такође у Босни, упор. Босанско-херцеговачки источник, 10, 1896, 381 ид), и то најпре се причести домаћин, па онда сви мушки, па сви женски у кући. Онај који се причешћује окрепе се истоку, и узме причест у три маха, и после сваког узимана окрене се у круг (СЕЗ, 32, 399). У Ц. Гори остави се на Бадњи дан комадић погаче, па се с њим поједу у марту прве коприве, сварене (СЕЗ, 23, 152).

О празнику Константина и Јелене »удају се« коприве (и тога се дана последњи пут могу јести, СЕЗ, 7, 1907, 133). На Велики Петак такође се »удају« коприве и није тога дана допуштено јести их (СЕЗ, 14, 50).

»Као да је на коприве мокрио. Кад је неко љут.« Пословица, Караџић, 1, 1899, 184 (крагујевачко).

КОШЋЕЛА

Zürgelbaum (celtis). Кошћела (Šulek, 22 назива).

Кад к. почне да добија лишће, ако свака грана буде подједнако зелена, биће родна година (ZNŽOJS, 6, 315).

КОШУТИЦА

Kuckuckstulpe <= Kiebitzei> (fritillaria meleagris). Кошутица.

Лек жени »од млека« (млад корен к. треба јести кроз 40 дана наше срце, ГЗМ, 20, 1908, 345). Бере се на Биљани петак (СЕЗ, 14, 57).

КРАСТАВАЦ

Gurke (cucumis sativus). Краставац.

Најбоље је сејати их на Велики четвртак, кад се звона »завезују« [у црквама па Велики четвртак увече завезују се звона, и место њих све до Ускрса употребљује клепало], па ће се и краставци радије завезивати (ZNŽOJS, 19, 201). Не треба их сејати у петак, јер ће бити горки (Сентомаш, Караџић, 3, 1901, 115). Исто тако биће горки ако се семе за њих украде (СЕЗ, 32, 1925, 19).

Кад се к. почну завезивати, треба код њих ујутру пре сунца завезати комад лонца или шерпе, па ће се завезивати и биће их целог лета доста (ZNŽOJS, 19, 210).

К. се употребљује као лек од главобоље (ГЗМ, 6, 801), ницине (СЕЗ, 13, 360), костобоље (при том се говори басма, ZNŽOJS, 7, 164).

КРОМПИР

Kartoffel (solanum tuberosum). Кромпир, кртола.

По Милићевићу (Кнежевина Србија, 692), кромпир је пренесен у Србију »из Немачке« у време Кочине крајине (1787), када је издато наређење да свака кућа засеје по један плуг кромпира. При свем том, у унутрашњости он није био довољно познат, и његова култура лагано је пропагирана и званично помагана средином 19. века, в. С. Тројановић у СЕЗ, 13, 1909, 68 ил.

О времену сађења к. постоје разна веровања. Најбоље је садити га Велике недеље, кад је вага у календару, па ће бити Велики и тежак (ZNŽOJS, 7, 1902, 146);

напротив, не ваља га садити од Ускрса до Младог Ускрса, јер ће бити воден (*ibidem*); к. се сади и па Велики петак, после мисе: ако се са мисе рано врате, биће сув, иначе биће воден (*ibidem*). Према једном народном рецепту, к. не треба садити Глунне недеље (<пред Цветну>), да не буде глун, ни Цветне, да не буде превише у цвету, ни Водене [= од Ускрса до Младог Ускрса], да не буде воден, већ Велике — да буде велики (Беговић, 245; в. и ZNŽOJS, 7, 146).

К. се употребљује као спољње средство против русе (ЖСС, 270), главобоље (ГЗМ, 6, 1894, 801; СЕЗ, 19, 220; 40, 230; ZNŽOJS, 11, 266), грознице (ГЗМ, 12, 1900, 150), опекотине (ЖСС, 274; СЕЗ, 16, 429; ZNŽOJS, 11, 266).

По једном шаливом етиолошком објашњењу, Бог је створио кромпир за љубав сиротиње — »да би и сиротиња имала коме да гули кожу« (чуо од Гђе Глигоријевић).

КРУПНИК

Schölkraut (*chelidonium*). Крупник, росопаст, златић, ластовичина трава (Šulek).

Средство против чирева на ногама и брадавица (ГЗМ, 12, 1900, 150; 152; ZNŽOJS, 11, 269), и код чмичка у оку (његов сок накапље се у око, *ibidem*, 152); такође од грчева у материци, водене болести, жутице, падавице (ГЗМ, 4, 161).

КРУШКА

Birnbaum, Birne (*pirus communis*). Крушка.

У супротности са јабуком, к. се сматра за зло дрво, за дрво злих демона. У народним приповеткама и скаскама под к. скупљају се ђаволи (СЕЗ, 41, № 58). Кад је у Пољицама један фратар истеривао ђавола из неке жене, молио га је ђаво да му допусти да иде на неку к. у пољу (ZNŽOJS, 10, 243). На к. налази се и вештица (СЕЗ, 41, № 24). У Далмацији је »један чоек« видео ноћу једну дивљу к. »сву окићену вештицама, да се сва сјала«: он учини крст и опали из пушке; вештице се разбегну, али је овоме после кратког времена умро син (ZNŽOJS, 22, 310). На к. одлете и кола намазана вештичином машћу (СЕЗ, 41, № 180). На к. пада ала која сатире грожђе у винограду (*ibid.*, № 114). За к. залепи се Смрт, коју је баба надмудрила (*ibid.*, стр. 487). На дивљој к. оставља се и жртва за чуму, када се магички тера из села (СЕЗ, 19, 234 ид. Првобитно можда циљ да се чума веже за к., као и Смрт у СЕЗ, 41, 487). Да к. може имати за вештице привлачну снагу, види се и из једне славонске варијанте познате формуле коју вештице говоре кад се мажу машћу да би полетеле: »Ни о кладу ни о пањ, ни о дрво ни о камен, ни о крушку Тодорову« (Беговић, 199). Стара к. дрвета код нашег су народа па злу гласу (упор. Софрић, 143).

Али је к. у старој религији, извесно, имала бољи углед и чак уживала извешан култ. И данас, у околини Ђевђелије, на други дан Ускрса иде процесија до какве старе к., и поп ту к. причешћује на тај начин што јој метне нафору испод коре (СЕЗ, 40, 63). Ово је, по свој прилици, жртва крушки. У причи СЕЗ, 50 <193> краљ не иде у цркву да се моли Богу, него под к. («крушчица је моја црквица») и молитве му помогну, јер се посвети (постаје »краљ Давид«). К. се радо сади и у дворишту новоподигнуте куће (СЕЗ, 19, 278).

»Жута рана« натрља се крушком, па се онда та к. баци на улицу и каже: »Ко ме узме, ко ме загризе, на њега рана, на мене здравље«, и бежи се безобзирце (СЕЗ, 40, 234). Овакав циљ изгледа мало вероватан, јер је мало вероватно да ће неко појести опогањену к. нађену на улици. Вероватно је овде к. жртва демону болести (уз жртву враћа се демону болести болест): ми знамо да се к. радо приноси на жртву душама мртвих (нпр. СЕЗ, 14, 28; 16, 250; 19, 26; 253), а душе мртвих су те које изазивају болести (<в. СЕЗ, 48, 522; ARW, 2, 8, идд; в. више s. v. Конопља>). К. гранчице употребљују се и при магичном отварању болесника (СЕЗ, 14, 297; 299). К. се приноси на жртву и демонској мечки, о Светом Андреји (СЕЗ, 19, 67). Понегде о празницима на крстове покојника међу њихови сродници к. (ГЗМ, 6, 159).

У једној народној приповетки девојка скида враџбине са заклетог јелена на тај начин што га удари трима младицама од к. и јабуке, које је добила од своје мајке вештице (Strohal, <Hrvat. nar. prip., Zagreb, 1923> I, 46; в. н Поливка у ZNŽOJS, 8, 169).

Кад је свети Сава путовао из Зете у Будимље, закопао је наврх Коњуха под неком к. сребрне новце, и то се место прозове Сребрница (СЕЗ, 5, 1903, 580). Иначе народ каже да се свети Сава о своме дану пење на к., око које се искупе вуци, и он им онда одређује храну, за наредну годину (СЕЗ, 7, 255 ид; упор. и мој чланак »Свети Сава и вуци«, СЕЗ <31, 1924, 157—165>). Има много топографских назива изведених од речи за крушку (<в. RJA>). Многа су постала, очевидно, по једној извесној крушки; вероватно је да су у извесном броју од тих случајева у питању демонске, »сеновите« крушке.

КУКОЉ

Kornrade (agrostemma githago). Кукољ, грахор (Šulek).

Код католика у околини Винковаца, кад се на Брашанчево наложи у пећи ватра за колаче и догоре дрва, свеже се за прутућ к. и граорка, па се тим из пећи вади ватра, »да не буде ни к. ни граорка у жити« (ZNŽOJS, 7, 1902, 146).

Девојка која хоће да привуче момка, савије смртну свећу и задене у њу девет зрна к., па кроз њу у млади петак кришом погледа момка и каже: »Свакуда ти мрак и облак, а код мене сунце и месец... Ако ме не видиш, ево ти кукоља па кукај док ме не видиш« (етимолошка магија, Беговић, 220).

К. је лек од дечје болести буба («кад дете често чеше ноге, кад су му хладне уши, а глава врела»): три пута по девет зрна к. стуца се и детету саспе у нос (СЕЗ, 14, 128).

КУКУРЕК

Nieswurz (*helleborus odorus*). Кукурек.

К. има у себи извесну супранормалну снагу. Њега додоле међу у котао с водом којом прскају чељад (Караџић, 3, 1901, 204). Када се с пролећа јави к. (који је иначе један од првих пролетњих цветова), деца му певају песму: »К. с брда зове: Ожените ме! Лепа ружа руку пружа: Поведите ме« (ЖСС, 73). Иначе његова снага може бити и кобна, и зато га народ не воли. Ако се к. рано с пролећа унесе у кућу, кокошке неће носити целог лета (Караџић, 3, 43); њега уопште не ваља узимати у руке пре Ђурђевдана, »јер ће умрети ко из куће« (СЕЗ, 32, 419). На Ђурђевдан посипа се к. око тора, да чинилице не би враџбинама однеле млеко (СЕЗ, 14, 58).

У народној медицини к. је доста цењена биљка. И њега беру, с осталим лековитим биљкама, на Биљани петак (Караџић, 3, 121; СЕЗ, 19, 48), у Међудневице (СЕЗ, 19, 13); такође и на Цвети (ib. 40). Болеснику од водене болести даје се мало к. корена, те из њега »тера воду на мокраћу« (ЖСС, 309; да к. тера на мокрење знали су и стари, и зато су га понекад око лозе сејали, в. Theophr. Hist. plant. 9, 10, 3; Cato De agr. 114, 115). Против шуге ваља се купати у води у којој је био потопљен корен к. (Караџић, 3, 1901, 222). Од зубобоље перу се зуби водом у којој је скуван корен од к. (СЕЗ, 19, 222). К. се нарочито радо употребљује при »затрављивању« коња. Кад је коњ оболео од »мурдарлука«, пробуши му се шилом кожа на ђердану, и кроз њу провуче жилица од к. Најбоље је наћи к. »јединац«, са једном главом или једним цветом (СЕЗ, 13, 429; 14, 350; 17, 579; 19, 333). И овај начин лечења био је познат још Римљанима (<Verg. Georg. 3, 451 идд>), и од њих је вероватно, индиректно и кроз литературу, дошао и нама.

КУКУРУЗ

Mais (*zea mays*). Кукуруз, урметин (тал. formentone), коломбоч (Šulek).

К. има велики значај у врачањима, дивинацији, култу и народној медицини; он је у тој области, очевидно, наследио сродне културне биљке.

К. колач (од кога се једна половина закопа у њиву приликом орања) утук је против града: њиме се махне три пута према градобитном облаку, и нареди му се: сту! или: натраг! (СЕЗ, 17, 15). Исто тако, кад прети град, певају врачаре басмарске песме у којима се спомињу муке кроз које пролази к. (сејање, окопавање, огртање, брање), и »бог, кад чује све ове муке, сажали се и неће да пусти град« (СЕЗ, 17, 144. Упор. s. v. Конопља). Зрно к. меће се у амајлију против болести (Караџић, 4, 1903, 199). Милићевић (ЖСС, 78) спомиње једну гатару која је гатала по к. зрнима: она би узела к.

зрна, претурила би их неколико пута из једне шаке у другу, дала би ономе коме гата да то исто учини, па би онда гатала.

У килту има к. велики значај, нарочито у оним крајевима где је он главна људска храна. Он се приноси као жртва прецима, који се често јављају у функцији божанства плодности. За време сетве омољски Срби круне најбоља зрна са кукурузних клипова и остављају за семе, а тулуске заједно са шашом па њима пуштају, по заласку сунчеву, низ реку, »те да и кукуруз потече из земље као вода низ реку« (СЕЗ, 19, 361; негде то раде на Богојављење, СЕЗ, 14, 23); први окруњени к. баца се у буди коју воду у пољу (СЕЗ, 17, 107): ово су карактеристичне мртвачке жртве и зато што се приносе по заласку сунчеву, и зато што се бацају у извор или реку, у којој се, према врло раширеном веровану, налазе душе предака и покојника уопште (упор. S. Eitrem, *Opferritus*, 114 идд; W. Caland у ARW <17> 493; и моје радове у СЕЗ, 31, 1924, 56 идд; ГНЧ, 41, 1932, 219 ид). Тако се има схватити и жртва у кукурузу која се чини кад се, на Вариндан, или на Божић ујутру, полази вода (СЕЗ, 7, 122; 17, 107; 19, 76). К. је, уосталом, често саставни део панспермије, која је жртва прецима по превасходству (ГНЧ, 1. с., 170). И остале к. жртве имају мање или више јасан, мање или више непосредан мртвачки карактер. Он се у источној Србији обавезно кува за суботно подушје (СЕЗ, 19, 252). У Ц. Гори о Бадњем вечеру мора бити каше од к. брашна (обед на жртва, Караџић, 2, 1900, 151). У околини Ћевђелије о Бадњем вечеру, у кући у којој је неко умро или било свадбе, не дају деци похођанима колаче, него к. (СЕЗ, 40, 81). Домаћин кад дође кући са бадњаком, бива у босанској Посавини посут кукурузом (ГЗМ, 6, 1894, 382); у источној Србији и у Славонији, к. се посипа полагањик (СЕЗ, 19, 77; ZNŽOJS, 19, 158 ид). Кад је брање к., не бере се сав к., него се остави »за марву и тике« (СЕЗ, 17, 19). Типична жртва у к. бива о Светом Илији: тада се скувају зором три клипа кукуруза, па се једу и дају деци из суседства (СЕЗ, 17, 133; 7, 110). На дан Светог Андрије (<30. XI с. к.>) приноси се к. на жртву »мечки« (атрибут Светога Андрије — животиња на којој он јаше, и, вероватно, његов териоморфни претходник), и то на крову или на дрвљанику (СЕЗ, 14, 1909, 75; 16, 143; 19, 1913, 67): ми, међутим, знамо да су то зборна места за душе (за кров В. Е. Samter, *Geburt*, 55 идд; за дрвљаник <СЕЗ, 14, 75; 19, 67>). Свети Андрија је »к. празник« (БВ, 10, 1895, 281). Приликом првог орања, у ниву се, као жртва, заоре к. колач (СЕЗ, 17, 15).

Вода у којој је куван к. пије се као лек од кашља, пробади и грудобоље (СЕЗ, 13, 1909, 353; ЖСС, 294; ГЗМ, 6, 1894, 801; ZNŽOJS, 9, 50). Печена к. зрна употребљују се против устобоље и болести десни (СЕЗ, 13, 345). К. брашно је лек од опекотине (ЖСС, 274), скувано лек од трбобоље (ib., 287), и главобоље (облог, ZNŽOJS, 11, 265), у хладној води лек кад боле очи (ЖСС, 317). К. каша употребљује се за топле облоге (ГЗМ, 12, 1900, 150). Ко има жутеницу, тога купају неначетом водом у којој је био потопљен црвени к. (ZNŽOJS, 7, 1902, 163); три зрна црвеног к. су лек волу од крвобурна (СЕЗ, 17, 581): »париски« к. лек је кад деца имају гујавице (ГЗМ, 6, 1894, 801). »Краставим« к. класом лече се красте код стоке (СЕЗ, 13, 429). При вађењу катартичке живе ватре потребна су понекад три клипа црвеног к. (С. Тројановић, Ватра, 81).

Врачања у корист к., у вези са разним забранама, врше се често, нпр. О Бадњем вечеру (благослов, и аналогне враџбине, СЕЗ, 19, 71; 73; Караџић, 1, 1899, 213), о слави (домаћица такне ситом кроз које је сејала брашно за колач у таван, или у зид више

главе, »да би толико растао к.«, СЕЗ, 19, 199), о Светом Трифуну, 1. II (жене не раде ништа иглом, »да црви не би јели к.«, СЕЗ, 14, 26), на Чисти понедеоник (да вране не би јеле к. из земље: не једе се кашиком, СЕЗ, 14, 37; жене не раде ручне радове, СЕЗ, 19, 36), на »Црни торник« — први уторник после Ђурђевдана (празнује се, »да чавке и вране не једу к.«, СЕЗ, 16, 139), на Спасовдан (покрећу се мало по њивама лескови крстови, који су ту пободени на Ђурђевдан, »да би к. напредовао«, СЕЗ, 19, 60), на Михољдан (не хвата се к., »да га не развлаче« вране и чавке по њиви, СЕЗ, 19, 306). Кад се к. побере и повеша да суши, треба под прву вешаницу метнути чавао, па онда неће никад досађивати тице ни мишеви (ZNŽOJS, 19, 210). Нарочито су важне враџбине у корист к. приликом сетве. Семе се мора окрунити на Фашник пре сунца, па онда неће досађивати тице штеточине (ZNŽOJS, 19, 210). Кад се семе први пут изнесе на њиву, не сме се у кући варити жито ни вариво (БВ, 10, 1895, 90); такође се у то време не сме пурити к. на ватри, »јер ће сва зрна у земљи попуцати« (Карацић, 1, 1899, 212; БВ, I. с.). Приликом првог орања заоре се у њиву половина к. колача (СЕЗ, 17, 15); кад се к. сеје, у први оџак закопа се мало бадњиданске вечере (СЕЗ, 14, 86). Три дана пред Ђурђевдан не ваља сејати к. (»јер ће да га једе много црв«, СЕЗ, 7, 107).

У вези са к. постоје интересантне враџбине којима је циљ да се плод са туђе њиве превуче на своју. При огртању к. копачи остане један струк неокопан, баце на њега по једну мотику земље, и оките га цвећем, па поседају око њега. Један од копача метне на оџак заструг са сољу, а остали унакрст умоче по један залогај хлеба и поједу. Обично још домаћин или његов син (а никако жена или кћи) украду са туђе њиве к. па га укопају, кришом и од копача, у овај оџак и то се сматра за преношење туђих плодова на своју њиву (СЕЗ, 19, 362).

Колико недеља пре Ђурђевдана загрми, толико динара биће скупљи од прошле године (Карацић, 3, 1901, 136, Смедерево). Ако у дуги преовлађује жута боја, биће те године добра к. жетва (СЕЗ, 19, 396). Кад породиља шаље воду свештенику за молитву, колико година жели да не рађа, нека у њу метне толико зрна к. (СЕЗ, 14, 100).

КУКУТА

Schierling (*conium maculatum*). Кукута (главоболно зеље; свињавац; водена мрква; мишје зеље, Šulek).

Код гушобоље обавија се болеснику врат к. испрженом на зејтину (ЖСС, 277).

КУПИНА

Brombeere (*rubus fruticosus*). Купина; оструга; »ђавоље грожђе« (Вук, Рјечн., Софрић, 144 и СЕЗ, 32, 95; 40, 74).

У некој купини, поред извора, код Трстена (околина Дубровника) нађена је икона Богородичина: неколико пута се покушало да се икона пренесе у цркву, али би се она увек враћала на своје старо место, у купину (Караџић, 2, 1900, 205). Вероватно је да је ова легенда старија од хришћанства, јер се купина и иначе спомиње као седиште женских демона и божанстава: у околини Преспе верују да у купини станују самовиле, и зато је забрањено на таквим местима ноћити и мокрити (ГНЧ, 24, 1905, 262). Упор. и веровање да је купина постала на молитву Богородичину (Софрић, 144). У дуалистичкој козмогонији купина је покатакд ђаволски пандан грожђу («ђавоље грожђе», упор. и Dähnhardt, 1, 170; 203). Она се не сме окусити пре но што се (на Преображење) окуси грожђе, јер ко је раније окуси, тај је на »ђаволској страни« (СЕЗ, 40, 74; 32, 295). О томе се прича и једна етиолошка скаска. Из крви која је пала на земљу из Божјег малог прста, изникла је лоза, и због тога се њен род узима за причест. Ђаволу то буде криво, па хтеде да и сам створи још бољу лозу, и одсече себи прст, али из његове крви никне к. Због тога не ваља окусити к. пре грожђа, »јер се онда ђаво радује« (СЕЗ, 32, 116). У другим етиолошким скаскама к. је час благословена, час проклета. Кад је Богородица бежала са новорођеним Христом (прича се у околини Ниша), поникла је, на њену молитву, купина, која је гониоце саплела и задржала (Софрић, 144; моћ купине да »задржава« наглашује се и у сватовским песмама, в. СЕЗ, 7, 20); упор. нидерландску легенду по којој је купина, кад су од ње затражене шибљике да се шиба Исус, »setzte er auf alle seine Zweige scharfe Dornen, und jeder, der ihn fassen wollte, wurde an den Händen geritzt« <= »ставила на све своје гране оштро трње, и огребла руке свакоме ко је хтео да је ухвати«> (Dähnhardt, 2, 201 ид). С друге стране, опет у околини Ниша, прича се како је купина задржала девојку која је бежала испред неког момка, и тако је девојка постала његовом жртвом (Софрић, 1. с.), а муслимани причају како је купину проклео Мухамед, јер кад је он бежао, купина се испречила и он се на њу саплео и пао, па га замало непријатељи нису ухватили (ГНЧ, 24, 1905, 285 = ТРЂ, ННЖ. 5, 128); уз ово упор. немачку легенду, по којој је купина постала од прUTOва којима је Исус шибан (Dähnhardt, 2, 201), или румунску, по којој купина није хтела да прокаже јунаку Сисину ђавола са украденим дететом (ib. 54). — У старо време нико није окушао род од к., па је свети Сава благословио да се може јести, и од тада се к. једе. (СЕЗ, 32, 116). — Према веровањима у Далмацији, у к. се хоће да сакрије и вукодлак (ZNŽOJS, 23, 185). Гроб једног вукодлака налази се у к. (ib. 187).

Кроз купину којој су оба краја урасла у земљу врши се магично провлачење: на Ђурђевдан пре сунца, или иначе у пролеће, провлаче се испод ње жетеоци и жетелице, да их не боле леђа кад жању (ЖСС, 119; Беговић, 242). У Левчу и Темнићу провлачи се кроз њу, три пута по девет пута, неприм-калем, који ће се метнути у амајлију (Караџић, 4, 198; СЕЗ, 7, 161).

К. се нарочито радо употребљује у врачањима за плодност стоке и живине. Живина се на Светог Игњата (21. XII) храни у кругу од к. лозе (СЕЗ, 19, 69). К. се даје и марви, обично у вези са врачањима »ради здравља и обиља у млеку« (Кал. Србобран, 1886, 189; Беговић, 119). Ако стоци омали млеко, па се сумња да га чинилице одузимају, врше се врачања са купином да би млеко поновно »покупила« (Беговић 229. Етимолошка магија!). С помоћу к. врше се и »црне« магије, кад се туђој стоци, на Ђурђевдан или Спасовдан, одузима млеко (уз басму: »купина купи«... ZNŽOJS, 20, 47). Кад се хоће да некоме наметне главобоља, пресече се жаба на двоје, и свака половина метне на по једну к. с обе стране пута. Када тим путем прође чељаде коме се хоће да

нашкоди, треба рећи: »Скупио се као ова купина, и обесио као ова жаба«, и оно ће се разболети (Беговић, 237).

Купинин корен употребљује се против срдоболе (ЖСС, 311), и болова у прсима (ГЗМ, 6, 801); лист се употребљава против срдоболе (Беговић, 247), стомачних болова (СЕЗ, 13, 378), и болести ува (Софрић, 144).

КУПУС

Kohlkraut (brassica oleracea). Купус.

К. је једна од најглавнијих намирница нашег народа (в. нпр. Вук, Посл., 6552: »Турци велe: тарана је храна, А каури: купус и сланина«; упор. и Вук, Пјесме, 5, 582, и СЕЗ, 10, 1908, 93. И иначе се често спомиње у пословицама и приповеткама). Природно је што су за њега везана многа веровања.

Многа верована везана су за сејање. Наш народ верује да на месту где су биле конопље не треба сејати к., »иначе ће умрети неко из куће« (СЕЗ, 13, 1909, 411; 32, 1925, 119; 411). К. ако се сади коцем, тада се мучи Блажена Госпа (ZNŽOJS, 7, 1902, 382). Из овог веровања, и из веровања да купус не треба метати у кацу средом или петком (СЕЗ, 32, 190), дао би се можда извести закључак о вези купуса са каквим женским божанством. — »Купусу је речено да је на Вртоломију (11. јуна) у врту, а на Луку (18. X) у каци« (ЖСС, 125). Добро је да се купус сади на Цвети, јер ће најбоље успевати (СЕЗ, 19, 40); исто тако и на Ђурђевдан или Марковдан (п. н. кал., ZNŽOJS, 10, 50). Негде у Далмацији се семе за расад сеје на Св. Трифуна, па к. неће изести бувач (ZNŽOJS, 20, 40). На Усековање не меће се у кацу, јер ће се покварити (Беговић, 124).

Ради магичне одбране к. мећу се у купусиште разна апотропаја: коњска главуца, натакнута на ражањ од божићне печенице (СЕЗ, 17, 11); против бувача меће се тополова гранчица (ZNŽOJS, 7, 183), или метла којом се на Благовести најпре помело гумно, па онда соба (ibidem).

Купус сањати, добро је (ZNŽOJS, 7, 385).

У народној медицини има к. доста ограничену примену. Утуцано семе је лек од русе (ЖСС, 270), гујавица и грчева у стомаку (ГЗМ, 4, 151); лист се меће на ране које се гноје (ГЗМ, 12, 1900, 150), на изгоретине (СЕЗ, 16, 429), на место оболело од црвеног ветра (СЕЗ, 16, 427), исто тако и код болести утробе и материце (ibidem). Чорбом од купуса мажу децу други дан коризмени, »да их не би гује уједале« (ibidem); бели лук, који се меће на рану од змијиног уједа, треба ставити на к. лист (ZNŽOJS, 14, 112).

ЛАЗАРИЦА

Scharbockskraut (*cochlearia officinalis*). Лазарица.

Прашак од л. и од дивље кадуље (*salvia pratensis*) лек је за »живо у кости« (трулеж костију, ГЗМ, 4, 152).

ЛАЛА

Tulpe (*tulipa*). Лала.

Уочи Ђурђевдана бере се са осталим цвећем и травама и меће у неначету воду, с којом се сутра пре зоре умива (СЕЗ, 17, 177). Иначе л. није много цењена, јер нема мириса (»Ти си, лало, дивна и прекрасна, Ал' мириса ни за лијек немаш«, народна песма, Софрић, 145).

ЛАН

Lein (*linum usitatissimum*). Лан, ћетен.

Л. се често употребљује при врачањима. Уочи Ђурђевдана помеша се ланено семе са пепелом и посипа око свога тора, као утук против оних који хоће да стоци одузму млеко (»кад ово пребројио, тад мојој стоци учинио«, СЕЗ, 17, 579). У истом циљу пропушта се о Божићу стока између две свеће и посипа опареним л. семеном (»Кад ово семе проникне, тад и проклетнице [= вештице] нашкодиле«, СЕЗ, 32, 1925, 370). Кад девојка жели да има много просилаца, посеје уочи Божића око плота л. семе и три пута каже: »Ја сијем лан на Бадњи дан, да ме просе просци сваки дан«... (БВ, 11, 1896, 49).

За сејање лана везани су извесни религијски и магички прописи. У Ресави, кад сеју л., закопају се три јајета у земљу; после три дана изваде се из земље, поједу, а љуске баце у ланиште, а па њихово место забоду се три прута беле врбе (СЕЗ, 17, 1911, 16. За сличне жртве и Hochzauber <= висока магија> код Немаца в. Marzell у Handw. DA, s. v. Lein). На Сретење (2. II) донесу жене у цркву по шачицу л. семена, па се ту после службе благослови, и онда ће боље рађати (Беговић, 105). Л. се не сеје у среду и петак, већ обично у понедеоник и суботу (СЕЗ, 19, 361). Најбоље је посејати га на Цвети, јер ће онда најбоље напредовати (СЕЗ, 14, 48; 19, 40). Не топи се и уопште не ради ништа о њему у »расипан« месец и Беле недеље (СЕЗ, 19, 11; 33). Сејање и све послове око л. раде само жене (СЕЗ, 19, 361).

Да л., као и код Немаца (Marzell, 1. с.), стоји у вези са женским божанствима доказ је што се једна његова врста зове богородичин л. (Вук, Рјечн., s. v.). Иначе једна етиолошка <скаска> о постанку градине »Ћетеништа« (под Видојевицом, Подриње) доводи лан (постанак л.?) у везу са митском личношћу и депосидираним божанством Тројаном. Да би могао направити одело за своје војнике, науми Тројан да сеје л.

Никако није могао наћи згодно место, па зато пусти сокола, и где соко падне, да га ту сеје. Соко падне на ову градину, и Тројан »својом руком« ту засади л. (»ћетен«). Отуда се ово место прозове Ћетениште (Караџић, 2, 1900, 65).

У религијским схватањима и пракси л. се код Срба, као и код других народа, везује за горњи свет и сматра за култички чист (код Јевреја и Мисираца »weil es nicht vom Beseelten herrühre«, <= »зато што не потиче од онога чему је створитељ удахнуо душу« в. Wiedeman, Herodots Zweites Buch, Leipzig, 1890, 167). Отуда пропис да свештеници код Вавилоњана, Феничана, Јевреја, Мисираца, морају носити одело од л. Код Индијаца л. је такође сматран за култно чист. И код Грка за култне радње често је било прописивано одело од л. На старом Оријенту писари, према којима се осећао изванредан божански респект и који су стајали под специјалном заштитом божанства (Неба, или Тота и др.), носили су такође л. хаљине, упор. и »човека обученог у ланено платно с оправом писарском« у Језекиљ, 9, 2. Код Срба лан се не сме узимати ни у руке преко Беле недеље (СЕЗ, 19, 33) — а ми знамо да је то недеља мртвих; мртвачки покров нипошто не сме бити од л. платна.

О Божићу полаженик се кити са три л. повесма (СЕЗ, 32, 1925, 369). у Славонији посипају га л. семеном (ZNŽOJS, 19, 159).

Скувано л. семе је лек кад стане мокраћа (ЖСС, 321). Л. крпом облажу се болесне очи (ЖСС, 319). Од л. каше праве се облози код опекотина, рана, мицине, запаљења плућа, болова — код деце — у трбуху, гушобоље (ГЗМ, 4, 151; 12 150; Беговић, 249; ZNŽOJS, 11, 266; 14, 59).

Улогу л. преузела је у животу конопља, и за њу се углавном везују иста веровања која и за л.

В. Чајкановић, Вуна и лан, СЕЗ, 31, 1924, 139 идд.

ЛЕСКА

Haselnuss (*corylus avellana*). Леска; плод: лешник. Реч је заједничка словенска.

Л. је и сигуран утук, нарочито од грома и града. У л. не удара гром (»јер ју је Исус благословио, а гром удара само у оно дрво под којим сједи ђаво«, ГЗМ, 6, 1894, 370); због тога, кад грми, људи, нарочито чобани, ките се л. гранчицом, или је међу за пас, или беже под леску (СЕЗ, 17, 197; 32, 376; ГЗМ, 6, 370). Веза са громом показује се и у веровању да ће лешници поцрвати, или да их неће бити, ако на Светог Илију, односно на Петровдан, грми (СЕЗ, 7, 110; 276; 17, 133; Беговић, 245). На Ђурђевдан нарочито се врше различита осигурања с помоћу л. од грома и града; понегде се то чини на Цвети или на Спасовдан: њоме се ките врата, прозори, стреје на кућама и торovima; л. прутови победају се и остављају у трла, њиве, баште (ГЗМ, 6, 374; Караџић, 3, 1901, 121; 127; ЖСС, 1.17; СЕЗ, 7, 302; 14, 58; 16, 134; 17, 134; 181; 19, 40; 32, 108; 371; 372). Понегде се за тај циљ праве од л. прућа крстићи (ЖСС, 177; СЕЗ, 32, 108;

Карацић, 3, 125). Венац испод кога ће се на Ђурђевдан водити овце на мужу веша се о л. грану (СЕЗ, 16, 136). Л. шибљика има изванредну моћ (упор. и СЕЗ, 41, 524 И ZVV <= Zeitschrift des Vereins für Volkskunde> 11, 1901, 1 илд). Њоме се убија ђаво (или бар тера, СЕЗ, 41, № 17; 66), змија (»јер је л. свето дрво, а змија је ђаволска«, ГЗМ 6, 370), оживљују људи (СЕЗ, 41, № 12); Бог њоме ошине Луку и претвори га у вола (ib., № 68); прекрсти њоме и одвоји воду од вина (ib., № 166); њоме се прави магички круг преко кога не може ђаво (ZNŽOJS, 19, 148); три л. младице заустављају плут (СЕЗ, 41 № 186). Она уопште може испунити сваку жељу (ib., № 53).

Л. младица је и Lebensrute <= шибљика живота>: у Босни на Ђурђевдан »дотакне се« л. гранчицом свако марвинче (ГЗМ, 6, 375). Кад се челе неће да роје, треба пре сунца убрати три л. гранчице па њима кренути овце, па онда ударити у трмку (Беговић, 241). Нарочиту снагу има л. шибљика која је на Цвети била у цркви. Ако се она метне у челињак, челе ће напредовати (ZNŽOJS, 19, 168); ако крмача хоће да пождере прасце, треба је ударити три пута таквом шибом (ZNŽOJS, 19, 208). Кад се овце из планине врате кући, домаћин их броји л. или дреновом шибљиком (Врчевић. Помање, 50). Пренос снаге имамо свакако и у обичају да трудна жена носи у недрима лешник који, кад се породи, меће у воду у којој се дете први пут купа (ГЗМ, 19, 1907, 321).

У води у којој је кувано или потопљено л. лишће купају се болесници од врућице (ЖСС, 303, Прекоморавље); или уопште и који нису болесни, »здравља ради« (СЕЗ, 17, 533). Л. лишће, спарено на сирћету, лек је од перућине (ГЗМ, 20, 1908, 350). Л. жилама лечи се оток (Беговић, 247). Лешници су лек од срдоболе (ЖСС, 311), од шуљева (»девет ораха, девет л., девет дрењина, девет зрна граха«, ZNŽOJS, 7, 1902, 155). Лешник иначе ушива удавача у одело, с леве стране, као амајлију (ТРЂ, ННЖ, 3, 76). У Омољу међу младе под појас л., да би рађале мушку децу (ib., 98, »лешник« је именица мушкога рода). Ко пати од чирева, окупа се у води у којој су били потопљени ораси и л., и они се после баце на пут, па ко их узме, на њега ће чиреви прећи (ЖСС, 266). У Босанској крајини, и иначе, ко има красте, маже се л. машћу по лицу и рукама (ГЗМ, 6, 370; Софрић, 146). Које жене немају млека, нека пију теј од л., липиног и врбовог корена (ZNŽOJS, 15, 128). Л. лишће даје се кравама кад им тргне млеко, и том приликом говори се басма, у којој се л. Богом сестрими да буде »сведок« при исцељењу краве (ЖСС, 125. Л. се узима за »сведока« и у једној малоруској приповетки типа »Ибикових ждралова«, в. Bolte—Polívka, 2, 532). Л. се, уочи Спасовдана, баје у корист марве (Кал. Србобран, 1896, 191). Према народној етимологији, реч за л. је сродна са »лек« (Беговић, 229).

Девојке на Божић предугижу на л. младицама које су тога јутра пре сунца с водом донесене. И те младице зову се бадњак (Беговић, 89 и 96).

Према веровањима нашег народа, л. је и дрво мудрости, знања. »Није три пута око л. састављен« (Вук, Посл., 4243) означава човека који је сулуд, тј. који није три пута обнесен око леске [да би дошао у додир са њеном спасоносном, памет дајућом снагом]. У старој српској школи деца која не знају лекцију била би шибана л. прухом, свакако зато да би им се утерала памет у главу (в. мој рад у СЕЗ, 31, 54. Упор. и Wuttke <Der deutsche Volksaberglaube, Berlin, 1869> 104 »der züchtigende Haselstock der Corporale und Schulmeister dürfte mehr als bloss praktischen Grund haben« <= лесковак

којим кажњавају каплари и учитељи могао би имати више него чисто практичан разлог». Упор. насупрот томе, Samter, Volkskunde, 790).

Ко би на лесковом штапу свакога дана од Свете Луције до Божића зарезао по једну црту, тај би на Бадњи дан могао у цркви познати све вештице (ZNŽOJS, 19, 158).

Л. има велики значај и у култу; »Л. је дрво благословено« (С. Тројановић, Ватра, 68). На њеном дрвету вади се живи огањ (СЕЗ, 17, 134; С. Тројановић, о. с., 75) и тим огњем пали се прва ватра у новој кући (ГЗМ, 19, 1907 328 ид). Л. младицама запреће се чесница, и те младице међу се после у жито (Беговић, 92; СЕЗ, 32, 370; 17, 134); л. пружећем подстиче се бадњак (СЕЗ, 17, 134); у Босни чак п бадњак може бити од л. дрвета: кад га домаћин донесе кући, он њиме окруни мало чађи по тавану и кућу прекрсти (СЕЗ, 32, 368). Стара л. сматра се за божанско дрво: њој се човек може исповедити »као свештенику« (ГЗМ б, 370), и, њеним пупољком или лешником, и причестити место нафоре, на Божић или Ускрс (ЖСС, 169; СЕЗ, 32, 376). Један старац из Смољана (Босна) овако описује исповедање и причешћивање л.: »Сушим уочи Ускрса, скинем капу, метанишем код лијеске и кажем све лијесци што сам згријешо ухвативши се за њу руком..., потом кажем: опрости, лијеско, отргнем пуп с ње и изијем, те то ми је било причешће. На измаку године... ако се [л.] буде осушила, онда нијесам се право исповидио; ако ли није, онда сам се право исповидио и пријатно причешће примио« (Босанско-херцеговачки источник, 10, 1896, 381 ид).

На л. гране радо седају виле, »јер на то дрвеће врагови не смију« (ZNŽOJS, 7, 1902, 116; упор. и ГЗМ б, 370). С друге стране, на којој би се л. нашла имела, под том л. има гуја с драгим каменом на глави, или друго какво благо поред ње (Вук, Рјечн., s. v. мела). Змија која станује под л. има и иначе нарочиту снагу: ко би такву »лескову змију« испекао и комадић метнуо у уста, разумео би говор животиња; ко би јој појео срце и отишао на ливаду, свака би му травка казивала од чега је лек (ZNŽOJS, 1, 10). Жена која поједе црва из л. дрвета или пупа, зачеће (ЖСС, 188).

О постанку л. прича наш народ како је беспослена баба молила Бога да јој да »јај ушицу, јај бушицу, ја орашчић, ја лешничкић«, да би се забавила. И Бог јој је све то дао, и тако су постале ваши, буве, ораси и лешници (Софрић, 146).

У епској поезији, Високи Стефан, када је из Русије хтео да нешто тајно јави својој мајци, метнуо је писмо у тојагу од лесковине (БВ, 11, 1896, 113).

Кад леска уроди лешницима, а орах орасима, оне ће се године родити много деце (ZNŽOJS, 19, 203).

Кад крава, кобила или овца добије младо, онда трчи ко од укућана да младунче прихвати; при дизању он га помери с места и каже: »Пусти лескову, узми дренову« (СЕЗ, 7, 162).

ЛИМУН

Zitrone (citrus limonum). Лимун.

При просидби просиоци дају л. или јабуку као уздарје оној невести која их је даровала марамом (Срп. далм. магазин, 20, 1861, 99). О свадби у Гацком невеста баца л. у коло, а момци и девојке грабе се ко ће га ухватити (БВ, 16, 1901, 154). Наш народ позива сватове л., или јабуком, или рузмарином (нар. посл., Стој. <= Mijat Stojanović, Sbirka hrvatskih narodnih posloviceh i riečih, Zagreb, 1866>, 109). У Мостару полагеник, пошто прочара ватру, оставља на огњишту л. у који је задевен златан или сребрн новац (ТРЂ, ННЖ, 3, 28).

Л. је лек од срдоболе (ЖСС, 312), жутице (ib., 271; СЕЗ, 40, 229); грознице (ЖСС, 280); бљувања (ib., 288); као спољње средство (привијање, трљање) од главобоље (СЕЗ, 40, 230) и капље (ib., 244).

ЛИНЦУРА

Enzian (gentiana lutea). Линцура.

Употребљује се као лек од грознице (СЕЗ, 13, 340; 48, 511; 532), и сушице (ГЗМ, 6, 802; СЕЗ 48, 512), главобоље (ib., 511; 532), трбобоље (ib.). Њен корен обично се потапа у ракију.

ЛИПА

Linde (tilia). Липа. Реч је прасловенска. Шулек, Рад, 39, 12.

Л. је, код Срба и Словена уопште, била свето дрво (в. уопште В. Šulek, Zašto Slaveni poštiju lipu, Rad, 43, 1878, 149—188); и данас се покатак мисли да је л. света и да ју је грехота посећи (ГЗМ, 6, 1894, 327). Л. гајеви и поједини примерци морали су бити центар извесног култа: око старих цркава и џамија налазе се и данас л., или их је, према локалној традицији, било пре мање или више година (Rad, 43, 159; ГЗМ, 6, 372); цркве и џамије можда су у појединим случајевима замениле свете липе, као што је нпр. код извора у Цернику (Славонија) била некада, прастара л. («најстарија југославенска липа!«), па је доцније ту стављен крст (Rad, 1. с., 164). И данас се за време пољске процесије застаје код по какве угледне л. и чита јеванђеље (Врчевић, Помање, 76). Поједине свете липе спомињу се често, нпр. Хаџи-липа у Бањалуци (Шк. вјесн. «Сарајево» 10, 1903, 775), липа код села »Липника« (околина Бихаћа, БВ, 6, 1891, 216), л. код Требича (Славонија, Rad, о. с., 159). Име »Требич« постало је свакако од треба = жртва (в. Нидерле <Slovanské starožitnosti, Život starých Slovanů, Praha, 19242, II, 1, 186 и дд>), и указивало би можда на култ липи. Занимљиво је да је у близини липничке л. био манастир, и да је томе манастиру по клонио ага земље »колико је хватао липин хлад« (а то је, с обзиром на дужину сенке при заласку и изласку сунца, било доста, БВ, 6, 217). О л. уопште и о појединим л. причају се легенде. Народ у

Словенији верује да је Исус био разапет на л. дрвету (Rad, 1. с., 172). Поред свете липе у Бањалуци био је поточић. Један побожан човек, који је ту близу становао, уочи свог поласка на ћабу опере у њему руке, и кад их је обрисао, остави пешкир на липу, али после заборави да га узме. Када је стигао на ћабу, види одједном ту ону исту липу, и на њој свој пешкир. Он пешкир обележи, и када се после вратио у Бањалуку, оде ка липи и ту нађе онај обележени пешкир. По том чуду прозове се она л. Хаџи[јина] л. (Шк. вј., 10, 1903, 63; слично и у Hangi *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1906* 47). Под том истом л. родила је нека девојка дете. Деси се чудо: л. се одмакне три метра у страну, а на месту где се дете родило избије извор бистре воде, са кога су после муслимани узимали авдес (Шк. вј., 1. с., 775). У Малом Врпољу на Градини има једна света л., под којом се нико не сме одмарати ни спавати, нити се сме близу ње настанити. Неки човек откине грану, па му побесни коњ; а кад је грану вратио, коњ му оздрави (Софрић, 148). — Култ л. је од давних времена у декаденцији, вероватно је да је та декаденција отпочела још пред крај паганизма. Данас липа нема у нашим крајевима много; међутим, велики број топографских имена по њој, много већи по осталим дрветима (в. Rad, 1. с., 150), доказује да их је пре морало бити много више, и да је свакако и поштовање према њој било јаче.

О високом религијском значају л. сведочи и чињеница да се од ње изводи »живи огањ«, који се употребљује за обнављање ватре, за лустрацију људи и стоке, и за лек од многих болести (Вук, Рјечн., s. v. живи огањ; ЖСС, 310; БВ, 16, 401; СЕЗ, 17, 134; ГЗМ, 6, 372; С. Тројановић, Ватра, 75; 79; 81; 105; 152; 237). Словенци верују да у л. не удара гром, »јер се под њом одмарала Богородица кад је бежала с Исусом« (Rad, 1. с., 156). Обратно, Срби кажу да под л. не треба спавати нити се од кише заклањати, »јер у њу радо гром пуца« (ГЗМ, 19, 1907, 320). Л. је корисна и као апотропајон: њеним гранчицама ките се врата и прозори о Ђурђево дану (СЕЗ, 14, 58) и Тројичину дану (СЕЗ, 14, 66; 19, 61). Л. је и *arbor felix* «= срећно дрво» и стари српски идоли, по свој прилици прављени су по превасходству од л. дрвета, упор. изразе; »липов бог« и »држиш се какор липов бог« код Словенаца (с објашњењем које дају Šulek, Rad, 1. с., 172, и П. К. Булат, Јсл. филолог, 2, 1921, 283, па онда СЕЗ, 31, 1924, 107), такође и српски израз: »крсте липови« (Вук, Посл., 3101; не треба заборавити да су крстови код Срба заменили старе идоле, СЕЗ, 31, 106 ид). Да је л. *arbor felix* види се и из обичаја да сватови, кад дођу, барјаке најрадије остављају па л. (док друга дрвета, нпр. багрени и дуд, избегавају, СЕЗ, 19, 154).

Л. је играла извесну улогу и у домаћем култу. У Херцеговини се, кажу, некада венчање састојало у томе што су момак и девојка, у недељу пре зоре, долазили у богомољу са два сведока, па би обишли три пута око богомоље, и за то би време један сведок држао више њих л. гранчицу и говорио: »Као што ви обилазите богомољу, онако и вас свако зло обилазило!« (ZNŽOJS, 12, 304; упор. и ТРЂ, ННЖ, 3, 34). Чињеница да се липа радо сади по гробљу (ГЗМ, 6, 154) доказ је да се она сматра и као сеновито дрво.

У скаски Дедаловог типа, о подизању Ферхадове џамије у Бањалуци, начинио је Раде неимар себи и друговима крила од л. грађе (Hangi, о. с., 23; упор. и ZNŽOJS, 19, 372).

У народној медицини има л. угледно место. Живим огњем из л. лечи се нарочито стока (а луди се лече живим огњем из глоговине, С. Трој., Ватра, 81); пепелом иза живог огња лече се красте (Вук, Рјечн., s. v. ж. ог.) и перућина (БВ, 16, 401). Угљеном од л. лечи се жива рана (СЕЗ, 13, 358), мана срца (ib., 366): пије се у води код болести стомака (СЕЗ, 14, 225); посипају се њиме ноге кад се много зноје (СЕЗ, 19, 237). Кађење болесника често се врши на л. жару (нпр. ZNŽOJS, 14, 63). Тејом од л. лечи се кашаљ (СЕЗ, 13, 380), промуклост (СЕЗ, 16, 428) и главобоља (ЖСС, 314). Теј од л., лесковог и врбовог корена даје се жени која нема довољно млека (ZNŽOJS, 15, 128). Нарочито је добар за лек л. цвет убран у Међудневице (СЕЗ, 13, 437). Болесник од сушице треба да иде четрдесет дана ујутру под л., па ће оздравити (ГЗМ, 6, 372).

ЛОВОР

Lorbeer (*laurus nobilis*). Ловор, ловорика.

Јак апотропајон, од кога беже вештице (Караџић, 3, 1901, 187). Свакако због његове антидемонске снаге, и бадњаци и чеснице ките се л. (Вук, Рјечн., s. v. бадњак; ZNŽOJS, 20, 36). Када у собу у којој спава дете улази често какво сумњиво чељаде, накаде дете божићним л., да не би било урекнуто (ZNŽOJS, 7, 388). У Приморју, када чобани на Вариндан крену овце од куће на пашу, уберу грану л. и обавију је себи око врата (ZNŽOJS, 10, 157). Тога дана овце се на пашу терају граном од л. (ZNŽOJS, 6, 320).

Лишће од л. је лек против црвеног ветра (ЖСС, 273). Бобице су лек од сичије (ГЗМ, 4, 152; 12, 151). Л. је иначе лек од потајне грознице, и од зубобоље (ГЗМ, 4, 152), и саставни део лека од катара и кашља (ZNŽOJS, 14, 67).

ЛОЗОВИНА

Weinrebe (*vitis vinifera insulta*). Лозовина.

У Црној Гори верују да вештице праве крст од л. и метну га на детиње срце па га попију (Караџић, 3, 1901, 193).

Луч

Kienholz (*taeda*). Луч.

Л. је код нашег народа у великом поштовању, »готово исто као и восак« (СЕЗ, 32, 1925, 376). Он брани од злих духова и вештица; због тога се крстићи од л. ушивају у хаљине (ГЗМ, 6, 369), а на куће (понегде у Босни и данас још) међу кључаонице од л. (ГЗМ, 19, 320). Ако се дете износи после заласка сунца, треба уз њега носити л. и хлеб. Л. се не сме газити, ни бацати на буњиште (ГЗМ, 6, 369 ид; 375). Л. се не сме нагорети

с обе стране, јер ако такву зубљу нађе Куга, све ће у кући поморити (ibidem); или ће се са таквим зубљама тући здухачи — то је њиво оружје (БВ, 8, 9).

Л. се употребљује као лек од зубобоље (ЖСС, 319; Караџић, 3, 1901, 222), и од краста (ib., 223). Ако овцу искасапи вук, треба је накадити над л., и оздравиће, ма колико да је искасапљена (само да јој гркљан није пререзан, ZNŽOJS, 6, 124).

ЉУБИЧИЦА

Veilchen (*viola odorata*). Љубичица, љубица, хрома (модра, пољска) љубица, виојла (Šulek).

Љубичица има своју улогу у етимолошкој магији: и жена даје своме мужу, и девојка своме суђенику, љубичице да би је увек љубио (у народној песми: Врчевић, Помање, 31; ТРЂ, ННЖ, 3, 118). Она је и иначе цвеће са магичном снагом: ко први пут у пролеће види љ., треба да јој откине главу и поједе, па ће бити целе године млад и здрав (ZNŽOJS, 20, 44). Љ. се (ритуално) бере на Цвети (СЕЗ, 19, 40).

Вода у којој је скувано лишће од љ., трешње, вишње, јагоде, спречава опадање косе (СЕЗ, 13, 361).

ЉУТИЋ

Nahnenfuss (*ranunculus ascer*). Љутић, изјед, жабљак, жабокрек, гороцвет, искрица, златица, трава од изједа, мамка, в. Софрић, 156.

Лек од падавице (СЕЗ, 13, 1909, 364), за неуредну менструацију (СЕЗ, 13, 1909, 378). Просјаци и војници симуланци употребљују га да себи на телу начине ране (Софрић, 156). Нарочиту моћ има љ. убран на Ивањдан (СЕЗ, 19, 62).

МАЈКИНА ДУШИЦА

Quendel (*thymus serpyllum*). Мајкина душица, бабина душица, бакина душица, материна душа, материнка, душа, душица, паприца, попонац, тамјаника, писмена трава, труп, вријес (Šulek; Софрић, 156; ZNŽOJS, 14, 73). Име је заједничко словенско.

Према једној скаски из околине Крушевца, м. д. је поникла из гроба једне мајке, на који су деца свакога дана долазила и на нему плакала (Софрић, 157). Суморност и неодређеност ове скаске дају нам разлога да верујемо да је она етимолошког порекла. Али из различитих имена ове биљке јасно је да је то сеновита биљка, и да стоји у вези са старинским божанством Баба (Terra Mater).

М. д., скуваном у води, испира уста онај који има нузлу (афте, СЕЗ, 17, 568); м. д. у врућој води облаже се на уста оном коме се грче вилице па не може да говори (СЕЗ, 14, 239), или ко пати од лишаја (СЕЗ, 19, 226). У латинском тексту Luićeve Ljekaruše м. д. је лек за покварен желудац — немање апетита (ZNŽOJS, 14, 73).

МАЈОРАН

Majoran (*origanum maiorana*). Мајоран, мажуран, самсег (Šulek).

Употребљује се за справљање воде против страве (ГЗМ, 12, 1900, 140; 151). У латинском тексту Luićeve Ljekaruše теј од м. препоручује се ради олакшавања дисања (ZNŽOJS, 14, 64).

МАК

Mohn (*papaver somniferum*). Мак.

Кад се отели крава, посипа се мак око штале »да вештице не однесу млеко, док мак не покупе« (ZNŽOJS, 7, 1902, 181). Млада која не жели да има деце нека узме м. у крпу и баци у бунар говорећи: »Кад овај мак поникао, онда ја родила« (ib., 192 ид). Кога појуре вештице, он у бежању треба да иза себе просипа м. или просо (ZNŽOJS, 19, 122).

Цвет од мака, куван у води, употребљује се као лек од мојасила (ГЗМ, б, 184, 801. »Мојасил се зове болест кад коме пуца кожа. То се највише јавља по длановима и ногама на табанима«, ЖСС, 270).

МАСЛАЧАК

Löwenzahn (*leontodon taraxacum*). Маслачак, попино гумно, попина погачица, милосавка, жућеница, млечњак, трава од грознице (Šulek; Софрић, 162).

М. корен је лек од грознице (СЕЗ, 17, 558). Из корена м. нацеди се сок па се накапље у уво које цури (Караџић, 3, 1901, 169).

МАСЛИНА

Oelbaum (*olea europaea*). Маслина, маслинка, уљика (Šulek; Софрић, 162).

М. је дрво од Бога благословено; без њега не може бити литургија; њега је грехота посећи (ZNŽOJS, 7, 1902, 290). М. гранчице благосиљају се о Цветима у цркви; њима се после кити чељад, ките се куће (ZNŽOJS, 10, 44; 20, 44); носе се у купусиште, »па купус неће јести црв« (ZNŽOJS, 9, 129); на Ускрс таквом се гранчицом шкroppи виноград (ZNŽOJS, 10, 47). Гранчице од м. забадају се у чесницу (ZNŽOJS, 20, 36). Приликом свадбе, ако је младина или младожењина кућа у жалости, носила се у Рисну место барјака грана м. (Вук Пјесме, I, стр. 10, и ТРЂ, ННЖ, 3, 53).

У једној скасци из Левча (о демону који краде новорођенчад, упор. <s. v. Врба>) [свети] Крстивоје благослови маслину (»да без њеног рода нико не може живети«) јер је показала куд је побегао ђаво (СЕЗ, 41, 1827, № 167). Од м. плаше се вукодлаци: онај кога појури вукодлак, ако успе да ускочи међу маслине, вукодлак му не може ништа (ZNŽOJS, 23, 185). Од м. беже и вештице, и стога се чељад, ако дође у опасност од вештице, кади м. гранчицама (ZNŽOJS, 13, 307). Ако у кућу где има деце уђе какво сумњиво чељаде, треба децу после накадити божићном м. (ZNŽOJS, 7, 388). С друге стране, стари шупљи примерци могу бити на злу гласу да се у њима, као и на ораху, купе вештице (ZNŽOJS, 13, 307; 308).

У народној медицини, плод од м. туца се и привија код крајника у гушобоље (СЕЗ, 40, 126; 231). Кога боли глава, или има веће поремећаје у мозгу, кади се и пари врелом водом у којој су скуване жиле од м. (ГЗМ, 6, 1894, 801). Зејтин од м. употребљује се за масажу код реуме, болести утробе, и др. (ГЗМ, 12, 1900, 152).

МАХОВИНА

Moos <muscus>. Маховина, камена папрат (Šulek).

Уочи Ђурђевдана посипају м. по говедима, да би их сачували од чинилаца (ГЗМ, 6, 1894, 660). Маховином са граба кади се од урока, плача и страве (С. Тројановић, Ватра, 188). Њоме се зауставља крв, а са сирћетом <је> облог против хроничног реуматизма (ГЗМ, 4, 154).

МЕТВИЦА

Polej (mentha pulegium). Метвица, метица дробна; пољачак (Šulek).

У латинском тексту Luićeve Ljekaише препоручује се њен прах (помешан са јечменим брашном) као лек од црвеног ветра (ZNŽOJS, 14, 108).

МИРОЋИЈА

Dill (anethum graveolens). Мирођија, копар; <Fenchel> (anethum foeniculum), коморач <дивља мирођија>.

Теј од м. лечи слабости желуца и помаже варењу (ГЗМ, 4, 149; ZNŽOJS, 14, 75). Женама дојиљама повећава овај теј млеко (ГЗМ, 1. с.). Сок помешан с дечјом мокраћом лечи навлаку на очима (ibidem).

МЛЕЧИКА

Wolfsmilch (euphorbia). Млечика, млеч, млечка, млечевац, мличер, царевац.

М. је у стању, по сили аналогне магије, да крави да, и одржи млеко. Због тога се на Спасовдан краве, пре но што се помузу, ките млечиком око врата («огрлица»), око трбуха («појас»), и око чела («почелица»), а када се помузу, скида се м. и носи у млекар (СЕЗ, 32, 1925, 372; ГЗМ, 6, 1894, 660). На бачијама, пред општу мужу, чине се разне враџбине да би овце дале што више млека; поред осталог, запајају се водом у којој је преноћила м. (СЕЗ, 19, 324). У источној Србији на Биљани петак млечики се чак приноси и жртва: тога дана од свега била најпре се потражи м., па се испод ње закопа мало краваја и соли, и каже јој се: »Ја теби дајем со и хлеб, а ти мени млеко и сир« (СЕЗ, 14, 1909, 57).

Другог и трећег дана Духова жене у околини Ђевђелије иду у поље и беру м. за бојење (СЕЗ, 40, 72).

Кад дете бере м., изићи ће му брадавице где год падне млеко из ње (БВ. 11, 1896, 292).

У народној медицини м. се употребљује као пургатив, али и то ретко, јер се боје њеног отрова (ГЗМ, 12, 1900, 151). Колико је, међутим, јако уверење у њену спасоносну снагу, види се и из веровања да од уједа зелембаћа, од чега иначе не помаже ништа, једино може помоћи девојачко млеко (дакле, нема помоћи, јер девојачког млека нема — то је типични аџулатов <= оно што не може бити> у приповеткама, в. СЕЗ, 41, № 78) или м. (Беговић, 241).

МРАЗОВНИК

Herbstzeitlose (colchicum autumnale). Мразовник, мразова сестрица, вочак, волчица, јесењи каћун, певчига, шукундедова трава, брндуша [реч румунског порекла; cf. лат. blandus, РЈА, s. v.] (Šulek; Софрић, 165).

У Херцеговини верују да виле постају из мразовца; зато момци никада неће ову биљку да згазе, док напротив бабе то чине кришом, рано у зору (Софрић, 165). Уочи Цвети иде се »у брндуше«: ко се ујутру на Цвети у њему <тј. у мразовнику> умије, биће свеж и румен; ко то не учини, биће целе године крмељив (ZNŽOJS, 13, 309).

МРТВА КОПРИВА

Taubnessel (*lamium*). Мртва коприва.

При врачањима у корист стоке о Ђурђевдану, чобанин меће у торбу где је била панспермија бели лук, лист м. к., и влакно с леђа најстаријег овна (СЕЗ, 19, 51).

Популаран лек од живе ране: или се корен истуца и испржи на масти, и на рану привија (СЕЗ, 17, 569), или се привија м. к. заједно са травом петопрстом (слезом) и ракијом (СЕЗ, 13, 358). М. к. је лек и од жутице (корен се кува у белом вину, СЕЗ, 14, 222), и гушобоље (облог од истуцаног корена, *ib.*, 227).

МУШМУЛА

Mispel (*mespilus germanica*). Мушмула, начпола, невестица (Šulek).

Једу је жене да би уредиле менструацију (ЖСС, 187). У латинском тексту Luičeve Ljekaruše препоручује се м. против бљвања (ZNŽOJS, 14, 75).

НАНА И КОЊСКИ БОСИЉАК

1. Minze <Pfefferminze> (*mentha piperita*). Нана.

Бере се, као лек, на Ивањдан (СЕЗ, 16, 68), и у Међудневице (ЖСС, 143). Употребљује се против бљвања (*ib.*, 288), и болести стомака уопште (теј, СЕЗ, 16, 428; 434), и шарлаха (облози од лишћа, *ib.*, 433).

2. Minze <Bachminze> (*mentha aquatica*). Коњски босиљак.

И он се, као лек, бере у Међудневице (СЕЗ, 13, 437). Употребљује се против шкрофула (Карацић, 3, 223), трбобоље (СЕЗ, 13, 380), зубобоље (Карацић, 3, 222; СЕЗ, 13, 380).

НАРАНЧА

Orange (*citrus aurantium*). Наранча, поморанча (Šulek).

У обичајима и домаћем култу н. често замењује јабуку. У Требињу полагеник оставља на бадњаку јабуку или н., у којој су забодени новци (ГЗМ, 6, 1894, 381). О Бадњем вечеру домаћин дели укућанима н. (ГЗМ, 6, 385). Драги драгу од милости гађа наранчом (народна песма, БВ, 1 1, 277 — исто значи што и $\mu\eta\lambda\alpha \beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\epsilon\iota\nu$, в. горе под Јабука). О свадби невеста баца н. у коло (БВ, 16, 154).

У народним песмама често се спомиње како мајка сина неће да упока у гробље, већ га сахрањује у башти, под н. (БВ, 9, 169; 11, 293; Беговић, 186). Са оваквом праксом можда стоји у вези веровање да ће, ако се у сну види н., умрети неко у роду (ZNŽOJS, 7, 385).

Као и јабука, и н. се носи као понуда болесницима (БВ, 7, 125). Иначе њена употреба у народној медицини није велика. Скувана са сољу и зејтином лечи она свраб (ZNŽOJS, 15, 127). У вину пије се од ветрова (ZNŽOJS, 14, 75).

НЕВЕН

Ringelbiume (*calendula officinalis*). Невен (огњац, житељ, Šulek).

Спомиње се често у народним женским љубавним песмама, в. Софрић, 168 ид. Бере се уочи Ђурђевдана и заједно са ускршњим јајетом меће у неначету воду, којом ће се рано на Ђурђевдан умивати (СЕЗ, 17, 177).

Н. је врло популаран у [етимолошкој] љубавној магији. Невеста доноси своје мужу у кити цвећа невена, да би венуо за њом (народна песма, Вук, 1, 645; Врчевић, Помање, 32). Ако девојци никне н., увенуће за својим драганом (у народној песми, Вук, 1, 644). У једној босанској народној песми девојка пркосећи каже свом драгом да му је исекла трагове и један бацила у н., други у огањ, трећи у татулу: »н. вене, ти за мене да венеш; огањ гори, ти за мене да гориш; татула пуца, ти за мене да пуцаш« (БВ, 10, 364).

Сок од истуцаног н. лишћа лек је од јехтике (Караџић, 3, 222). Теј се пије код потајне грознице, и код менорагије (ГЗМ, 4, 156). Кад боле очи, треба у њих залити »мириса« (сока?) од н. (ZNŽOJS, 11, 268).

ОВАС

Hafer (*avena sativa*). Овас; зоб.

Зоб има доста важну улогу у домаћем култу. Зобљу се посипа дрво које ће се одсећи за бадњак (Купрешко поље, ГЗМ, 6, 1894, 382); полагеник, улазећи у кућу, сипа зоб из рукавице (ужичко, ЖСС 169); о Бадњем вечеру, зоб. слама простире се по кући (ужичко, ЖСС, 161). У Лукову само се од з. плете »Богу брада« (СЕЗ, 17, 211). Кад се за врбу »венчава« грозница, даје јој се зоб (ЖСС, 279).

З. има своју улогу и у љубавним гатањима. Девојка која жели да дозна за кога ће се удати, распе увече по дрвљанику шаку з., па то мало завлачи својом сукњом; ту сукњу метне увече под главу, па кога момка сања, за тога ће се удати (СЕЗ, 14, 24).

Вода у којој је скувана зоб даје се као лек од великог кашља (ЖСС, 294); на пари од з. паре се болесници од водене болести (СЕЗ, 19, 217).

Иако је први назив овас, у тексту је свуда зоб. Код те речи (у »Рјечнику«) Вук упућује на овас, али каже да се и друге врсте жита (нарочито јечам) употребљавају за зобљење (као зоб).

ОДОЉЕН

Baldrian (*valeriana officinalis*). Одољен, такође и: одолин, долиин, дољен, девесин, мацина трава, мачја трава, кукавичина трава, в. Софрић, 169.

1. Врло јак апотропајон. »Свакој трави вјештица одољела, само није оману и одољену« (посл., Софрић, 171, тако и код Немаца, упор. Handw. DA, 1, 854). О. увек треба држати у кући (Софрић, 171), нарочито због деце, која га носе у амајлији, о црвеном и белом концу (СЕЗ, 13, 289), или им се ушива у пелене (Караџић, 4, 1903, 200), или у капу (ЖСС, 295; Софрић, 171), или меће у колевку (*ibid.*). Њега жене ушивају у појас, као одбрану од »вражјих очију« (Софрић, 171).

Он се ушива и коњима у амове (*ib.*). Он је нарочито неопходан као чувар мушке деце. »Да зна мајка што ј одољен трава, Не би никад укопала синка«, певала је вила загоркиња берући по гори лековите траве (ЖСС, 295; упор. и друге народне песме које кажу ово исто, Софрић, 171). У Босни и Херцеговини чак се прича да мушких глава није ни било све дотле док није постала трава одољен, јер би без њега свако мушко дете умрло за двадесет и четири часа (ZNŽOJS, 6, 129). Ако вештица савлада чељаде, треба му дати у крштеној води о. и руте, које су унакрст исечене (ZNŽOJS, 13, 307).

2. О. је углавном универзални лек, од свих болести (СЕЗ, 17, 536; Софрић, 171). Људи се обично, и здрави и болесни, купају у води у којој је о. потопљен (СЕЗ, 17, 533; 536); стоци се даје у соли (СЕЗ, 17, 582; Софрић, 171). О. изазива рашћење косе (ZNŽOJS, 7, 1902, 290). »Од одољена коса до колена«, посл. (Софрић, 171). У Сарајеву међу га девојке у ћурђевданску омаху, да би им била коса до колена (Караџић, 4, 168). Теј од о. пије се као противотров; прашак од корена, ако се узима 4 пута дневно кроз 40 дана, лек је од епилепсије; у вину, регулише менструацију и изазива лучење мокраће; теј од. о. употребљује се и противу кашља (ГЗН, 4, 156).

3. О. се бере на Биљани петак (Караџић, 3, 1901, 121). Он је, и као лек и као утук, толико јак да се мора употребити и друга (измишљена?) травка, одумиљен, која ће га неутрализовати (Софрић, 171).

ОМАН

Alant (*inula helenium*). Оман, такође и: велико зеље, велики корен, [девесиље, девесиљ (и у другим словенским језицима може да означава различите биљке, упор. RJA, s. v.), омановина, дебелица, дебела трава (СЕЗ, 45, 183)], овнак, овника (Софрић, 172). Реч је прасловенска, »gemeinslavisch« (Schrader, s. v.).

Оман има јаку апотропајску моћ. Њега ушивају (нарочито деци) у појас и у хаљине (ГЗМ, 6, 373; Беговић, 246); такође га ушивају и у амајлије (источна и централна Србија, Караџић, 4, 196 ил.); коњима се ушива у ам, а стоци се даје у соли (Беговић, 246). »Да није траве омана, не би могла мајка од урока одбранити сина« (народна пословица, ГЗМ, 1. с.; и већ у спису Луке Владимировића *Sváirhu likarstva*, из 1775). Некрштено дете и породиљу треба пред спавање накадити на о., јер тај мирис не воле »сотоне, нечастивци и друге утваре« (СЕЗ, 19, 95). О. не даје челама да побегну, и зато га, у Невесињу (Херцеговина), радо саде испред кошница (ГЗМ, 1. с.).

О. се употребљује и у љубавним дивинацијама и враџбинама. Уочи Ђурђевдана, у глуво доба, намењују девојке струкове о. појединим момцима, и остављају их напољу: на који струк падне највише росе, онај ће је момак те године највише волети. Међући о., девојке му се моле: »О., брате рођени! Помами тога и тога за мномак!« (ЖСС, 119).

Нероткиње, да би родиле, пију воду са воденичног точка који се окреће налево, у којој је потопљен о. (СЕЗ, 14, 99).

У народној медицини о. се употребљава против различитих болести кашља и грудобоље (СЕЗ, 13, 1909, 352; већ у старини познат као народно средство против кашља »*barbarorum usus invenit salutare remedium*« <= »искуство простих људи открило је спасоносан лек«>, Veget. Mulom. 2, 134, 3; опор. Plin. NH, 20, 38: »*si, ut eruta, est, terram non adtingat, condita tussim emendat*« <= »ако, пошто се ископа, не дотакне земљу, са зачином лечи кајшаљ«>); сушице (ГЗМ, 1892, 157); пробади (Караџић, 3, 1901, 224; СЕЗ, 13, 352); болести стомака (ЖСС, 287; ГЗМ, 20, 1908, 347); пантљичаре (СЕЗ, 13, 350); водене болести (ib., 377); увобоље (ib., 344); свраба, сифилиса, реуматизма (ГЗМ, 1892, 157); сугреба (ЖСС, 262); »зле красте« (ГЗМ, 20, 347); уопште, он »сузбија све болести« (СЕЗ, 17, 1911, 536). У води у којој је о. потопљен умивају се да би расла коса (ТРЂ, КНР, 70). Породиља се купа у води у коју је метнут о. (СЕЗ, 19, 93).

О. се обично бере на Биљани петак (Караџић, 3, 121), или у Међудневице. Његов корен мора се копати каменом; кад се опкопа, баца се камен у вис, и онда треба оман ишчупати пре но што се камен врати на земљу, иначе неће имати толику моћ (ГЗМ, 6, 1894, 373).

ОМОРИКА

Fichte (*picea excelsa*). Оморика; омор.

О. може бити сеновито дрво. У њој је био инкарниран демон који није дао да се подигне ћуприја код Вишеграда: чим би се од ћуприје што подигло, наишла би Дрином оморика, ударила би у ћуприју и срушила би је. Најзад, неимар удари брадвом, наопако насађеном, у оморику, из ње потече крв, и проговори глас да ће ћуприја остати и тога дана и до века (ГЗМ, 6, 368, народна песма).

Али о. има значај и у култу, нарочито у лустрацијама. Од о. коре праве се лиле за петровданске ватре (ГЗМ, 6, 368). Из ње се вади и жива ватра за чишћење људи и марве (ГЗМ, 6, 272). У Самобору о. (или смрека) може бити и божићно дрво (ZNŽOJS, 18, 57). Изгледа да је било и светих примерака, који су били центар читавог малог култа — то се можда даје закључити из етиолошке скаске о постању једне џамије у Чајничу: Мехмед-бегу привидило се у више махова како на некој о. учи хоџа језан, и он на том месту подиже џамију (БВ, 16, 177).

ОПИХ

Sellerie (*apium graveolens*). Опих; целер; (дивји) селен (Šulek).

Употребљује се као лек кад боли грло (ГЗМ, 6, 801), и код неуредне менструације (СЕЗ, 13, 1909, 378).

ОРАХ

Walnuss (*iuglans regia*). Орах

НЗ! Преправити чланак мој »Свадбени ораси«. У народној медицини и врачањима има о. важну улогу. Он се употребљује као »спољње средство« против врућице (ГЗМ, 12, 1900, 151); његов зејтин лек је од живе ране (СЕЗ, 13, 1909, 359), а гар од испуцаних усана (Караџић, 3, 1901, 224). Нарочито су добар лек бадњидански ораси (СЕЗ, 40, 81). Лечење се најчешће врши магичким начином. Против шуљева испржи се и истуца девет о., лешника, дрењина, зрна граха, вршака од црних метли, па се узме у девет пута увече, уз молитву »сунцу западу«, и девет пута ујутру, уз молитву »сунцу истоку« (ZNŽOJS, 7, 1902, 155). Ко болује од далка, провлачи се испод о. жила (СЕЗ, 17, 542), или притисну о. петом, заокруже дрветом оно што је о. захватио, па исти о. обесе над ватром да се осуши (ЖСС, 283). Ко пати од чирева, окупа се у води у којој су потопљени о. и лешници, па ове баци па пут: ко их узме, на њега ће прећи чиреви (ЖСС, 266). Ко пати од »жуте ране«, он на њу натрља о., баци га на улицу, и бежи без обзира: ко тај о. узме, на њега ће прећи рана (СЕЗ, 40, 234). О. љускама покрива жена брадавице на прсима, да јој мора не би шкодила (ZNŽOJS, 7, 139).

Од верована о о. вала забележити ова. Кад на Светог Илију грми, поцрвљаће ораси (Вук, Рјечн., s. v. грмљети И Илијн дан; ЖСС, 138; СЕЗ, 17, 133). О. не ваља

узимати у руке о Божићу, јер ће се добити чиреви и гукe по телу (СЕЗ, 13, 411), или ће стоци изићи гукe (Караџић, 3, 65). Исто тако добиће чиреве онај ко дира орахе што су на Бадње вече бачени у четири угла (Караџић, 1, 1899, 213 ид). Ако их деца на Божић једу, патиће од крајника (СЕЗ, 13, 400). Ако се породиља на три дана после порођаја окупа у води у коју је метнула три о., па онда стане на сено, рађаће синове (ГЗМ, 6, 1894, 659).

На Бадњи дан и Божић врше се с помоћу о. различита гатања. Према квалитету о. који се разбије гата се о здрављу и берићету (ЖСС, 174). Пре ручка међу се у чанак с вином и медом три о., па се онда изваде и намење на здравље, плод и род, и баце у три собна угла; после ручка разбију их, и ако који буде кваран, омануће година у ономе чему је био намењен (ЖСС, 175).

У околини Винковаца врач (који раде уз сарадњу вила) нарочито радо под о. моле своје молитве и деле народу траве (»јер веле да и на њему има вила«, ZNŽOJS, 7, 120).

Ораси у сну значе сиротињу и штету (СЕЗ, 32, 1925, 119).

По старом веровању Срба и других индоевропских народа — каже Чајкановић у овом чланку (Неколике опште појаве у старој српској религији, ГНЧ, 41, 1932, 167—228) — орах (и дрво и плод) је у вези са доњим светом и демонима доњег света. У разним нашим крајевима верује се да је орах »дрво вештица и злих духова«, »халовито« и несрећно дрво. Орах има хтонични карактер и у веровањима Грка, Јевреја, Римљана, Талијана, »и према томе може се само очекивати да његов плод служи за храну хтоничним демонима«. Код нас, као жртва мртвима или демонима, ораси се остављају по гробовима, о Бадњем вечери бацају се уз оцак и у углове собе (где се замишљају душе предака) а у кући умрлога те године деле се деци уместо колача, док се за време епидемије остављају »на тавану за чуму«. Жртва у орасима приноси се покојним прецима приликом каквог новог догађаја у породици, а »нарочито у оном судбоносном тренутку када младу уводе у нови дом и у њен нови култ«. У Риму је тада младожења бацао орахе да би одобровољио претке. У данашњој Индији, на дан свадбе, отац невестин, уз молитву, жртвује орахе прецима. Код нас, кад млада уђе у свој нови дом, младожењин брат просипа орахе (који бивају разграбљени као некад код Римљана).

ОРАШЧИЋ

Muskatnuss (*myristica moschata*). Oraščić.

О., кувани у црном вину са шишарком, карамфилићем, циметом и бибером, пију се од срдоболе (СЕЗ, 13, 1909, 346). Саставни део лека од деранжираног стомака (ZNŽOJS, 14, 75). Истуцаним о. у маслу маже се глава против ћелавости (СЕЗ, 40, 237).

ОСКОРУША

Sperberbaum (sorbus domestica). Оскоруша (Шулек, Рад, 39, 13).

У Међудневице бере се »за лек« (СЕЗ, 13, 1909, 437; 14, 10). О. је лек од срдобоље (СЕЗ, 16, 434). Суве о. једу се од пролива (ГЗМ, 6, 1894, 802).

ПАЛМА

Palmzweige <rami palmae>. Палма <тј. палмове гранчице>.

Благосиљају се у цркви на Цвети (ZNŽOJS, 10, 44).

ПАМУК

Baumwolle <gossypium>. Памук.

Бере се 1. септембра (по ст. календару), кога дана почиње »Божја година« (Нова година, »по којој се управљају свеци, и кога дана Бог појединим умрлим опрашта грехе«, СЕЗ, 40, 75 ид). П. се кити колач који родитељи спреме кад чине ритуалне походе својој кћери (СЕЗ, 19, 183; 186).

ПАПРИКА

Paprika (capsicum annum). Паприка, пасји ђумбир (Šulek); пиперка.

Из понеких обичаја види се [или постоји вероватноћа или могућност] да је п. апотропајон (важно је у том погледу што се понекад, нпр. СЕЗ, 7, 46, јавља заједно с белим луком). Поред породиље веша се црвена п., главица бела лука и прстен, »да се дете сачува од урока, и да му не прилазе вештице и други зли дуси« (Караџић, 4, 118). Стакло са вином, које се прво донесе као понуда породиљи, закити се п. (СЕЗ, 14, 115). Онај који позива у сватове носи чутуру вина и закићен је венцем од п. (Београд). »Војвода« о свадби носи око врата венац п., а за капом позната апотропаја, (опор. нпр. <ГНЧ, 34, 1921, 265 ид; 286>) виљушку и кашику (СЕЗ, 7, 43). Кад се сврши свадба, пред разлазак сватова, стари сват кади софру босиљком и п. (»од шале«? — да је, међутим, ово ритуал види се и из прописа да се жар после просипа уз какво родно дрво, с источне стране, СЕЗ, 19, 179 ид). Кад се поођани испраћају, ките их венцима од п. (СЕЗ, 19, 186). Ко се први пут усељава у своју нову кућу, поред хлеба и соли уноси и венац п. (ib., 276). Понекад је при лечењу болесника (в. о томе и мало доцније) сасвим очевидна егзорцистична моћ п. Она је неизоставна при магичном истеривању »бабика« из породиље (в. цео процес у СЕЗ, 19, 99). При бајању од »издати« (грчеви у

»стомаку«) меће бајалица болеснику на стомак по три зрна кукуруза и пасуља, и три семке п. (ib., 219).

П. има своју улогу и у љубавним врачањима. На Ђурђевдан девојка узме земљу коју је раније извадила испод момкове стопале, мало његове косе и комадић хаљине, све то стрпа у једну љуту паприку, затрпа све то у ватру на огњишту, »и као што то све гори, тако и момак да гори за девојком« (СЕЗ, 40, 65).

П. се обично сади на Благовести, да би била блага (СЕЗ, 32, 1925, 10).

У народној медицини п. има широку употребу.

Вода у којој је кувана љута п. пије се противу протисли (ZNŽOJS, 7, 1902, 161). Лишће од п., осушено и стуцано, пију у води жене које желе да побаци (СЕЗ, 13, 1909, 393). Против грознице узима се љута п., с белим луком и сирћетом (ib., 340), или с нишадором, у ракији (ib., 341). П. се привија на гуту <= крајнике> (ЖСС, 274), на пришт (Караџић, 3, 1901, 169; СЕЗ, 19, 227), и (са сланином и петролеумом) на врат код болести »жабе« = дифтерија (СЕЗ, 19, 221). П. се лечи коњ од гонтураћа (да би се натерао да кашље, ib., 333). Њоме ваља накадити стоку противу ваши (СЕЗ, 13, 430). Употребљује се и као спољње средство кад коњ не може да мокри (СЕЗ, 14, 351).

У народној приповетки јунак меће п. у очи, да би одолео сну (СЕЗ, 41, 464). У другој једној народној приповетки (БВ, 7, 327) јунак приповетке зове се Паприка-Јанче. В. о томе s. v. Бибер.

ПАПРИЦ

Koriander (*coirandrum sativum*). Паприц, паприца, живица, кориандула (Šulek; ZNŽOJS, 14, 75).

Теј од њега помаже варењу (ZNŽOJS, 14, 75).

ПЕЛЕН

Wermut (*artemisia absinthium*). Пелен, пелин, (горки) акшенац, осјенац (Šulek).

За спасоносну снагу п. сведочи чињеница да га девојка, кад полази на венчање, меће у недра (СЕЗ, 19, 151; ТРЂ, ННЖ, 3, 122). Уочи Ђурђевдана меће се, заједно с ускршњим јајетом, у неначету воду, у којој ће се на Ђурђевдан умивати (СЕЗ, 17, 177).

Има угледно место у народној медицини. П. се лечи водена болест (СЕЗ, 13, 377); грудне болести (БВ, 16, 280; ZNŽOJS, 14, 62; 19, 206); болести стомака (ГЗМ, 20,

346; СЕЗ, 14, 225; 40. 245; ZNŽOJS, 19, 171); недостатак апетита (п. у ракији или вину, ZNŽOJS, 11, 268; 18, 76); срдобоља (СЕЗ, 13, 349; ZNŽOJS, 9, 52; 14, 78); далак (ЖСС 284), грозница (ib., 281; ГЗМ, 12, 151; СЕЗ, 40, 229); главобоља (ЖСС, 314); излив крви код женских (СЕЗ, 13, 378); фрењак (ГЗМ, 20, 346; 356); окобоља (ib., 355; ZNŽOJS, 15, 125). Ако дете боли уво, утуца се п., па се дете у њега помокри, и онда му се то накапље у уво (СЕЗ, 19, 107; 221). Покаткад важе за лечене магични прописи. Код болести стомака, или материце, треба наше срце појести три врха п. (ZNŽOJS, 18, 191). Ко хоће да се излечи од сушице, нека одгризе »врх п. на расту«: ако се потом п. осуши, болесник ће оздравити (ZNŽOJS, 19, 206).

ПЕРШУН

Petersilie (petroselinum sativum). Першун, петрожил, петрусин (Šulek); мајдонос (ГЗМ, 4, 158); петрожељ (у Банату).

Популаран лек од водене болести (ЖСС, 308; ГЗМ, 12, 1900, 151); гушобоље (ZNŽOJS, 14, 59), зубобоље (ГЗМ, 4, 158). Теј од стуцаног семена или лишћа употребљује се као диуретик (ГЗМ, 4, 158; ZNŽOJS, 11, 268).

ПЕТРОВ КРСТ

Einbeere (paris quadrifolia). Петров крст.

Бере се на Биљани петак или уочи Ђурђевдана и заједно са другим биљем и црвеним јајетом, које је прво за Ускрс офарбано, меће у неначету воду, у којој се на Ђурђевдан пре сунца, ради здравља, купају (СЕЗ, 14, 57; 17, 177).

ПИРИНАЧ

Reis (oryza sativa). Пиринач; ориз; риж; рижа, сараценско пшено (Šulek).

У култу и веровањима, п. је углавном дошао на место пшенице, или се јавља с њом заједно. У западној Славонији, кад се о Божићу врате домаћи из цркве, посипају их п. или пшеницом (Беговић, 86). Деци која су умрла не окусивши још хлеба, кува се за душу п. (ЖСС, 182 ид) — разуме се, зато што им је то и на овом свету била храна. У народној причи типа Сигфрида жена носи под појасом по зрно бибера, пшенице и п., и затрудни (СЕЗ, 41, № 11).

П. је у народној медицини лек од срдоболје (пржен п., у води, ГЗМ, б, 1894, 801; куван п., ЖСС, 311; СЕЗ, 16, 434). Куван у млеку привија се на заушке (СЕЗ, 16, 432).

ПИСКАВАЦ

Teufelsabbiss (*succisa pratensis*). Пискавац, пискавица, »вражји гриз« (Šulek).

Наш народ верује у апотропајску моћ п. Он је у стању да чува од злих очију, И од зараза (ГЗМ, 4, 159). Теј с вином употребљује се као лек од пришта и од болести у материци (*ibidem*).

ПОДБЕЛ

Huflattich (*tussilago farfara* [Hegi]). Подбел; подбио; копитњак; коњско копито, оселско копито; лепух и др. (Šulek).

Бере се на Биљани петак (ЖСС, 143, ужичко), и у Међудневице (*ib.*). Теј од корена се пије против пробади (*ib.*, 305), а од лишћа противу кашља и сушице (ГЗМ, 4, 159; против кашља још стари: cf. грч. назив βήχιον од βήσσω кашљати), такође и када се хоће абортус (*ib.*). Сок је добар за увобољу (*ib.*). Лишће се употребљава против ма какве ране (СЕЗ, 13, 354), и убода (СЕЗ, 19, 235).

ПОМОЋНИЦА

Nachtschatten (*solanum nigrum*). Помоћница, пасквица, пасја јагода (грожђе; зеле); качје грожђе (Šulek).

П. се приписује велика моћ лечења. Црне бобе, или лишће у води скувано, лек су »од свију болести у трбуху« (ГЗМ, б, 1894, 801).

ПРИЛИПАЧА

Klebkraut (*galium aparine*). Прилипача, броћанка, броћика (Šulek).

Девојка која жели да се допадне, кад пође на збор, узме траве п., метне је у леву чарapu и три пута мане грабљама за собом (ZNŽOJS, 23, 314). П., када се роје пчеле,

замачу у варенику (слатко млеко) и мажу кошнице изнутра, да би пчеле радије ушле (ЛМС, 139, 86). В. Ивањско цвеће.

ПРОСО

Hirse (*panicum miliaceum*). Просо, ситна проја, жито (Šulek).

Некада је било главна храна; доцније га је, као и у осталој Европи (упор. Schrader, Reallex., s. v.), потиснула пшеница и кукуруз, и на те две врсте жита пренесена су, веровања и обичаји који су се раније везивали за просо.

Свакако као жртва сипано је оно некада у темеље, И нађено је у развалинама градова Сокола, Сврљига, Козника, Марковог калета (СЕЗ, 17, 60 ид). Као првобитну жртву [чинилицама и вештицама = душама] вероватно треба схватити и обичај да се пред вечеру на месне покладе посипа по кући (СЕЗ, 40, 1927, 34), а уочи Ђурђевдана по дворишту, и око кућа и торова (ГЗМ, 6, 1894, 660; СЕЗ, 14, 59; 40, 1927, 64; С. Тројановић, Ватра, 191), а на Бадњи дан увече по штали (Беговић, 228); формула која се том приликом говори (»када чинилице ово п. покупили, онда да нам узму ксмет«, и сл.) можда је доцнија интерпретација обичаја (cf. мотив купљења у народним приповеткама, В—Р <=Volte—Polívka>, 2, 28). На Ђурђевдан ујутру домаћице полазе краве и посипају и њих просом; народ то схвата као одбрану од вештица (»кад... покупе п., онда да вам одузму варенику«, ZNŽOJS, 13, 160), али је вероватније да ово треба схватити као жртву: на исти начин посипа се »квочка« = полагеник о Чистом понедеонику (Беговић, 105); кокош кад се насађује, посипа се такође просом, »па ће се боље лећи« (БВ, 11, 276. Овде се п. можда вабе душе које ће се инкарнирати у пилићима, онако исто као што понеки примитивни народи вабе душу сипајући пиринач в. Samter, Familienfeste, 61); на дан венчања невеста, уз остала катахормата (јабуке, ораси, лешници) баца под сто и п. (Беговић, 134. катахормата су жртве прецима, в. уопште Samter, Familienfeste, 1. идд; Eitrem, Opferritus, 262. Карактеристично је и што се просо сипа испод стола, а ту се оставља жртва прецима и о Бадњем вечеру; кад се живом човеку даје помана, док сви остали седе за столом, он лежи под столом). Као жртву вероватно треба схватити и пропис да онај кога појуре вештице [које су мртвачки демони и пандан вампиру] треба иза себе да баца п. (»па ће се збунити вештице које та зрна купе«, ZNŽOJS, 19, 122).

П., као и пшеница, има своју улогу и у љубавним врачањима. Девојка која жели пуно просилаца, сеје на Бадњи дан просо око плота и три пута каже: »Колико овде проса и проштаца, онолико ме просило просилаца« [етимолошка магија!]. Затим оде шљиви, поспе око ње п., удари је ногом и каже три пута: »Прво мени дошли загледачи него теби берачи« (БВ, 11, 249).

П. се сеје на дан Светог Алисеја или Јелесија, 14. јуна (»Алисеј, просо сеј«, СЕЗ, 14, 67; ZNŽOJS, 20, 48). О Видовдану говоре сељаци песму: »Јелисије просо сије, Иде Виде да обиде: Што је никло да је дикло, А што није, нек не ниче« (ЖСС, 132; ZNŽOJS, 20, 48).

ПРОСТРЕО

Kreuzenzian (*gentiana cruciata*). Прострео, мали срчаник, мацје очи (Šulek).

Бере се на Биљани петак (Карацић, 3, 1901, 121). Даје се у мекињама стоци оболелој од прострела (СЕЗ, 17, 581).

ПШЕНИЦА

Weizen (*triticum vulgare*). Пшеница; »жито«. Реч је прасловенска. Наши преци познавали су је, можда, још у преисторијско доба (грчки σίτον = наше »жито«?).

У религији п. је главни жртвени артикал, и то или као самостална жртва, или као преджртва (прѣбѣца). И у домаћем, и у јавном култу често је она у вези са вином, или са сољу (упор. сталне изразе какви су »вино и п.« нпр. Вук, Пјесме, II, 1, 48, 70, и Посл., 6167: »Тако ми соли и хљеба«).

П. је, пре свега, основна и неизоставна жртва у мртвачком култу и култу предака. Кад човек издахне, док је још у кући, меће му се више главе п. (понекад п. и вино); и од тога тренутка па приликом сваког помена, посебног и општег, домаћег и црквеног, п. је неизоставна. П. Може бити или 1) у пресном стању, и онда се или оставља на одговарајућем месту (нпр. место где је покојник издахнуо, или гроб), или се (ако се жртва упућује душама) разбацује, или 2) п. је кувана (»кољиво«), и онда се или оставља на одговарајућем месту (нпр. на гробу), или разбацује, или заједнички једе. Најзад — и то је најсавршенији ступањ — п. може бити израђена у култички хлебац или колач, в. чл. Колач. П. се некипут јавља сама, а некипут је (најважнији) саставни део панспермије. Она се приноси на жртву, поред посебних рокова (дан погреб, прва субота, четрдесет дана итд.), још и о празницима предака и празницима из домаћег култа (слави = великом празнику митскога претка; Бадњем вечеру; Младенцима, свадби; летњим процесијама), и на местима где се налазе душе покојника и предака (гроб; извор или река; раскршће; буњиште; дрвљаник; кров од куће); или се дотура прецима на тај начин што се даје људима или животињама у којима су они инкарнирани (кокоши; тице; вук; полаженик). В. о свему мој чланак о панспермији, ГНЧ, 41, 1932, 171 ид. Прецима је, вероватно, намењена п. коју, о Тодоровој суботи, остављају код Побитоног Камена (камен-фетиш у облику човека, близу Ђевђелије) нероткиње, да би добиле децу (СЕЗ, 40, 44); исто тако и п. која се меће на свадбену погачу (СЕЗ, 17, 70). У срезу бољевачком, п. се сипа у темеље (ib., 60): то је, свакако, жртва демонским чуварима куће, људима или животињама који су ту ритуално заклани и закопани; или опет душама предака, који су некада могли бити у кући сахрањивани (упор. мој чланак »Сахрањивање под прагом«, СЕЗ, 31, 1924, 127 идд. Кућна змија, која је инкарнација претка, живи у темељу, Карацић, 2, 1900, 189). Као (посредну) жртву прецима треба, вероватно, схватити и п. која се, пред почетак сејања,

баца живини и стоци (СЕЗ, 17, 15); и оно класје које се, приликом жетве, оставља наред њиве »за птичице божје« (ib., 19).

П. може бити жртва уопште у сваком култу. Њоме се нпр. посипа бадњак (ЖСС, 161). Постоји и интересантан случај обедне жртве бадњаку: у нишком округу домаћин начини сврдлом удубљење на бадњаку, па ту метне мало меда, масти и п., и од тога сваки после има да лизне (Караџић, 1, 1909, 213). Такође је занимљив старински обичај у Ресави да се, на Божић, причешћују вином, дреном и пшеничним хлебом (Караџић, 3, 1901, 64).

»П. је од свих семена за највеће поштовање« (ЖСС, 62). Један од знакова да долази смак света биће у томе што ће на земљи нестати п. (Вук, Пјесме, II, 1, 70; 2, 41; ЖСС, 62). У народним скаскама и приповеткама стоји п. у извесној вези са жабом: жаба је као најлепши цвет на свету прогласила п., и зато је постала царицом (»Жабица царица«, ЛМС, 147, 1886, 135 ид = Oikuličić «Nar. prip., Kraljevica, 1876» № 4); хлеб који је закинут просјацима претвара се у жабе и змије (ZNŽOJS, 11, 281, № 5 и Bolte—Polívka, 3, 4621); (пшенична) погача коју је кум закинуо куму претворила се у (жабу) корњачу (Вук, Рјечн., s. v. корњача). Жаба, међутим, може бити хипостаза каквог женског демона (упор. веровање да је жаба на земљи у ствари вила у свету под земљом, ZNŽOJS, 10, 1905, 261 ид; жаба постаје вилом, ЛМС, 147, 1886, 136, где реч ороз треба изменити у она). Са брашном има једнако посла, по цео дан га сеје и меси, и »дивија баба« у својој јами (СЕЗ, 32, 1925, 378, № 112). Упор. и чињеницу да је п. и у другим религијама инкарнација женског божанства, нпр. Димитре, Церере «в. Чајкановић у СКГ, 60, 1940 119; М. Р. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion², München, 1955, I, 471 идд», и да у модерним скаскама, кад п. дође у опасност, обично интервенише Богородица (нпр. Караџић, 3, 1901, 136, и Bolte—Polívka, III, 417 идд). И у Срба, као и код других народа (в. Mannhardt, WFK, I, 204 идд, и passim) оставља се при свршетку жетве од последње п. »Божја брада«: она се повеже црвеним концем, окити цвећем, и оставља под стреху, па се идуће сетве од ње посеје нешто зрневља (СЕЗ, 17, 17; ТРЂ, С. н. игре, 33). Занимљив је обичај, по свима српским земљама, да се венчићи од п. класја постављају под икону: чињеница да се п. меће у лараријум, где су некада стајала домаћа божанства (в. мој рад »Да ли су стари Срби знали за идоле«, СЕЗ, 31, 1924, 108), можда би имала да значи да је такав венчић био фетиш, инкарнација божанства.

С обзором на готово божанску вредност п. и на њен висок значај за људе, није чудо што се она чува и магички осигурава, нарочито при сетви и жетви. Почетак сетве сматрао се за празник (в. чланак Сетва). У околини Винковаца она се почиње сејати о Матијеву (ZNŽOJS, 7, 1902, 147). Много је старији обичај, о коме има јасних трагова у Босни, да почетак сетве заказује »тежак-баша«, кога би село бирало међу најдостојнијим домаћинима, и то све вере једног заједничког (СЕЗ, 32, 373 ид). Семе се најпре окади, па се метне у торбу, и за њу завеже парче олова (»да п. буде тешка као олово«) и по који новац (»да п. има добру цену«); уз то долази и жртвени ручак (Караџић, 1, 1899, 206; 3, 1901, 116). Кад се п. почне сејати, и семе изнесе из куће, не сме се тога дана ништа из куће давати ни продавати, »јер неће бити берићета« (СЕЗ 32, 109); исто тако не сме се у кући варити п., ни варити ни пурити кукуруз (БВ, 10, 1895, 90). Не сме се газити по мрвама које падну са софре, јер онда п. неће да роди (СЕЗ, 13, 410; 32, 185). У јужној Србији, уочи Светог Симеуна (11. IX), међу п. под

бакрач, а сутра је носе у цркву, и после то помешају са семеном за сетву, да би се п. сачувала од »ламње« (града, СЕЗ, 17, 140). Црвеним (магичним, cf. s. v. Броћ) концем везује ратар свој прст кад сеје први ланац п., »да буде п. црвена« (Караџић, 3, 116, Сентомаш); таквим концем обавија се и последњи откос (СЕЗ, 32, 110). Кад је вршај, не ваља на гумну јести, јер ће се п. гламничити (СЕЗ, 32, 37). Кад се п. оврше, не сме се хлеб пржити крај ветре, јер ће бити гада у п. (ZNŽOJS, 7, 149). Кад је вршај готов, у околини Ниша коље се уз стожер петао, тако да сва крв сиђе у п.; петла поједу посленици, а окрвављена п. употребљује се догодине за сејање. Ни тога дана не даје се из куће ништа (СЕЗ, 17, 20 ид). Врачања у корист п. врше се нарочито на Бадњи дан (нпр. Караџић 1, 1899, 213; Шневајс <22, 24, 43>). Са почетком сејања, и са завршетком жетве, по свој прилици је у вези обичај да се на Тодорову суботу и на Преображење носи кувана п. (СЕЗ, 40, 43; 72; 74).

П. се употребљује и у врачањима и гатањима. Кад се хоће да види да ли је место које је предвиђено за зидање куће срећно, остави се увече на њему неколико зрна п. и чаша вина; па ако се ујутру то све нађе нетакнуто, место је срећно и може се зидати (ЖСС, 11). Девојке метну на Ивањдан у лонац земље и ту посеју неколико зрна п., па на Петровдан гледају како је никла: ако су клице савијене као прстен, онда vele да ће се оне године удати (Вук, Рјечн., s. v. Ивањдан; ЖСС, 134). Иначе се овај обичај по времену и форми подудара са познатим Ἀδωνίδος κητοί <= Адонисови вртови, тј. земљани судови где је било засејано и жито>, упор. <Pauly-Wissowa, 1, 385 ид; Roscher, LM, 1, 74; Mannhardt, WFK, II, 279 ид>. На њих нас подсећа и обичај да се на Свету Варвару посеје мало п., која ће се после, кад озелени, изнети на бадњидански сто (ZNŽOJS, 18, 87). Уочи Ђурђевдана изаберу девојке два струка п., па на један намене и вежу свилом своју срећу, а на други несрећу: и који струк до сутра више израсте, тако ће им бити (Беговић, 222). На Светог Андрију завеже девојка у крпицу Три зрна п. и метне под јастук, говорећи басму, па ће у сну видети суђеника (ZNŽOJS, 7, 189). Зрном жита из влата који је проникао из змијине главе и сазрео, ако се додирне момак или девојка, заљубиће се у онога ко је додирнуо (ГЗМ, 6, 657). Гатања и врачања нарочито се радо врше са украденом п. Уочи Тодорове суботе девојке украду мало куване п., коју тога дана сви у цркву доносе, и то из оне куће у којој има неко име које иначе у селу не постоји. Затим код куће у башти српом обележе и преору један мали четвороугао, засеју ту п. и у три маха закуну суђеника да им дође на сан (СЕЗ, 40, 43). Уочи Ђурђевдана девојке украду п. од кога суседа, и с њом преспавају; који младић од те п. после окуси, осетиће љубав према дотичној девојци и испросиће је (СЕЗ, 40, 65). — У околини Печењевца (лесковачко), када запрети град, старе жене певају басмарске песме у којима се спомињу п. муке (како јој је тешко у земљи, како јој црви подгризају корење, како се мучи у воденици између два тешка камена, па онда у пећи, и најзад у устима када је жваћу), »и Бог, кад чује п. муке, сажали се и неће да пусти град« (СЕЗ, 17, 144). Град доводе душе мртвих (αἰετοὶ βίαιοθάνατοι <= невидљиви насилно преминули>), и ова басма упућена је њима; исто онако као што се сличне приче причају у приповеткама типа Леноре, да би се заварео мртвачки демон (<БВ, 22, 91; ZNŽOJS, 7, 128 ид>), и можда као што се у песми о Гилгамешу (<XI> таблица) демон сна и смрти има да савлада на тај начин што Утапиштимова жена меси (брашнене) хлебова. Ако се у пушку метну три зрна п. и ускршња свећа, може се из ње убити вештица (Караџић, 3, 186). Ако човека ноћу прогони какав нечист демон, нека се, ако може, склони у п., и демон му неће моћи ни да приђе (ZNŽOJS, 6, 149).

У народној медицини теј од п. лек је од великог кашља (ЖСС, 294; ГЗМ, 4, 165), срдоболе (СЕЗ, 13, 348), малих богиња (ЖСС, 262); п. је и мелем за убоје (ГЗМ, 4, 165). Понекад је потребно да п. која се за лек употребљава буде добијена или справљена на неки изванредан начин. П. самлевена у глуво доба, замешена са водом у којој су ухваћени сунце и месец када се једу, и »испечена« на сунцу, лек је од падавице (СЕЗ, 17, 44). П. која је извађена из гуше живог петла даје се деци као предохрана од богиња (СЕЗ, 17, 45). П. може да послужи и као амајлија. Три зрна п., заједно са мало страшила, треба да завеже у крпицу чисто дете и обеси о врат, као амајлију, детету које има нападе »фрашта« (ZNŽOJS, 7, 172). Исто тако три зрна пшенице — поред соли, »змајотресине« (лискун са Авале) и зрна кукуруза — међу се у амајлију против заразних болести (ТРЂ, Амајлија, Караџић, 4, 1903, 199). За колачић на коме ће се написати запис (»Соломуново слово«) од уједа бесног пса, узима се увек јарица п. самлевена у воденици која меље налево (ibid., 203). Зрно п. које је било сакривено испод јеванђеља кад је читано за време литургије, брани од пушке и ножа, од вештица и вукодлака (ZNŽOJS, 7, 294). П. узета из волака закланог црног петла и црне кокошке без белеге, и ушивена у тканице, одбрана је од краста [богиња] (СЕЗ, 13, 297).

Да п. стоји у вези са болешћу богиња види се и из симболике снова: п. сањати значи разболети се од богиња (СЕЗ, 17, 584; 32, 119). Уопште, сањати зрелу п. предсказује неко зло (ZNŽOJS, 7, 385).

О п. причају се и неке етиолошке скаске. Зашто се п. носи у цркву? П. звала рженицу да иду у цркву, а она јој одговорила да види цркву и оданде где је, јер је велика: зато Бог прокуне рженицу, а п. благослови да се носи у цркву и кува за душу (Караџић, 3, 136). — Зашто је клас п. мали као шака? Једном је ђаво упалио п., и она почне горети; Богородици би жао, сиђе с неба, ухвати шаком за клас, и угаси ватру: и клас остане онолики колико је Богородица ухватила (ibidem. За сличне скаске, где понекад такође Богородица интервенише, упор. Bolte—Polívka, III, 417 илд). Да је некада жито било много крупније (»као крушка«), то је locus communis у приповеткама о старом добром времену (упор. приповетку, БВ, 2, 1887, 76).

РАЖ

Roggen (secale cereale). Раж.

На Ђурђевдан пре сунца треба се проваљати по туђој р., па неће болети кости (ZNŽOJS, 20, 46).

Вода у којој је р. скувана употребљује се као лек од глиста (ЖСС, 294), пантљичаре (СЕЗ, 40, 230), и кад је дете болешљиво, »маразљиво« (СЕЗ, 40, 125). »Кафу« од пржене ражи ваља пити као лек од костобоље (СЕЗ, 13, 1909, 369). Ражан хлеб, са смолом, треба да једе болесник од сушице (ZNŽOJS, 11, 269).

РАЗГОН

Ehrenpreis (veronica). Разгон.

Лек од главобоље (привија се с пеленом, ЖСС, 314). Привија се на рану кад се подљути (СЕЗ, 48, 542).

РАКИТА

Purpur- (Rot-) Weide <= Salweide> (salix caprea). Ракита.

На р. гране радо седају виле, јер на то дрвеће ђаволи не смеју (ZNŽOJS, 7, 1902, 116). Р. гранчице носе се на Цвети у цркву, а после се њима ките кућа и штала, »да одврате од дома и марве свако зло« (ZNŽOJS, 19, 168).

Вода у којој су кувани р. и першун лек од трипера (СЕЗ, 14, 236).

»Ракита која рађа дуњама« (немогућност, у народној песми, СЕЗ, 16, 353).

РАНИЛИСТ

Betonie (betonica). Ранилист; рањак; бетуника.

У народној медицини р. је доста популаран мелем за ране (ГЗМ, 4, 160), такође и за ране од змијског уједа, којом се приликом треба да пије и р. сок (ibidem). Теј од р. је лек од грудних болести, сушице, грознице (ГЗМ, 4, 160; ZNŽOJS, 14, 62. Код грознице га треба узимати за време мене месеца). Р. се употребљава и као лек од падавице, главобоље, грчева (ГЗМ, 1. с.).

РАШТАН

Blätterkohl (brassica oleracea <acephala>). Раштан.

Р., куван у млеку, лек је »од таторије и курта, што уједа човјека за срце као пас« (ГЗМ, 20, 1908, 356).

РЕН

Meerrettich (*cochlearia armoracia*). Рен; морска ротква; торман (Šulek).

Има велику примену у народној медицини. Корен од р. се привија од пробади и главобоље (ЖСС, 305; ГЗМ, 4, 160); привија се на вратне жиле, када боле очи (ЖСС, 317), и на бутине и крста, када жена има неуредну менструацију (ЖСС, 187); или кад хоће да побаци (СЕЗ, 13, 1909, 393); такође од запаљења мозга (СЕЗ, 14, 226); узима се с медом од пробади (ЖСС, 305), и од великог кашља (ЖСС, 295); од јехтике (ГЗМ, 4, 160; СЕЗ, 14, 219); кува се, заједно са першуном, горушичним семеном и вењом, од водене болести (ЖСС, 308); кува се са кореном од целера и цветом од љутића у вино и пије кад је менструација неуредна (СЕЗ, 13, 378); сок са зејтином угреје се и капље у ухо, кад уши заглуу (ГЗМ, 20, 1908, 348). Лист р. скува се са паприком и копривом, па се та вода, уз басму, пије од протисли (ZNŽOJS, 7, 1902, 161). Од протисли се такође привија р. лист, покошен на Светог Илију рано ујутро и премазан медом (СЕЗ, 17, 133). Чини саставни део лека од трипера (СЕЗ, 14, 236), и за коње од гонтураћа (*ibidem*, 350). Вино, у коме је потопљен стучан корен р., треба да пије коме се клате зуби (ZNŽOJS, 14, 71). Р. је и средство против метиља, и метиљавим овцама дају га у Међудневице (ZNŽOJS, 11, 269).

На дан Светог Луке (18. X) треба дати воловима рена који је био у вино, па ће бити јаки (ZNŽOJS, 6, 319).

РЕПУВ

Pestilenzwurz (*tussilago petasites*). Репув, репуша, репушина.

Корен скуван у води лек од пробади (ЖСС, 305), и пантљичаре (СЕЗ, 13, 1909, 350). Корен скуван у козјем млеку од грознице (*ib.*, 341). Облог од р. и киселог млека употребљује се као лек од црвеног ветра (СЕЗ, 16, 427), изгоретине (*ib.*, 429), чира (СЕЗ, 19, 224). Р. се за лек бере у Међудневице (ЖСС, 143).

РОГАЧ

Johannisbrot (*ceratonia siliqua*). Рогач, рошчић, слатки рожиц, црни клас (Šulek).

У Херцеговини накађују се на праху од р. болесници од приштева у грлу (ГЗМ, 4, 161). Теј од р. је лек од назеба (ГЗМ, 12, 152; 4, 161).

»Шљиве на рогачима« је један адинатон <= што не може бити> из народне поезије (ZNŽOJS, 6, 155).

РОГОЗ

Rietgras (*typha latifolia*). Рогоз, рогозина, шевар.

Има јаку антидемонску снагу, и зато се употребљује у борби са вампиром. Вампир све друго може да раскине, осим врпце од р. (сличну снагу има »дрндарско тетиво«, Вук, Пјесме, 1, 7, 196; »тело тамбурово«, СЕЗ, 41, 1927, № 22; вештичина коса, Bolte—Polívka, 1, 554; СЕЗ, 41, 1927, 505; 507), и зато, кад хоће да га утамане, набаце му на врат замку од р. и тако одвуку у реку (СЕЗ, 40, 260). Кад се не зна ко је вампир, треба у све нове гробове побити по један колац, и наместити замке од р. (ib., 261).

РОТКВА

Rettich (*raphanus sativus*). Ротква, рдаква, родаква, андрква (Šulek).

Сеју се о Светом Вартоломеју (СЕЗ, 14, 67; 19, 61; 32, 13).

Р. је лек од великог кашља (са жутим шећером, СЕЗ, 13, 344); од водене болести (сок од р., ib. 376); сушице и грудних болести (сок, ZNŽOJS, 14, 65; 11, 269); од жутице (сок од р., ЖСС, 271); од русе (са истицаним семеном од купуса и репе, са медом и зечјом крвљу, као спољње средство, ЖСС, 270); од мокрења у постељу (р. семе пије се у вино, ГЗМ, 20, 349). Соком од р. чисте се ране; стуцано семе меће се на табане, против грознице (ГЗМ, 4, 161). Стругана р. с медом привија се на опекотине и употребљује се против опадања косе (ib., 161).

РУЖА

Rose (*rosa gallica*). Ружа, роса, руса (Софрић, 189). Позната је и (турска) реч ђул.

Ружа игра велику улогу у враџбинама којима је циљ да се осигура здравље. Она се уочи Ђурђевдана бере, заједно са другим лековитим травама, и меће у неначету воду, заједно са ускршњим јајетом, и том водом на Ђурђевдан рано умивају се а јаје закопава под р. (СЕЗ, 17, 177, пиротско; 185, Банат). На њу се, уз манипулацију са црвеним и жутим концем, преноси болест (»даје жутило за црвенило«), најчешће жутица; при томе се понекад р. апострофира као »Богом сестрица« (СЕЗ, 17, 177; ЖСС, 271; ZNŽOJS, 7, 1902, 163). Такав значај има, можда, и босански обичај да се на Јовандан веже свима у кући црвена свила и златни конци око десне руке и леве ноге, па се то носи до Петровдана, и онда скине и метне на р., где остаје преко целе године (ГЗМ, 6, 1894, 662).

Р. је као и код других народа (‹Hehn, Kulturpflanzen⁷, 251 ид›) тако и код нас, цвет љубави. У љубавним народним песмама спомиње се често; са њом се често идентификује млада девојка (упор. Софрић, 192 ид). Љубавна гатања с помоћу ње

врше се на Ђурђевдан. У околини Ђевђелије уочи Ђурђевадне обележи девојка црвеним концем три р. цвета, и сваки цвет назове неким мушким именом; сутрадан позове другарице да покажу који хоће цвет и да јој тако покажу суђеника (СЕЗ, 40, 65). Магичне траве и предмети, с помоћу којих девојка врача да је момак заволи, остављају се уочи Ђурђевдана да преноће под р. (СЕЗ, 14, 59). За рђав знак сматра се ако р. цвет падне с девојачке главе (Софрић, 192).

Р. се радо сади по гробовима (ГЗМ, 6, 166), нарочито на гробовима девојака (ib., 154). Душа младог момка може »мирисати« на р. (песме у Софрић, 192). У народним песмама има доста примера из којих се види да р. може бити сеновита биљка, нпр. из гробова несрећних љубавника изникну лоза из момкова и ружа из девојчиног гроба, па се онда лоза обавије око р. (БВ, 16, 247). У приповетки о гоњеној жени душа побијене царева деце, поред осталих метаморфоза, склања се у р. (СЕЗ, 41, 1927, № 63).

О постанку р. и њене црвене боје причају се у нашем народу разне скаске. Бог се једном разгневио на ђавола, и наредио анђелу да га ухвати. Али ђаво буде бржи, и анђеол не могадне учинити ништа. Зато Бог рече анђелу да, кад појури ђавола, отвори пред њим р. грање, па ће се ђаво заплести. Тако се и деси. Онда ђаво прокуне р. да па њој изникне трње, а Бог са своје стране благослови је да носи најлепши цвет. И што су рекли, и једно и друго стекло се (Софрић, 191). Могуће је да се овде има у виду дивља р. У околини Ниша прича се да је р. најпре била бела, али откако се нека девојка, не знајући за бодље убола, постале су р. црвене (Софрић, 1. с.). По једној скаски из «Сарајева» р. је постала из крви невино погубљене сестре (Matica Hrvatska, Hrv. nar. pjesme, 5, 116, в. ТРЂ, ННЖ, 5, 9). Међународни мотив о девојци којој из уста падају руже (в. Grimm, № <13, 89, 135> и Bolte—Polívka <1, 100; 2, 279; 3, 91>) познат је и у нашим приповеткама, нпр. СЕЗ, 41, 478.

У рају има највише босиљка и р. (Вук, Пјесме, 1, 209).

Ако је жена рада да нема менструације, треба да, кад је добије, опере себе и залије р., па је неће имати чак до друге године, док р. опет не цвета (ЖСС, 187; упор. и ГЗМ, 4, 162). Уопште, с помоћу р. врача се да менструација буде уредна (»ружо румена, дај ти мени твоје црвенило, ево ти моје белило«, ZNŽOJS, 7, 187). Да би порођај био лакши, пије жена цвет од столисте р. (СЕЗ, 14, 105). Сок од р., са медом и бршљановим лишћем, лек је од главобоље (ГЗМ, 20, 1908, 349). »Сирће од р.« (тј. сирће у коме су метнути цветови од р.) добро је за главобољу и ватру (ZNŽOJS, 11, 269). Сок из цвета је средство против колере, а шипак се употребљује (против) пљевања крви; срдобоље; падавице (ГЗМ, 4, 162).

РУЗМАРИН

Rosmarin (rosmarinus off.). Рузмарин (рузман, зиморад, цвипрњак, рабазиња, Šulek).

Р. је сватовско цвеће по превасходству, и као такво спомиње се често у сватовским песмама (примери у Софрић, 195). Сваки сват мора бити њиме закићен. Уочи венчања девојке га на свечан начин припремају за сватове. На Божић ујутру њиме се кити кладенац или бунар (Караџић, 3, 1901, 65). Меће се у »лаватин« воду у којој ће се деца купати (ГЗМ, 12, 1900, 152). Све би то имало да значи да је р. сигуран утук против злих демона (вероватно због свог јаког мириса). Међутим, сматра се да га не ваља у кући садити и држати.

У западним (католичким) крајевима р. се у домаћем култу јавља понекад тамо где је код православних босиљак. Код католика у Босни и Херцеговини младожењина мајка дочекује младенце на прагу и шкroppи их благословеном водом и рузмарином (ТРЂ, ННЖ, 3, 72). У средини бадњиданске погаче покатак се меће р. (ZNŽOJS, 18, 60).

Р. се употребљује као лек од несвестице (облози од лишћа, ГЗМ, 4, 166). Теј се пије од грудних болести (ZNŽOJS, 14, 62).

РУЈ

Gelbholz (Perückenbaum — *rhus cotinus*). Руј; рујика.

У Међудневице свакога петка држе сељаци овце преко целог дана у тору затворене, а у подне им дају рујике у мекињама (ЖСС, 143).

Смола од рујике је лек од зуба (ГЗМ, 20, 1908, 345).

РУТА

Raute (*ruta graveolens*). Рута, руда, ритица, винска ритица, рутвица, петопрстица, пигањ, седеф, седевчић (Šulek; Софрић, 196).

Р. има врло јаку апотропајски моћ. Ко се окити рутом, не могу му вештице ништа (ZNŽOJS, 23, 194). Она се због тога меће деци у пелене (»јер на тај мирис не приступа вештица«, Караџић, 3, 1901, 187), и иначе даје се деци, кад иду ван куће, да не буду уречена (ГЗМ, 6, 1894, 662). Због тога се, свакако, и меће о Ђурђевдану за појас (Караџић, 3, 124); а (код муслимана) мртвومه више главе (ГЗМ 6, 160); због тога се и гроб девојке или момка кити р. (ГЗМ 6, 165). У Славонији сватови се, поред рузмарина, ките и р. (ZNŽOJS, 11, 117). Ако би се на Бадњи дан црквена врата окитила рутом, не би могле вештице ни унутра ни напоље (ZNŽOJS, 23, 194). Ако су дете већ нападе вештице, исече се р. унакрст, па се у крштеној води да детету (ZNŽOJS, 13, 307).

У народној медицини р. се, метнута у зејтин, употребљује као лек против реуме (ГЗМ, 12, 1900, 152), женских болести у ногама и утроби (*ibidem*); кад се неко струни

(ЖСС, 287). Р. је такође лек од назеба, сувог кашља, грудних болести, тешког мокрења, окобоље (ГЗМ, 4, 141; ZNŽOJS, 11, 269). Њен теј изазива менструацију (ZNŽOJS, 11, 269). Такође је она сигуран противотров код уједа змије и отровног паука (ГЗМ, 12, 152; такво веровање још у старом веку, упор. Софрић, 196).

СЕЛЕН

Liebstockel (ligusticum levisticum). Селен, љупчац, велестика, милодух (Šulek; Софрић, 198).

Позната Liebespflanze «= биљка љубави», коју девојке и младе жене радо гаје по баштама (СЕЗ, 17, 118; Софрић, 199). Та његова особина види се и из његовог имена, код нас и иначе (или је дала повода да се његово име начини: »етимолошко« сујеверје, в. Marzell у Handw. DA, V 1298). С. се употребљује при љубавним врачањима и гатањима, нарочито о Ђорђеждану: пре Ђурђеждана он се не бере и не мирише, а тога дана свако ко је млад убере по један стручак, омирише га и закити се њиме, или га задене за појас, или за ђердан (Кал. Србобран, 1896, 190; Софрић, 199), а девојке га још међу у имаху (милодух — да би биле миле, Караџић, 4, 1903, 168); меће се у воду у којој ће се умивати или купати, и то обично са ускршњим јајетом и, понекад, чуваркућом (ГЗМ, 6, 1894, 267; Караџић, 3, 1901, 124; СЕЗ, 17, 177; 185); меће се за појас (Караџић, 3, 124). Кад девојка пролази поред куће момкове, ако жели да је заволи, треба да уза се има стручак с. (ZNŽOJS, 7, 1902, 189). У истом циљу употребљавају девојке и с. корен (ZNŽOJS, 7, 1902, 191). У народним песмама спомиње се како невеста доноси своје мужу киту милодуха, да би се миловали (Врчевић, Помање, 31; ТРЂ, ННЖ, 3, 118. Етимолошка магија!).

С. има улогу и у љубавној дивинацији. Уочи Ђурђеждана бере се струк и посади у земљу: на коју страну клоне, отуда ће доћи сватови (ГЗМ, 6, 643).

С. има и апотропајску моћ. На Ђурђеждан ките се њиме ведрице с млеком (Караџић, 3, 122). Вероватно из истог разлога (зато што је апотропајон) ките се њиме и додоле (ib., 203). Породиља треба да се окупа у води у коју је, поред осталих трава, метнут и с. (СЕЗ, 19, 93).

Код једног камена фетиша («Светиња») у рудничком округу, кад иде болесник да би пио воде с њега, понесе се поред осталог и с., као жртва (С. Тројановић, Ватра, 185).

С. корен употребљава се код болести јетре (Софрић, 199), и кад је отекло око »срца« (ГЗМ, 20, 1908, 347). С. помаже и рашћењу косе. Жене мажу косу зејтином који је уочи Ђурђеждана преноћио у с., или мију косу у води у којој је преноћио с. са јаблановим лишћем (ЖСС, 118; ZNŽOJS, 11, 267). Девојке се, из истог разлога, на Ђурђеждан чешљају на с. (ГЗМ, б, 269).

Прашак од с. корена мелем је за ујед сваке животиње, чак и беснога пса; кад се пије, добро је за стомачне слабости. Кађење с. регулише менструацију, и помаже лучење мокраће (ГЗМ, 4, 155). Марви се даје ради здравља и обиља у млеку (Кал. Србобран, 1896, 189).

СЕМЕ

Same <semen>. Семе

Клијање семена и рашћење биљке је велика мистерија. Семену треба осигурати напредовање, и зато треба утицати на мистичне силе од којих то напредовање зависи. Због тога се за с. и сетву заинтересовала и магија и религија. Веровања и радње које се односе на с. и сетву многобројне су.

Најважнији су ови прописи. Не ваља давати другоме семе пре но што се своје посеје, јер ће слабо родити (ZNŽOJS, 7, 1902, 382). Из куће у којој је неко умро не ваља куповати с. (СЕЗ, 32, 17). Онога дана кад се почне сетва не даје се никоме ништа из куће, па чак не враћа ни ствар која је дата у зајам (СЕЗ, 7, 321; 14, 262; 32, 9; 109; 40, 332). Исто тако, »да се не би семену спречило напредовање«, не треба ништа давати из куће у младу недељу, млади уторак и млади петак (ZNŽOJS, 16, 160). Уочи онога дана када се намерава сејати не сме да се ватра утрне целе ноћи »јер би се утрнуло семе па не би никло« (ib., 160). Онога јутра кад почиње сетва треба да домаћица рано почисти кућу и ђубре избаци напоље (СЕЗ, 14, 262).

Пред сетву потребна је молитва. Ну очита или свештеник (СЕЗ, 40, 331), или сам домаћин (прекрсти се и каже: »Колико зрна, толико врећа«, СЕЗ, 19, 361). Тога дана обавезан је понегде и пост (СЕЗ, 40, 331).

Исто тако пред почетак сетве чине се и жртве. На пример, кукуруз се окуни, а све остало — тулус и лишће — баца се у реку »по заласку сунчеву« (СЕЗ, 19, 361: очевидно, жртва хтоничним демонима). Важнија је обедна жртва, која се састоји у изузетно обилатом ручку, са вином или ракијом, и који обично носи на њиву домаћица лично, и том приликом благосиља (СЕЗ, 40, 332; 7 163; 32, 9). На Косову пољу тога дана жена закоље на гумну, крај стожера, петла и носи на њиву орачима (СЕЗ, 7, 321). Кад се сејање доврши, онда се, »ради берићета«, једе »пшеница с пекмезом или шећером« (СЕЗ, 40, 332) — дакле, кољиво, панспермија, за коју иначе знамо да се једе као облигатна жртва душама мртвих и прецима (једе се о сваком подушију, о слави, и у божићној сезони, cf. ГНЧ <41, 168 идд>, и горе, чланак Пшеница). У Самобору понеки сејач сеје овако: прекрсти се, и баци једну шаку семена иза себе, говорећи: ово шицама! Па онда баци другу шаку опет иза себе, и каже: ово мишевима! И после тога почне бацати унапред, и код прве шаке каже: ово мени! (ZNŽOJS, 16, 265). Изгледа да и ово треба убројити у жртву душама — демонима плодности: унатраг *сметастрејт* <=не обзирајући се> баца се демонима; да су тице и мишеви сеновите животиње, то је ствар позната; за српска веровања упор. Прилози, 3, 127 идд; Глас <СКА> 77, 27, идд.

За сетву потребна је култичка чистота. Ко сеје прво с. кад почне сетва, не сме имати сношаја са женом (СЕЗ, 17, 15). Домаћин тога јутра узме чисту преобуку (СЕЗ, 14, 262).

Обичаји приликом самог сејања многобројни су. У врећу у којој је семе за сејање међу се — у већини случајева свакако као апотропајон, иако то народ редовно схвата као аналогну магију — разне ствари: струк здравца и корен од коприве (СЕЗ, 19, 361); новац или олово (СЕЗ, 7, 163); чешаља од кучине, сребрн прстен или новац (ib., 321) калинка и сребрн прстен, везан црвеним вуненим концем (СЕЗ, 40, 332); црвена свила, конач са девојачке или старосватске погачице, новац, олово (СЕЗ, 32, 9); чист пешкир (СЕЗ, 14, 262). Кад се почну сејати конопље, у семе се метне једно јаје, које се по сетви закопа у земљу (ib., 262. Свакако, жртва демонима плодности, упор. <СЕЗ, 14, 51; 262; 17, 16 ид; ARW, 26, 184; Handw. DA, s. v. Lein>). У врећу, напротив, не треба метати ништа гараво (»да се жито не изгламнича«, СЕЗ, 32, 9). Понекад се семе меће у чаршав који је био на божићној трпези (ZNŽOJS, 12, 298). Кад се сеје пшеница, орач намиче на прст десне руке црвен конач (СЕЗ, 32, 7). Исто тако, за време сејања треба држати иглу у устима, »па тице неће долазити, јер ће видети саме игле и поплашиће се« (ZNŽOJS, 19, 210). Понекад уз сејање треба псовати (<в. нпр. Mannhardt, WFK, 1875, 1, 550; »Schimpfkrieg« = »рат псовањем«>) понекад треба лагати (нпр. кад се сеју бундеве — да би биле дебеле, ZNŽOJS, 19, 201).

Кад је семе старо, онда пред сејање треба три пута викнути: »Чуј, земљо, старо семе!« (СЕЗ, 32, 9).

На време и датум сејања врло се пази. *Terminus ante quem* non <= рок пре кога не> везан је обично за поједине празнике, који варирају према томе о којој је врсти усева реч. О томе види код појединих биљака. Као општа начела важи ово. Све што се сеје треба сејати у пуном месецу (СЕЗ, 32, 13). Семе коме род расте над земљом, треба сејати преподне, а коме расте под земљом, после подне (ZNŽOJS, 16, 266). Срећни дани за сејање су понедеоник (СЕЗ, 40, 331), среда (ZNŽOJS, 16, 266; 23, 210), субота (ZNŽOJS, 16, 266); среда и субота добре су зато јер су »женски дани« [женскога граматичког рода], па ће семе боље родити, »јер су женске родне« (ib., 266). Који је седмични дан о празнику Свете Гертруде (17. III), у те дане не треба те године ништа сејати ни садити, јер ће крти све појести, макар и после седам година (ZNŽOJS, 19, 199).

У Босни, у сарајевској околини, постојала је до недавне прошлости једна врло старинска установа, која је регулисала почетак орања и сетве. То је тежак-баша, кога је село заједнички бирало, с обзиром на његову честитост и побожност, а без обзира којој од три вере (источно-православна, католичка, муслиманска) припада. Он је »знао« кад је време за почетак орања и сејања, и обичај је био да он лично заоре прву бразду (СЕЗ, 32, 1925, 373 ид).

СЕНО

Heu <foenum>. Сено.

Три дана после порођаја окупа се породиља у води у коју је метнула три ораха, па онда, »да би рађала синове«, стане на сено (ГЗМ, б, 1894, 659). Први навиљак сена баца се у воду текућицу (СЕЗ, 17, 107): ово је, извесно, жртва прецима, чије се душе често замишљају у реци ((в. Чајкановић у СЕЗ, 31, 1924, 56 идд; ГНЧ, 41, 1937, 219 ид; Eitrem, Opferritus und Voropfer, 114 идд; W. Caland у ARW, 17, 493), ту им се и жртве приносе <ibidem>; за Литванце упор. Caland у ARW <1. с.>).

За првине које се бацају у реку има доста паралела (први кукуруз, СЕЗ, 19, 361; прве чарапе које дете исплете, СЕЗ, 14, 279; 19, 369, и др., упор. СЕЗ, 31, 1924, 76). Жртва у сену мртвима вероватна је и због тога што с. за мртве има нарочиту привлачну снагу. У једној скаски из загребачке околине мртви, устајући ноћу из својих гробова, редовно краду с. и носе га у гробове (ZNŽOJS, 23, 266), упор. и обичај да се јело намењено душама простире по слами, и да се слама простире и по гробу (Прилози, 3, 126). О великом празнику душа, Духовима, простире се по цркви покошена трава — дакле, младо сено. Што је при купљењу с. забрањено да се с. којим ће се завршити пласт купи гвозденим грабуљама и вилама (већ се мора купити руком), изгледа да опет има извесне везе са мртвачким култом из кога је гвожђе, као што се зна, искључено (<Чајкановић, ГНЧ, 34, 1926, 256 ид; 286; Pauly-Wiss., 1, 50; ARW, 10, 41 идд>).

Има извесних дана у години када је купљење с. и уопште сваки рад око с. забрањен, јер га иначе може упалити гром или га однети вода или ветар: то су Ивањдан (СЕЗ, 14, 68; 19, 62), Огњена Марија (СЕЗ, 19, 63), Свети Стеван Ветровити, 2. августа (ЖСС, 139). Обично се прича, као αιτιον <= узрок, повод> за уздржавање од рада, како је неки човек тих дана радио око сена, па ударио гром, или дунуо ветар па однео и њега и с. На Мишји дан (27. октобра) забрањено је дирати у сено, али то не због с., већ да се не би узнемиривали мишеви, јер је тај дан њихов празник (в. Глас СКА, 77, 27 идд).

Ако је дуга, поред осталог, јасно обојена зеленом бојом, биће те године доста с. (СЕЗ, 19, 396).

СЛАТКА ПАПРАТ

Engelsüss (polypodium vulgare). Слатка папрат, слатка бујад.

У народној медицини с. п. се употребљава против змијског уједа (биљком протрљати рану, ГЗМ, 4, 157). Кога боли зуб, треба да се накади на осушеном лишћу с. п. (>да би поиспадали црви из зуба«, ib.).

СМИЉЕ

Sandruhrkraut (*helichrysum arenarium*). Смиље, смиљ, цмиље.

Код Срба с. је по превасходству девојачко, девичанско биље; девојке се по правилу ките с., природним или вештачким (cf. СЕЗ, 19, 119 и лепу песму Петран. <= Богољуб Петрановић Српске народне пјесме из Босне, Сарајево, 1867> 1, 69); с. не доликује удатим женама (>Не дајте ме« — каже с. о себи — »невестама, Невесте ме ружно носе... Подајте ме девојкама, Девојке ме лепо носе«... с. н. песма, Софрић, 200). Као такво, припада оно и младој невести. Кад дођу сватови, девојка мора погледати на момка кроз венац од с. и босиљка (ЖСС, 213). У чувеном српском сватовцу (епиталамиуму) невеста носи омиозно име Смиљана.

Кићење смиљем и остале манипулације долазе свакако отуда што с. има апотропајску моћ. Да њу доиста има, види се из приморског обичаја да се, кад су процесије о Русаљама (Духовима) и Брашанчеву, посипа дуж пута с., јер је оно утук од вештица (Карацић, 3, 1901, 191). Од с. (и других биљака и стварчица) прави се нарочита капа коју млада невеста има да носи 40 дана после венчања, или док не затрудни. Према с., таква капа и зове се смиљевац. Таква капа по свој прилици је апотропајон (>заштита одозго«, ТРЂ, ННЖ, 3, 54).

С. је вилинско цвеће. Према једној скаски из Прилепа, свраке иду у неку пусту планину, у коју људи немају приступа, и ту, за виле, беру с., које је ту било посејано, па га онда вршу у првој половини августа — и због тога су им вратови очупани, јер су били везани за стожер (Сборникъ <за народни умотворения, наука и книжнина> 1, 72 ид).

У чувеној народној песми >Бог ником дужан не остаје« имамо, можда, етиолошку легенду о постанку с. Ту се прича како је снаја, из мржње према заови, заклала рођено дете и мужу рекла да је његова сестра учинила, и он је жени поверовао и наредио да му се сестра растргне коњима на репове. Даље се каже да је из крви невинно убијене сестре никло с. и босиље (Вук, Пјесме, II, 5. Упор. и ТРЂ, ННЖ, 5, 9). Овде, можда, имамо етиолошку скаску о постанку с.

Која жена не може родити (тежак порођај? или: нероткиња?) нека јој метну на главу венац од с. па ће родити (ГЗМ, 20, 1908, 348).

Смиље се у поезији обично везује са босиљем или ковиљем. Смиље које >ниче по сокаку« је песнички аџулатов <= оно што не може бити> (Петрин., 1, 208).

СМОКВА

Feige (*figus carica*). Смоква.

Извесни обичаји сведоче о спасоносној, апотропајској снази с. Кад прети непогода и град, треба запалити гранчицу дивље с. која је благословена на Белу суботу [>град се сири у Бео четвртак, а у Белу суботу уређује се где ће и кад падати«, СЕЗ, 50,

212] и њоме крстити према облаку, па ће се облак растурити (ZNŽOJS, 10, 46). С. се не смеју јести пре Преображења, а тога дана њима се причешћују (ZNŽOJS, 20, 49).

С. игра доста важну улогу у народној медицини. Нарочито су спасоносне с. које су остале од бадњиданске вечере (СЕЗ, 40, 81; 83). С. је лек од кашља и назеба (ГЗМ, 4, 163; 20, 349; ZNŽOJS, 11, 269; 14, 67), гушобоље (ГЗМ, 4, 163; СЕЗ, 40, 83), мицине (ib., 236; ZNŽOJS, 9, 47), краста и рана (СЕЗ, 40, 83; 236; ZNŽOJS, 11, 269). Сок од свеже с. лек је од скорпијиног уједа (ГЗМ, 4, 163).

СМРДЉИКА

Eberesche (sorbus aucuparia). Смрдљика.

»Дрво за које се приповиједа да је уље на њему расло док није некакав цар некад о њему објесио права човјека« (Вук, Рјечн., s. v.). Према веровању у Херцеговини, о с. се обесио Јуда (Св. Томић).

СПАНАЋ

Spinat <spinacia oleracea>. Спанаћ.

Против несанице ваља се накадити на диму од с. семена (Караџић, 4, 1903, 125).

СПОМЕНАК

Vergissmeinnicht (myosotis palustris). Споменак, поменак, незаборавак, мајкине очи, мачије очи, поточница, жабинац (Софрић, 206).

Софрић (207) забележио је о постанку цвета једну причу, за коју каже да је народна, из околине Ниша. Нека девојка пожелела да јој момак донесе некакав леп плава цвет више неке провалије. Момак пође, али се сруши у провалију и погине. Последње речи које је упутио девојци биле су: »Не заборави ме!« и отуда остаде цвету име незаборавак.

Најстарије име за биљку свакако је жабинац, јер се иста реч налази и у пољском (жабик) и лужичко-српском (жабјаца квјетка). С обзиром на то да се биљка зове и мајкине очи, није невероватно да жаба овде означава неко старинско женско божанство, чији је она атрибут (упор. <s. v. Пшеница>).

СПОРИШ

Eisenkraut (*verbena officinalis*). Спориш.

Бере се у Међудневице, за лек (ЖСС, 143). Употребљује се као лек од грознице (ЖСС, 281; ГЗМ, 4, 164), и коме је »срце отебло« (ГЗМ, 4, 164; 20, 352; ZNŽOJS, 14, 94), од падавице, против рана, и »кад се ко отрује« (ГЗМ, 4, 164).

СТЕЖА

Gänserich (*potentilla anserina*). Стежа; дивља перуника (СЕЗ, 19, 216).

Стежа у комовој ракији (СЕЗ, 13, 346), или сок из њеног корена (СЕЗ, 19, 216), лек од срдоболје.

СТИДАК

Oöhre (*caucalis grandiflora*, Вук; *daucus carota*, Панчић). Стидак, срамак (Сава Петр.).

Стидак има бео цвет и у средини мало црвен: Срби приповедају да је оно црвено од пре веће било, па онда свакога дана бива мање, јер нестаје стида међу људима (Вук, Рјечн., s. v.).

СУНЦОКРЕТ

Sonnenblume (*helianthus annuus*). Сунцокрет, супцоглед, сунчаница, сунчани цвијет, љубомир (Šulek).

С. се јавља у извесним враџбинама праликом сабирања пољских плодова — враџбинама чији циљ није сасвим јасан. У нишком срезу кад се оврше последње жито, поред осталих магичних радњи, кроз пробушен с. сипа се пшеница, и после се тај с. оставља у житници (СЕЗ, 17, 20 ид). На Преображење, кога се дана освећује ново грожђе, у Неготинској крајини долазио је домаћин пре сунца у виноград, и, чим се сунце роди, гађао из пушке у с. (којега је било у сваком винограду), тако да се његово семе расуло на све стране ЖСС, 139 ид). За семе од с. добијено на тај начин држи <се>

да је лек од пробади и главобоље (СЕЗ, 14, 71). И иначе се преображењски с. сматра за лековит (СЕЗ, 16, 431).

С. је познат и у љубавним враџбинама. Кад момак хоће да га заволи девојка, треба да ради ово: да на дан Усековања светог Јована узабере у ма којој девојачкој башти с., пробуши га новим вретеном, намаже маслом и медом и носи на пупку три дана и три ноћи; коју девојку после погледа кроз ту рупицу, она ће га одмах заволети (Караџић, 1, 1899, 122). Такође је познат и у бајањима и народној медицини. Њиме се баје против жутице (Караџић, 3, 1901, 170), или се пије вода у којој је скувано лишће од преображењског с. (заједно са другим биљкама, СЕЗ, 16, 431). Вода у којој је потопљено семе од с. лек је од главобоље (Караџић, 3, 222). Његов цвет лек је од великог кашља (СЕЗ, 13, 1909, 343).

ТАМЈАН

Weihrauch (thus). Тамјан.

Као и други јаки мириси, т. је моћан апотропајон против свих злих духова. Од њега беже бабице (и зато се он меће поподиљи под главу, СЕЗ, 14, 109), »мраки« (= демони мрака, ZNŽOJS, 19, 145), и нарочито вештице. Највећу моћ имају вештице на Богојављење, и зато тога дана треба метнути освећеног т. у сва четири собна угла (ZNŽOJS, 13, 307). Где има мале деце, ту се пред спавање кади соба т. (»да се деца не би у сну плашила«, СЕЗ, 14, 19).

Његова апотропајска моћ разлог је што се он издашно употребљује у мртвачком култу (»мирише на т.« — о болеснику који ће скоро умрети), и уопште у култу, домаћем и јавном, и у свима приликама када је потребно религијско очишћење. Он се издашно употребљује и у цркви, и не изостаје ни из једног обреда црквеног. Т. се кади мртвачка жртва (нпр. СЕЗ, 19, 41; 254), хаљине које остају иза мртваца и које се после дају сиротињи (СЕЗ, 16, 254), гомиле дрва које се на Беле покладе пале да би се мртви огрејали (СЕЗ, 19, 30). Даље, т. се кади жртвено јагње о Ђурђевдану, пре но што ће да буде заклано (СЕЗ, 16, 137), и (стока) пред почетак опште муже (СЕЗ, 19, 328); жито, пред сејање (СЕЗ, 16, 258), свадбени колачи и сватови (СЕЗ, 19, 178), софра о слави (СЕЗ, 16, 124 19, 198), о Божићу (СЕЗ, 19, 77), о Ускрсу (ib., 45) итд. Т. се кади и приликом усвајања (ib., 269), приликом усељавања у нову кућу (ib., 276), када се на непознатог злочинца јавно и свечано баца анатема (ib., 308).

Кађење т. наш народ сматра и као жртву. У приповетки (СЕЗ, 41, № 112) луди брат пали огромне количине од разбојника у шуми остављеног т. — Богу.

У народној медицини т. се употребљује прилично често. Ракија у коју је (поред другог) метнут т. пије се од јехтике (СЕЗ, 14, 219), и поквареног стомака (СЕЗ, 19, 225). Њега у три пута гута болесник од издати (грчеви у стомаку, ib., 218). Т. и камфор, посути по зечјој кожи, употребљују се као облог од пробади (СЕЗ, 14, 221). Кога боли зуб, меће се у шупљину зуба т. (СЕЗ, 19, 222); или се накади на т.: на тај је начин у

приповетки типа нпр. Aarne 1640—1674 луди брат палио велику количину заплешеног т., и како је случајно баш тада Богородицу (на небу) болео зуб, излечи јој он зуб и добије награду (СЕЗ, 41, 479). На Тодорову суботу (коњски празник!) даје се коњима помало истуцаног т. да не болују од текневеза (СЕЗ, 19, 37). Т. се кади и приликом магичног »отварања« болесника (ib., 264; 266).

ТАТУЛА

Stechapfel (*datura stramonium*). Татула (смрдац, смрдљика, свињска душица, Šulek).

Кад девојка хоће да привуче (неверног) драгана, она му исече три трага: један баци у невен: да би венуо за њом; други у ватру: да би изгорео за њом; трећи у т. — да би пукао за њом као што плод т. пуца (БВ, 10, 364, народна песма).

ТЕТИВИКА

Stechwinde (*smilax aspera*). Тетивика, титивика (Šulek).

Теј од т. је народни лек код болести желуца (ГЗМ, 12, 1900, 152), и када коме крв »стане« (коме је крв »дебела, па не може у жилама да иде«, ГЗМ, 20, 1908, 352).

ТИКВА

Flaschenkürbis (*cucurbita lagenaria*). Тиква.

Т. се употребљује за магично спутавање женских демона. Кад вештица »дигне млеко« крави, треба укуцати чавао у т. и осушити је на диму с огњишта: вештица ће »замакнути води« и мораће вратити млеко (Караџић, 3, 1901, 195). Кад мора сиђе са човека, треба у том тренутку затворити тикву, и онда ће мори »стати вода« и навраћаће идућега дана сваки час не би ли отворила т. (ZNŽOJS, 23, 190). Упор. и пословицу »утерати некога у злу тикву« (= »унесрећити«, ZNŽOJS, 6, 145).

Код девојачке куће, кад је свадба, обесе т., па кад наиђу момкови сватови, не пуштају их у кућу пре но што ову т. из пушака оборе (СЕЗ, 16, 215; 19, 139. О сличним условима које поставља девојачка страна — гађање у јабуку, мегдан, прескакање коња, налажење девојке међу другим сличним — в. Usener, Kl. Schr., 4, 94 идд [ту су узети у обзир и српски обичаји!], и моје издање Петнаест српских народних песама, 166).

Т. има извесну улогу у народној медицини. Да би жени био порођај лакши, пије воду у којој је куван корен од т. (СЕЗ, 14, 105). Средина из т. облаже се на изгоретину (СЕЗ, 16, 429).

ТИС

Eibe (taxus baccata). Тис.

Тис ужива свуда изванредно поштовање, а нарочито у Босни и Црној Гори. Он располаже са таквом апотропајском снагом какву, осим глоговине, нема ни једно друго дрво. Од тиса беже ђаволи, вештице, море, и друге утваре. Ђаво се хвата па глоговину и тисовину (БВ, 3, 1888, 103; 8, 1893, 364; СЕЗ, 22, 1921, 170). Тисовина се пришива детету за капу (ГЗМ, 6, 1894, 668), или се меће у одело (ZNŽOJS, 23, 316), у колевку (ZNŽOJS, 7, 1902, 293; 388; СЕЗ, 32, 1925, 377; 48, 311), да га не би уrekli, или да му не би наудиле вештице. Некаква Циганка, за опкладу, од 50 плугова који су на некој њиви орали зауставила је својим басмама 49, а један није могла, јер је у роговима волова било уврћено помало тисовине (и због тога »такав плуг не би могли зауставити ни сви сихирбази што их има на свету« ГЗМ, 10, 1898, 515). Због тога се тисовина носи, V у облику крстића, или у облику V, или и без нарочитог V облика, као амајлија (СЕЗ, 32, 377; 48, 311). Жена кад ноћу пође с дететом па село, понеће собом мало тисовог дрвета (ГЗМ 6, 369); деци га мећу око врата, а девојкама у косу против урока (*ibidem*; Беговић, 163); такође га мећу овну звонару поред звона, кравама и воловима у роге, воловима у јарам (*ibidem* и ZNŽOJS, 11, 271; 23, 316; СЕЗ, 48, 311), добрим коњима у гриву (СЕЗ, 48, 311). »Највећи понос и тврдо уздање у напредак сваком тежаку јесте имати тељиг од тисовине« (СЕЗ, 1. с.; в. и ZNŽOJS, 11, 271). Тисовина се меће и у одело и у сандуке с оделом; од ње се праве кашике (»јер то дрво сматрају чуварем среће«), корице за ножеве, штапови, ђердани, па чак и муштиккле, али се на њих не пуши, »јер би то било грехота« (ГЗМ, 1. с.). Муслимани око Вареша гоне стоку тисовим прutowима и верују да ће им тако стока боље напредовати. У Власеници носе тисовину у новчанику, јер ће се тако новци боље сачувати (*ibidem*). Кад се лети јако наоблачи, босански католици пале тисовину која је на Цветну недељу била посвећена (ГЗМ, 6, 369; ZNŽOJS, 11, 271). У Подрињу раде се, о Ђурђевоу дне, извесне манипулације са тисовином противу града (СЕЗ, 17, 172). Тисовину радо држе поред иконе (СЕЗ, 32, 377).

Т. је вилинско дрво. Око њега се скупљају и на њему се задржавају виле, а тис »расте само на чистом месту« (СЕЗ, 32, 377; народна песма, БВ, 16, 277).

Поштовање према т. има понекад значај култа. На Косову, кад се тисовина унесе у кућу, морају да је предворе две младе девојке »као и мрца« (Венац, 14, 610). Постоји обичај да је па Бадњи дан предворе и ушчувају »будно до зоре« три лица, и у том случају има она нарочиту снагу (СЕЗ, 48, 311). Позната је и извесна врста причешћивања тисовином: на Ускрс, ко нема посвећења [»погача, прешак сир и јаја, што се благосиља на Велику суботу«] нека пригризе два-три листића од освећене т. »па једнако ко кад се је и наио посвећења« (ZNŽOJS, 11, 271).

У народној медицини т. има сасвим ограничену употребу. Теј од корена лек је од туберкулозе плућа, а кора скувана у маслу, ако се узима кроз 40 дана, излечиће падавицу (ГЗМ, 4, 165).

ТИТРИЦА

Wucherblume (chrysanthemum leucanthemum). Титрица, рада, прстенак, ивањска деклица или рожа; иван-цвијет; петрово цвеће, волује око (Šulek, 36 назива).

Уочи Ивањдана беру га девојке и задевају у сито, намењујући сваком чељадету из куће по један струк, и обесе под стреху. На Ивањдан устану пре сунца и гледају цвеће у ситу: чији су струкови весели, то је повољан знак; а чији је струк увенуо, тај ће умрети те године (ЛМС, 139, 85).

ТОПОЛА

Pappel (populus alba). Топола; трепетљика (СЕЗ, 19, 402).

Према једној скаски, Богородица, бежећи од Јевреја, молила је т. да је сакрије: ђ није хтела, и зато је Богородица проклела да јој се лишће увек лелуја и без ветра (ZNŽOJS, 7, 1902, 195 ид). По другом, углавном супротном веровању, на т. воле седати виле, »јер на то дрвеће врагови не смију« (ZNŽOJS, 7, 116; 167). Тако је сасвим природно да т. може бити спасоносна. Под њом лечи се грозница. Болесник запали на њој свећу од Светога Мариња, и говорећи басму тражи од т. (односно од вила које су на њој) да са њега скине грозницу; онда откине три т. гранчице и баци иза себе, и онда огули т. кору и три пута њоме обавије т. (ib., 167 ид). — Т. гранчица забада се у купусиште, да сачува к. од бувача (ib., 183).

На дан 1. маја оде сваки момак у шуму, нађе храстић или т., окити је пантљикама и усади испред куће девојке коју воли (ZNŽOJS, 19, 171).

Т. у народној медицини има сасвим малу примену. У води у којој је прокувано т. лишће купа се болесник од врућице (ЖСС, 303).

ТРЕШЊА

Kirsche (prunus cerasus). Трешња, црешња. Реч је позајмица из латинског, позната свима словенским језицима.

Т. има извештан религијски значај, и у добром и у рђавом смислу. Т. дрветом не ваља ограђивати гробље, »јер је [то дрво] проклето« (ГЗМ, 6, 1894, 672); с друге стране, муслимани у Босни сматрају т. за свето дрво, и о томе причају једну етиолошку легенду: Кад је Нимрод са својим људима хтео да спали Аврама, јасика је дала своје дрво, а зелембаћ је ватру потпиривао. Само трешња не хтеде никако горети. Зато јасика непрестано трепери, зелембаћа свако убија, а т. је света (Софрић, 212). Од т. (или брезове) коре праве се »лиле« које се ритуално пале уочи Ивањдана и Петровдана (ЖСС, 133; ГЗМ, 6, 386); али је могућно да је ту разлог практички, а не религијски. Трешања с пролећа ваља окусити неколико, а не само једну, »јер ће се у противном од једне чаше ракије опити« (СЕЗ, 13, 416). Од т. дрвета не ваља ложити ватру »због врућице« (ГЗМ, 6, 672). На гробу момка или девојке, у Омољу, сади се, уз разне церемоније, т. [у коју има да уђе душа покојникова] (СЕЗ, 19, 249).

Т. има извесну улогу и у врачањима и гатањима. Девојка која жели да се уда простре уочи Ђурђевдана под какву младу т. неношену повезачу, па сутра пре сунца затресе т. и каже: »Повезача наношена, девојка напрошена, а ливада некошена: повезачу понесоше, ливаду покосише, и девојку запросише«. Цветове што са т. опадну покупи у повезачу и носи уза се (Беговић, 222). Према гранчици т., метнутој на Андрашево у воду, гата се о дужини живота: ако гранчица процвета, биће живот дуг, а ако процвета и олиста, биће кратак (ZNŽOJS, 19, 202).

У народној медицини лишће од т. употребљава се против опадања косе (СЕЗ, 13, 1909, 361); т. смола је лек од зубобоље (ГЗМ, 6, 802), струготине од т. чутуре лек од далка (ЖСС, 283). Испод гране дивље т. провлаче се нероткиње, да би зачеле (СЕЗ, 19, 84).

В. Бугојно — Штовање трешње. ГЗМ, 7, 1895, 467 ид.

ТРН

Dornstrauch. Трн (sing.); трње (collect.); драча (sing. и collect.) <и драч, в. РСА; драч и девесиљ драч, в. ZNŽOJS, 23, 56>. Овим именима одговарају латински називи: *dipsacus*, *spina alba*, *crataegus monogyna* (»бели« трн или »бела« драча); *paliurus aculeatus* (»црни« трн или »црна« драча).

Уз ово долази и глогово трње (*crataegus oxyacantha*). В. Глог.

Трн, или драча, врло је моћан утук против свих злих демона. Као такав, има он надимак девесиљ (као, уосталом, и друге неке магичне биљке, на пример: оман), то јест, он сам садржи толику моћ колику девет других магичних биљака заједно (в. горе s. v. Оман). Њега се плаше вештице (и због тога се сматра да га је добро увек у кући имати, ЖСС, 326), ђаволи (Венац, 14, 610), пустоловице (и зато се човек може од њих спасти ако се сакрије у трње, ZNŽOJS, 1, 98), и сви зли демони уопште (cf. нпр. ТРЂ, ННЖ, 3, 48). У околини Требиња на дан свадбе сви светови, а нарочито млади момци, забадају у хаљину црни т., »да им вјештице или зли духови не нахуде« (ТРЂ, ННЖ, 3,

48). Ко носи собом штап од црнога т., може ићи слободно куда хоће (ZNŽOJS, 7, 292; 13, 148). Од т. близнака (две напоредо срасле гране) узима се комадић и пришива детету на капу, као амајлија (СЕЗ, 40, 107). Да зли демони не би могли ући у зграду и напакостити људима и стоци, осигуравају се врата на тај начин што се више њих меће трн или трње (ZNŽOJS, 23, 56); то се, пре свега, ради у оне дане када су вештице и зли демони нарочито насртљиви, на пример: о Ђурђевдану (ZNŽOJS, 20, 46). Кроз трње демони не могу да прођу, јер ће их оно у себи задржати; трн на тај начин може и да привуче демоне, и веже их за себе и против њихове воље; и зато вештице, када полазе на збориште, пошто се намажу машћу, говоре познату формулу: ни о трн ни о грм, већ ту и ту, јер ако јој се ту заплете коса, изгубљена је (в. нпр. Вук, Рјечн., s. v. вјештица; СЕЗ, 50, 163). Марко Краљевић је у некој прилици размрсио вили косу која се тако била заплела, и вила га је зато наградила да буде јунак над јунацима (Караџић, 1, 36). Податак да се вукодлак »радо увлачи у драчтину« (ZNŽOJS, 23, 1918, 185), према овоме, није вероватан. Да трње има заштитну снагу и да разгони демоне веровали су, уосталом, и други, стари и нови европски народи. Бјон, познати филозоф, целог века хулио је на богове, али када се у старости оболестио — каже његов биограф — метнуо је на врата од своје куће трн и ловорику.

Као апотропајон, утук, т. се нарочито радо употребљује у борби против мртвачких демона, и против покојника чији повратак жалимо да онемогућимо. Пре но што се мртви спусти у раку, боде се т. коцем, »да се не би повампирео« (СЕЗ, 13, 447), или му се, из истог разлога, забада трње у палчеве од ногу (Ст. М. Љуб., Прип., 207). Против вампира носе се увек собом по три т. бодљике (ZNŽOJS, 23, 186), и забада се трње под кућни праг (Ст. М. Љуб., Прип., 205). Хаљине у којима је неко издахнуо баце се изван села, на какво трње, »да ту иструну« (ЖСС, 340). Вампир се боде или глоговим коцем, или коцем од т. (Караџић, 3, 6; 213; ZNŽOJS, 10, 246; 13, 148; 23, 186); нарочиту моћ има т. који је благословен на Цвети, или који је преко Велике недеље стајао на олтару (ZNŽOJS, 10, 246). Уверење да мртвац, или његова душа, не може кроз трње, јер га оно привлачи и везује за себе, утицало је на форму сахрањивања. Да се мртвац не би повампирео, меће се врх њега, како нам у приповетки Проклети кам каже Стјепан Митров Љубиша, »ред плоча, гомила камења и навиле драча« (Прип., 202; упор. и Даничић, Посл., 479: »Да му је драча под ногама, а плоча над главом, нек не може ни гори ни доли«, и Вук, Посл., 4660. У молитви против вештице каже се: »Бог јој озго драчу, а оздо плочу«, ZNŽOJS, 22, 1917, 311), исти начин сахрањивања као и у германској преисторији (упор. нпр. Karl Helm, Altgermanische Religionsgeschichte, 1, 132 идд; 147 идд, и Tacit. Germ., 12: »iniecta insuper crate« <= одозго притисну лесом>). Код Немаца постоји — или је доскора постојао — обичај (упор. O. Gruppe, Griechische Mythol. u. Religionsgesch., 890), а такође и код Римљана (Ливије, 1, 51, 9; 4, 50, 4), да се по гробљу сади трње. Тако се понекад поступа чак и са сеновитим животињама. Ако, наиме, ко из незнања убије кућну змију, сахрањује се она са истим почастима као и човек (јер се, према примитивном веровању, у њој налази душа најстаријег претка, или другог ког покојника из куће, упор., уосталом, и S. Reinach, Phénomènes généraux du totémisme animal, Cultes, mythes et religions, 1, 18); и са истим осигурањима са којима се сахрањује човек за кога се бојимо да ће се повампирити: наиме, покрије се белом крпицом (то треба да је обавезни покров) и закопа дубоко у земљу, под трн (СЕЗ, 17, 149). Ко убије зеленбаћа — који се код нас сматра за демонску животињу — треба да, у залазак сунца, у сваку његову рупицу забоду по један т. (ZNŽOJS, 6, 126). Трн, дакле, представља препреку за зле душе и за душе уопште; оне не могу да кроза њ

прођу, или ако то покушају, или иначе на који било начин дођу у додир с трњем, задржаће се у њему и залепити за њега. Према томе, на сваком трњу и у сваком трњаку може, евентуално, бити по каква душа луталица, која је ту на ко зна какав начин доспела. У вези с тим може се разумети једна наша религијска забрана. Не ваља се, каже се, да се дечје пелене међу на трње, »јер ће се деца срдити« (ZNŽOJS, 7, 386): у ствари, пелене на трње не треба стављати (према примитивним схватањима) из истог разлога из кога се ноћу не остављају напољу — то јест, да се за њих не би залепила каква зла душа. — И друге неке ствари могу везати душу за себе, и на тај начин одузети јој слободу кретања, и могућност да нам евентуално чини зло. Ту моћ има, на пример, камен, о чему в. мој рад у СЕЗ, 31, 1924, 56 идд. Када се сахрањује покојник за кога постоји бојазан да ће се повампирити, у његов се гроб бацају три камена — очевидно зато да душу, ако би хтела да изиђе, задрже. Многи народи брижљиво су ограђивали, па неки тако раде и данас, гроб каменовима, или би га пунили камењем, очевидно у истом циљу. Надгробни споменик првобитно је имао задатак да души осигура место где ће да се склопи, односно да је за себе веже. На гроб вампира Саве Савановића, у Глишићевој приповеци, набацали су сељаци »камена, клада, и свакојака трња, највише глогова«. Моћ везивања има и (брезова) метиља. Отуда обичај, који ни у Београду није непознат, да се испред прага, када сватови улазе у кућу, меће метла: она ће задржати зле душе, ако покушају да у свадбеној поворци уђу у кућу. Најзад, ту моћ нема само трње, него је може имати и грање уопште. Код Тешња у Босни има гроб некаквога човека кога су убили хајдуци, па га ту и закопали. »Ко год је послѣ тога пролазио мимо тога гроба, бацио је на њ грања« (ГЗМ, 11, 707). Код Власенице има гроб некаквога хајдука, који је ту погинуо. »Сваки човјек који онуда наљегне, баци по једну грану на тај гроб; јер ко не би бацио, о том кажу да ће обољети.« Грање, очигледно, има овде задатак да задржи душу, утолико пре што су у овом случају у питању људи који су умрли насилном смрћу, а та категорија душа најопаснија је: и последица која се претпоставља ако се грана на гроб не баци — наиме, обољење — јасан је доказ да се граном доиста треба да души спречи излазак, јер, као што знамо, зле душе су те које, према примитивном веровању, изазивају у човеку болест. Позната фраза »метнути девојци грану на пут« (то јест, »смести је чим да се не може удати«, Вук, Посл., 3430) постала је у овим асоцијацијама, с обзиром на негативну магичну моћ гране, моћ сметања и задржавања. Исто тако, можда, и пословица: »Курјак се не плаши шушњатом граном« (Вук, Посл., 3171).

Трњу се покатакд приписују особине које иначе налазимо само код митских биљака. Ако се који момак не може да ожени, треба — каже се — да ћутећи копа бели трн, док га целог из земље не ископа, и да на његовом крају нађе неки црвени котур. Ако му то пође за руком, ожениће се; само је такав котур врло тешко наћи, јер корен при копању иде све дубље и дубље у земљу (Караџић, 3, 175).

У магији понекад је трн замењен иглом или ексером.

За човека који је преко обичаја љут и набусит каже се: »као да је на трње мокрио« (Караџић, 1, 184). Кад се у туђој кући такне трном у вериге, одмах ће се чељад завадити (Беговић, 237).

Теј од т. жила, исто тако као и плод т., лек је од срдобоље (ZNŽOJS, 9, 52; 14, 78); теј од семенака лек је од кашља и сушице (ГЗМ, 6, 801). Тејом од т. коре ваља

оплакнути уста живинчету, противу шапа (СЕЗ, 13, 429). Кора од корена, скувана с дукатом, лек је од жутице (ГЗМ, 4, 140).

ТРЊИНА

Schlehe (*prunus spinosa*). Трњина, трнавка, црни трн, дивље шљивице (Šulek).

Народ верује да не може бити правог пролећа док т. не процвета (Софрић, 213).

Теј од т., са стипсом, лек од срдоболе (ЖСС, 311; в. и СЕЗ, 16, 434). Код килавости соком од т. прелије се першун и привија на мошнице (СЕЗ, 19, 109).

ТРОСКОТ

Quecke (*agropyrum repens*). Троскот (глистник, пирница, Šulek).

Употребљује се при бајању против русе (красте, Караџић, 1, 1899, 245). Меће се у ракију и пије против сушице (ГЗМ, 6, 1894, 802). Скуваним врућим т. облажу се болесници од реуме, и каде се њиме (СЕЗ, 13, 1909, 376; ГЗМ, 12 1900, 152). Т. је (пored многих других биљака и ствари) саставни део лека од трипера (СЕЗ, 14, 236).

ТРСКА

Rohr(schilf) «*phragmites communis*». Трска.

Којој се жени не држе деца, када затрудни, треба да одсече трску, налије у њу вина, умеси девет колачића и узме један стари нож, па да то све зашије у платнену кесу и (уз друга врачања) пусти у текућу воду (околина Кучајне, ЖСС, 200). У околини Ђевђелије мера за гроб и мртвачки сандук узима се трском (СЕЗ, 40, 254).

ТУРЧИНАК

Klatschmohn (*papaver rhoeas*). Турчинак, булка, дивљи (пољски) мак, црљени чоек, црљени кукурик, фратар (Šulek).

Три цвета т., стуцана у прах, дају се говечету кад има крвобурно (СЕЗ, 17, 1911, 581 ид). Цвет од пољске б. потапају жене у воду и ту воду пију, да би порођај био лакши (СЕЗ, 14, 105).

ХАЈДУЧКА ТРАВА

Schafgarbe (*achillea millefolium*). Хајдучка трава, месечина (трава), куница, мекушица, папрац, спор, спориш, столистник. У Šuleka има 49 назива.

У народној медицини има веома угледно место, нарочито она која је убрана у Међудневице (нпр. СЕЗ, 13, 437). Она се употребљује од многих болести, а нарочито као теј у случајевима суве болести (СЕЗ, 17, 557; Караџић 3, 169), и као мелем за ране (СЕЗ, 17, 565; ГЗМ, 4, 151; помешана с мокраћом, зауставља она крв, Караџић, 3, 169; СЕЗ, 7, 111). Отуда и име »хајдучка трава«, јер су је хајдуци у планини привијали на ране, немајући ничег другог, па су је, по једној традицији, хајдуци чак и »пронашли« (ZNZOJS, 11, 261). Такође је лек од шкрофула (у зејтину, који се пије, СЕЗ, 17, 560), грознице (у ракији, уз басму која се каже девет пута, ЖСС, 278; ГЗМ, 4, 151), »маразљивости« код детета (у теју, СЕЗ, 40, 125), стомачних болести (теј, СЕЗ, 16, 428), срдобоље (ГЗМ, 4, 150), зубобоље (ib., 151).

ХРАСТ

Eiche (*quercus robur*). Храст; дуб.

Према храсту има српски народ велико поштовање, и многи стародревни примерци сматрани су за божанства и уживали култ. У области Заглавку (источна Србија) »свако село има по неколико записа (в. чланак <Запис>), и то су махом горостасни храстови са усеченим крстовима у њиховим деблима. Нико не сме да одсече такав хрст, нити и опало суво грање с њега да гори, јер би се таквоме кућа угасила или бар би му рука усахла« (СЕЗ, 20, 1913, 42) — и то, углавном, важи за све српске крајеве (<в. СКГ, 60, 1940, 113>). Под таквим храстовима, о летњим празницима (Спасовдан <в. нпр. ЖСС, 128; СЕЗ, 61, 138; 70, 235; 84, 91>), одржаване су молитве и приношене жртве (<в. нпр. СЕЗ, 14, 213; 16, 137 ид; 19, 208 идд>), и том би приликом у стабло био урезиван нов крст (СЕЗ, 17, 183...). Под храстом би биле одржаване и скупштине (чувени таковски грм, под којим је, 1815. године, донесена одлука о устанку на Турке!). Где се поред старог храста налази црквица или крст, ту је хрст, вероватно, пагански остатак. Храст је доцније, понекад, замењен крстом од храстовине, који је постављан у њивама (нпр. СЕЗ, 32, 1925, 372). Под старинским храстом, верује народ, може бити закопано и благо (СЕЗ, 47, 1930, 104). Бадњак (в. чланак!) се узима по правилу (а у неким крајевима, нпр. у неким крајевима Босне, искључиво, в. ГЗМ, 6, 379; СЕЗ, 32, 1925, 369) од храстовине (СЕЗ, 32, 1925, 368; ГЗМ 6, 1894, 381; Schneeweis, 17). Упор. и пословицу: »Да је сваки дан Божић, не би било дуба вражијега«, тј. исекли би се на бадњаке (Софрић, 92). У приповетки благодарни дечко наваљује на гроб демонске краве која га је отхранила три х. стабла (СЕЗ, 41. № 10, 190). У једној народној приповетки, међутим, на х. се скупљају ђаволи (СЕЗ, 41, № 67, 108).

Х. гранчице имају такође велику улогу у култу. У јужној Србији обичај је да на Светога Игњата домаћин уђе са х. гранчицом у кућу, и честита укућанима Нову годину; затим том гранчицом чара ватру, и после је забоду у греду и ту чува до Малог Божића (1. јануар), а онда је изгори (СКГ, 14, 37; Schneeweis, 95). Х. гранчица игра важну улогу и при дочаравању кише — њу том приликом носи прпац (ZNŽOJS, 7, 1902, 256). Храстовом метлом посвећује стара вештица нову вештицу (Карацић, 3, 1901, 189). Три храстове гранчице употребљују се у манипулацијама око терања урока кад је дете уречено (ЖСС, 299). У истом циљу даје се уреченом детету да пије воде у којој је потопљено седам или девет храстових угљена (ZNŽOJS, 7 388). У Црној Гори на Спасовдан крсти се зеленом храстовом граном свако жито, и ките се торови и куће (СЕЗ, 17, 181). У Св. Мартину (Међумурје) уочи Богојављења донесе се из цркве освећена вода, па се онда у њу замочи х. гранчица и прска (лустрира) цело «село» (ZNŽOJS, 12, 300).

Теј од храстове коре или жира употребљује се против срдобоље (СЕЗ, 13, 348; ГЗМ, 4, 160), кора за заустављање крви (ГЗМ, 4, 160), против знојења ногу (СЕЗ, 13, 379), кијања (Софрић, 96), киле (ГЗМ, 12, 1900, 150), противу шапа (СЕЗ, 1. с. 429), противу буба (Софрић, 1. с.); х. жир, или вода у коју је потопљено х. лишће, средство против срдобоље (ZNŽOJS, 14, 79). Болест се може пренети, пребацити на храст (Карацић, 4, 1903, 171; Софрић, 1. с.).

За понеке стародревне примерке везују се и етиолошке скаске. У селу Полици (Херцеговина) има једно место што се, по једном високом, увек зеленом храсту зове Зелени Дуб. Прича се да је под тим храстом заклано једном двоје невине деце, па је нож којим су заклана обрисан о дрво, и од тога је доба оно зелено и лети и зими (СЕЗ, 5, 1903, 12291).

Код Срба постоји мушко име Растко или Растислав.

В. Цер.

ЦВЕКЛА

Rote Rübe <beta rubra>. Цвекла.

Сок од ц., заједно са соком од роткве и шаргарепе и жутим шећером, лек од великог кашља (СЕЗ, 13, 1909, 344).

ЦЕР

Zerreiche (quercus cerris). Цер.

У српској религији има ц. изванредан значај: он се често бира за запис (СЕЗ, 16, 151); кад се приликом епидемије извлачи живи огањ, испод жила ц. копа се прокоп, кроз који ће се провлачити људи и стока (С. Тројановић, Ватра 153). Он се најрадије (нпр. ГЗМ, 6, 1894, 381) или искључиво (нпр. Вук, Рјечн., s. v. бадњак; Караџић, 1, 1899, 213; ГЗМ, 6, 379; СЕЗ, 7, 115) узима (за) бадњак. Пандан овом нормалном бадњаку је обичај у неким крајевима да о Светом Игњату [или на Бадњи дан] полагеник донесе у кућу ц. гранчицу, и улазећи с њом пита укућане да ли славе младога Бога; кад му укућани потврде, он са гранчицом у руци благосиља за плодност, па онда забодје гранчицу више огњишта у зид, и ту је нико не дира док сама не падне (СЕЗ, 16, 143; 145, упор. и СЕЗ, 7, 277 ид, и Schneeweis, 10 ид).

У врачањима против града, на Ђурђевдан, избуше се четири ц. на пометима, и у те рупе метне по парче тисовине (СЕЗ, 17, 172 ид). Истога дана треба процедити млеко кроз рупу на ц. кори и метнути два-три парчета коре под карлице, па ће се хватати дебео скоруп (СЕЗ, 13, 434 32, 108).

Која девојка жели да има мушку децу, треба да на венчање у себи спомиње ц. а за женску децу границу (етимолошка магија! СЕЗ, 14, 99).

Ц. може бити и фетиш. У околини Велеса има један стари ц., који народ сматра за светињу, и нико се не би усудио да га посече или оскрнави. Народ долази код њега сваког четвртка од Ускрса па до Спасовдана, пре сунца, пали на њему свеће и везује конце од одела. Кроз једну шупљину у њему провлаче се нероткиње да би зачеле (Записи, 4, 118).

Ц. кора, у вину, лек је од плускавице (ЖСС, 262); ц. жир од срдоболе (ЖСС, 311); луг од заштивања (ЖСС, 306). Жене које имају много прања пију мусу од ц., или једу његову мезгру (СЕЗ, 13, 392). Ц. вода пије се и против ватре (Беговић, 248). Кад дете много плаче и мокри, каже се да болује од горске: у том случају баје му се са три ц. шипке запаљене више његове главе (СЕЗ, 14, 123).

ЦИМЕТ

Zimt (cinnamomum cassia). Цимет; кањела.

Ц., куван у црном вину, заједно са карамфилићем, орашчићем, бибером, лек од срдоболе (СЕЗ, 13, 1909, 346). Циметом се посипа утроба болесних жена и отекле жлезде код деце. Такође се употребљује и од зубобоље (ГЗМ, 12, 1900, 150).

ЦРВЕНИ ПАТЛИЦАН

Tomate <solanum lycopersicum>. Црвени патлиџан; парадајс.

Ц. п., са нишадором, као спољње средство против пришта (СЕЗ, 13, 1909, 374).

ЦРНИ ЛУК

Zwiebel (*allium cepa*). Црни лук, капула, кромид, кромити лук, црљенац, чебула (Šulek).

Ц. л. се радо употребљује у гатању. Девојке уочи Ђурђевдана прережу два пера ц. л., и једно намене себи; па ако је идућега јутра то мало више израсло, удаће се ускоро (ЖСС, 118). Уочи Нове године узме се главица ц. л. и од ње одвоји дванаест љусака, и свака од њих намени на један месец у години; онда се у сваку љуску метне мало соли, и идућега јутра која љуска буде сува, биће и одговарајући месец такав; ако буде влажна, биће такав и дотични месец (ЖСС, 177 ид). Мухамеданске девојке уочи Ђурђевдана посаде струк ц. л. без жила, у земљу, па на коју се страну идућег јутра нагне, на ту ће се страну удати (ГЗМ, 6, 643). Уочи тога истога дана вежу девојке у башти два једнака пера ц. л., и то једно вежу златним, а друго свиленим концем: ако после неколико дана израсте више оно перо што је златом везано, биће у браку срећна (ZNŽOJS, 16, 159).

Ц. л. не ваља садити Цветне недеље, јер неће ваљати (ZNŽOJS, 7, 145). Ако се сади коцем, па ако се стави попет у земљу, мучи се Блажена Госпа (ib., 382). Кад се сади, треба под први лук ставити парченце цигле и рећи црву: »Ево ти храна за годину дана, не дирај л.« (ib., 183). Ако ц. л. сади љуто чељаде, биће и он љут (СЕЗ, 48, 55). Ко пре Ђурђевдана убије змију штапом, нека тај штап забоду у лук, па га црв неће јести (ZNŽOJS, 7, 183).

Ц. л. употребљује се и као апотропајон. Кад се зида кућа, обеси се на једном крају неколико главица ц. л., »да би се од куће одбили нечастиви духови« (Браство, 8, 50). Кад је порођај тежак, ваља накадити собу ц. л. (ZNŽOJS, 5, 284), свакако такође у циљу да се одагнају зли демони који ометају порођај.

У народној медицини има ц. л. угледно место. Он се даје породиљи, да би имала млека (свуда); нарочито дејство има ако га породиља поједе на прагу (СЕЗ, 40, 108). Иначе се једе против несанице (Карацић, 4, 1903, 125), кашља (скуван и помешан са бисквитом и маслом, ГЗМ, 20, 1908, 348), као противотров змијском уједу (ГЗМ, 12, 1900, 151), уопште предохрана »од ма какве болести« (СЕЗ, 13, 1909, 381). Као спољње средство ц. л. се привија, сам или као саставни део, код главобоље (ЖСС, 313; 316; СЕЗ, 40, 230); ухобоље (помешан са истуцаним белутком, СЕЗ, 13, 344); чирева (ЖСС, 264; Карацић, 3, 1901, 224; СЕЗ, 40, 233; ZNŽOJS, 5, 94; 11, 263); изгоретине (СЕЗ, 13, 357); магарећег кашља (ГЗМ, 4, 153; СЕЗ, 40, 128); гушобоље (СЕЗ, 40, 126; 231); мицине (ЖСС, 264 ид). Сок од ц. л. капље се у уво, код увобоље (СЕЗ, 13, 345); врелом водом, у коју је метнуто љуски од ц. л., синапа и соли, треба се напарити од назеба (СЕЗ, 40, 239); човека кога је ударила капља треба ц. л. истрљати (СЕЗ, 40, 244). Ако се породиља накади ц. л., лакше ће родити (ЖСС, 192).

У Ц. Гори о здравственој снази ц. л. нема се најбоље мишљење. Газда погодио слугу да му чува стоку, с тим да му за храну даје хлеб и ц. лук, и, ако буде у стању да на Ђурђевдан брав по брав целу стоку пренесе преко струге, да сву стоку добије, а ако не пренесе, да у име најма не добије ништа. Три године слуга није могао учинити ништа. Онда му један стари пастир објасни да његова слабост долази од ц. л., и поучи га да једе само хлеб, а ц. л. да оставља у неко шупље дрво. Слуга послуша. После неколико дана дрво се осуши, а идућег Ђурђевдана слуга пребаци сву стоку и тако је добије (народна прича, СЕЗ, 48, 55).

ЧЕШЉИКА

Kardendistel (dipsacus «silvester»). Чешљика, чешљуга, чешљуговина, устава (Šulek).

Има јаку апотропајску моћ. Од ње беже вампири, и у томе циљу у кумановском срезу њоме се закрштавају врата (С. Тројановић, Ватра, 238).

Народ верује да је она лек од црва код стоке. Њен врх савију к земљи, притисну га каменом и говоре: »Ја те ево рештим (затварам) и нећу те пустити док не испадну сви црви из ране тога и тога марвинчета« (ЛМС, 139, 88). Кувано лишће лек је од заушача (СЕЗ, 16, 432).

Кад која жена има много прања, треба да пије три пута узастопце воду са траве ч. (СЕЗ, 13, 1909, 392).

ЧИЧАК

Klette (arctium lappa). Чичак.

Због своје особине да пријања за друге предмете, ч. се употребљује у аналогној магији, да би издејствовао какву везу или спајање.

Проводација, кад пође на посао, ухвати се рукама за ч., »да би му се тако и започети посао прихваћао« (СЕЗ, 7, 9); или просиоци баце ч. на момка, »да би се залепила девојка за њега« (СЕЗ, 14, 152). Да би детету омилио рад, покупе се ч. који су се нахватили по његовим хаљинама и обући, и оставе у наћве да преноће са материјалом за рад (кудеља, плетиво и др.), и при том се три пута каже: »Како се ч. прихватио за ово, тако се прихватале и руке мог детета« (СЕЗ, 13, 295). »Прилепило му се кај ч. за јајце« (каже се, као утук, о женама које чине мађије, Караџић, 1, 1899, 18).

Ч. боце, стуцане, самлевене и испржене у масти, употребљују се као спољње средство код детињих краста (Караџић, 3, 1901, 169).

1 У рип. под различитим немачким и латинским називима два чланка: Klette (arctium lappa) и Spitzklette (xanthium strumarium), под истим српским називом: Чичак. Пошто се и у тексту јавља само чичак (а у другом чланку немачки и латински назив означавају боцу, в. речнике Šulekov и Симоновићев), чланци су спојени у један.

ЧКАЉ

Distel, weisse (onopordon acanthium). Чкаљ (Вук <Рјечн., s. v.>; Šulek, Imenik, 57). У РЈА разликује се неколико врста.

На Бадње вече, на Косову, кад бадњаклија донесе сламу, потраже по њој ч., па га баце у огањ да сагори, »да би се п на ниви уништио ч.« (СЕЗ, 7, 287, В. и Schneeweis, 33; 121).

Теј од ч. лек је од великог кашља (ЖСС, 294).

ЧУБАР

Saturei (satureia hortensis). Чубар, чубр, чубрић, чубрика, чупар, кубар, цупар, бресина (Šulek).

Има јаку апотропајску моћ, и зато се често употребљује у лустрацијама. На Бадњи дан пред вечеру перу се руке у води где су потопљени ч. и босиљак (СЕЗ, 19, 72); у воду за купање новорођенчета првих 40 дана меће се ч. и босиљак (ib., 97). Нарочито се, у катартичком циљу, врши често кађење ч. (обично заједно са босиљком и катраном): њиме се каде породиља и дете, првих седам дана (ib., 95); породиља коју су савладале бабице (ib., 99); жртва која се приноси мртвима на Велики четвртак (ib., 41); соба у којој има мале деце, када се у селу појави епидемија (ib., 20); живина, на Бадње вече, ако спава напољу (ib., 74). На 40 дана после магичног »отварања« болесника врши се кађење ч., било да је болесник оздравио или умро (ib., 263). Место где је неко убијен громом ваља »молитвити«, тј. пошкропити богојављенском водицом, и окадити босиљком, ч., и длаком бика без белеге (»да се не би убијени укварио«, ib., 391).

Има значаја у бајању и народној медицини. Нарочито је лековит ч. убран у Међудневице (СЕЗ, 19, 13), и на Крстовдан (ib., 65). Од њега се прави мелем за рану (ЖСС, 331); меће се на пупак детету које има »длаке«, да би се оне изгониле (СЕЗ, 13, 282); када боли ухо, меће се сув ч. на ватру, па се уво пари кроз вински левак (ЖСС, 318). Ч., липово и зовино лишће употребљује се за парење главе, кад глава боли (ЖСС, 314); а ч. са солу, у врућој води, за парење зуба кад боли (из србуља, Софрић, 217). Ч. се пије када жена хоће да изазове менструацију (ЖСС, 187) или побачај (СЕЗ, 13, 393), или кад трудна жена има болове у утроби (ГЗМ, 1892, 162). Тако су веровали и Римљани (cf. Софрић, 216 ид). Да би жена лакше родила, треба да попије воду у којој је

потопљен крстовдански ч. (СЕЗ, 19, 65). Ако боле очи, треба зелену каленицу напунити водом, па ту метнути ч. са стрторком <цвећем>, видовом травом, и једним дукатом: то треба да преноћи у кошници са пчелама, и ујутру пре сунца том водом треба умити очи (Караџић, 3, 1901, 221; лек од очију и: ГЗМ, 1892, 162).

ЧУВАРКУЋА

Hauswurz (sempervivum tectorum, грч. ἀειζωον, aizonum, Plin.). Чуваркућа, пазикућа, узлудобар, узлудобра, озлужив, узлужива, подсилужив, ваздажив [упор. грч. ἀειζωον,], нетресак, госпина роза, и др. в. Šulek.

Чуваркућа брани кућу од грома [упор. и чињеницу да је њено име у талијанском и енглеском изведено по богу громовнику: barba di Giove, Jupiter`s beard, Hegi <Illustrierte Flora von Mittel-Europa> IV, 2, 543; 547], и уопште од сваке несреће. Из куће на којој је ч. не може лопов ништа украсти, чак ако би остала и сасвим сама (ГЗМ, 6, 1894, 371 ид). »Чуваркућа је, веле, боља на кући него два пса пред кућом« (ГЗМ, 19, 1907, 497). Ч. чува кућу и од вештица и болести (СЕЗ, 14, 324). Ч. се меће у амајлију да би се дете одржало (СЕЗ, 13, 289). Код увобоље исцеди се сок ч. и сипа у уво (СЕЗ, 14, 324).

ШЕВАР

Schilfrohr <phragmites communis>. Шевар.

Против кашља, пробаци и грудобоље пије се ситно исецкан и скуван ш., помешан са жутим шећером (СЕЗ, 13, 1909, 353).

ШИМШИР

Buchsbaum (buxus sempervirens). Шимшир; зеленика (Софрић, 219).

Шимшир се спомиње у народним песмама као лепо и скупочено дрво: од њега се, у митским дворовима, праве кућне греде, палице, вретено (Софрић, 219). У песми »Двије сеје брата не имале« праве сестре брата од шимшировог дрвета [у нади да га оживе?]. У једној жетелачкој песми помиње се мртвачки сандук од ш. (СЕЗ, 16, 294). Народ у Босни верује да виле ткају платно на разбоју од шимшира (СЕЗ, 32, 1925, 377).

У свадбеним обичајима ш., у околини нишкој, има важну улогу: њиме се кити »огледни« (свадбени) колач (СЕЗ, 16, 203), и у више прилика сватови (*ibidem*, 204; 210; 232); млади се на главу ставља венац од ш. (*ib.*, 217). Приликом ритуалне стриже детета, капа коју му кум доноси мора бити закићена ш. (*ib.*, 181). У Сентандреји Срби ките божићни колач ш. (Браство, 15, 9 = Schneeweis, 53).

ШИПАК

Granatapfel (*punica granatum*). Шипак, нар, медун, пуклаш, сладун, слатки мограњ (в. Софрић).

Има извесну улогу у домаћем култу. На Божић ујутру узме један младић ш. и иде око куће говорећи: »Добро јутро, доме! Мир божји и Христос се роди!« (у Боки, СЕЗ, 20, 313). На бадњиданској трпези мора бити и ш. (СЕЗ, 40, 82). И у аграрном култу јавља се ш.: он се меће у џак са семеном са којим ће почети сетва (*ib.*, 332). По варошима у Херцеговини, када млада уђе у свој нови дом, подстакне на огњишту главње (као полаженик што чини), и остави на огњишту ш. у који је задевен талир или дукат (ТРЂ, ННЖ, 3, 30 ид).

О Ђурђевдану једе се ш. »ради здравља« (СЕЗ, 40, 70).

Ш. се употребљује као лек од »напетка« (ГЗМ, 6, 802); гаси жеђ од грознице (ГЗМ, 12, 1900, 152); даје се ко је отрован па бљује крв (ГЗМ, 20, 1908, 347). На Дан Светог Богородичиног појаса (31. VIII) провлаче се испод њега болесна деца (СЕЗ, 40, 75).

ШЉИВА

Pflaume (*prunus domestica*). Шљива.

У домаћој религији ш. има угледно место. Она се сади по гробовима, за време погребa и доцније, више главе покојникове, и кити се разнобојном вуницом и крпицама, и другим даровима (СЕЗ, 14, 251 ид; 19, 249; ГЗМ, 6, 1894, 165 ид). Умрла деца се и данас, у неким крајевима, сахрањују у шљивику (<СЕЗ, 14, 114>). Све то показује да ш. може бити сеновито дрво, седиште какве душе, и, у даљем развоју, каквог демона или божанства. Отуда се десило да се, по разним крејевима нашег народа (нпр. у источној Србији и Црној Гори), од ш. сече бадњак (СЕЗ, 19, 70; Караџић, 2, 1900, 150). У источној Србији под ш. врши се на Ускрс (јако старинско) причешћивање копривом (СЕЗ, 32, 399).

Са ш. гранчицом врача се, на Светог Игњата, и на Божић, за берићет, и после тога задене се она за вериге (СЕЗ, 14, 72; 89).

»Где ш. најбоље напредује, ту је најбоље место и за грађење нове куће« (ЖСС, 11).

За младу ш. привезују девојке косу што им опадне, »да би им коса боље расла« (ГЗМ, 6, 656). Кроз процеп младе ш. провлаче дете које болује од дуготрајне болести: једна жена провуче дете и дода га другој; онда га та друга кроз процеп дода овој првој, и ова га бежећи однесе кући (СЕЗ, 17, 542). Ш. двојанке не треба јести, »јер ће се састављати прсти на ногама« (СЕЗ, 13, 405); или ће се рађати близанци (<Беговић, 245>). Кад се беба први пут окупа, проспе се вода на родну ш. (СЕЗ, 14, 109).

У народној медицини употребљују се и ш. плод и дрво. Плод се бере у Међудневице, и онда је лековит (ib., 10). Гранчице од ш. употребљују се при »отварању« болесника (ib., 297). Коштице од ш. (и бресака, и јабука) у ракији пију се од грознице (СЕЗ, 13, 341). Водом у којој је скувана ш. кора треба плакнути уста живинчету које болује од шапа (ib., 429).

Позната су извесна врачања и забране у ш. корист. Да би боље родиле, на њих се меће божићна слама (СЕЗ, 14, 94; вероватно у намери да душе којима је слама импрегнирана — в. мој рад о Божићној слами, Прилози, 1923, <130> — пређу у ш.); на Беле покладе пали се по шљивику слама (СЕЗ, 14, 33). Свакако из тога разлога о Биљаном петку магичне биљке међу се на шљиву (ib., 58). На светог Трифуна Орезача, (1. II) не раде жене ништа иглом, »да не би црви јели ш.« (ib., 26).

Кад на Божић пада киша, родиће ш. (СЕЗ, 19, 82).

ДОДАТАК ЧАЈКАНОВИЋЕВОМ »РЕЧНИКУ«

ВОЈИСЛАВ ЂУРИЋ

(ПРЕГЛЕД ВЕРОВАЊА ОБЈАВЉЕНИХ ПОСЛЕ II
СВЕТСКОГ РАТА И НАПОМЕНЕ)

I УЗ ПОЈЕДИНЕ ЧЛАНКЕ У »РЕЧНИКУ«

Аљма. Супротно уобичајеном поступку да бележи различне називе једне биљке, овде је Чајкановић изоставио и назив ајма, који се налази као равноправан облик, с истим значењем, у књизи коју су уредили он и ТРЂ и одакле је он (са исте странице!) пренео веровања у »Речник« (СЕЗ, 32, 1925, 116): »Аљма или ајма, то је лук сличан влашцу. Он крља у чешмове као и влашац, само што су његови крупнији«. Упор. »ајма (или аљма)«, »ајма или аљма« (ibid., 9; 40; в. и »Регистар«). Упор. и Симоновић и РСА. Код Вука (Рјечн.) и Šuleka, код којих се такође не налази назив ајма, забележени су као синоними влашац и љутика. Очеvidно, Чајкановић није довршио списак назива. — »Три годишта је љутика за Богом пристајала, да ју прими међу луке« (Šulek, јужна Далмација). Код Поповаца уочи Благовести набере се а. или, како се тамо зове, љутика, и сутрадан се њоме мажу стоци губице да је не би уједале змије (СЕЗ, 65, 1952, 157).

Багрем. »Ако багрем много расцвета, родиће ситно жито« (СЕЗ, 70, 1958, 550, Лесковачка Морава).

Бели лук. У веровањима објављеним после II светског рата, као и у ранијим, б. л. има изванредно место. Где год се говори о веровањима било у којој прилици, ту је и б. л. То су иста веровања као и у Чајкановићевом »Речнику«, са понеком друкчијом појединошћу — као, на пример, у Грузи и Горњој Ресави. При бајању против ветрова у Грузи три чесна б. л. попреко се пресеку, па, пошто се њима премаже болесник, баци се по половина чесна на запад, исток, југ и север, пету задржи болесник, а шеста се баци на камен с речима: »У камен ударило и више се не повратило!« (СЕЗ, 58, 1948, 356). У Горњој Ресави, »у Жидиљу, ако умре домаћин, да би зауставили умирање стављају у сандук умрлога онолико главица б. л. колико остаје живих чланова у кући« (ГЕМ, 1962, 178). Како у раније тако и у касније објављеним веровањима б. л. је (в. СЕЗ, 55, 1953, 230 ид) заштита од сваког зла, у њему има 77 лекова.

Богиша. По личном сазнању Миленка С. Филиповића, у Дубровачкој жупи б. (или »цвијеће св. Ивана«) »гаји се око кућа стога што, по народном веровању, ако ње има у башти, неће ударити гром у близину«. У таковском се срезу такође, између другог цвећа по двориштима, »неизоставно гаји и перуника«, а веома је често засађена, као украс, и на гробовима. Важан је и податак на који указује Филиповић да прекомурски Словенци уместо »гром је ударио« говоре: »Перун је ударио« (ГЗМ, н. с., 9, 1954, 181). В. и ГЗМ, н. с., 3, 1948, 71 идд (култ на Косову, где се па Ђурђевдан ките деца перуником; у Банату, где уочи Ђурђевдана стављају под главу перунику, бели лук и ђурђиц; у Срему, где је, поред босиљка, »перуника најсветија биљка« и употребљава се за кићење икона, које су замениле некадашње идоле); СЕЗ, 80, 1967, 327 (у Дувањском пољу перуника се зове: зумбак); СЕЗ, 84, 1972, 219; ГЕМ, 20, 1957, 176.

Богородичина трава. Тако народ у Јању »назива једну ливадску биљку са копљастим листовима и гроздастим смеђоцрвенкастим цвијетом. На средини сваког листа, с горње стране, налази се по једна затвореноцрвена пјега која је најсличнија некој мрљи насталој на неком предмету од капи крви. То је и дало повода лаковјерним

женама врачарама у Јању да повјерују у то да је то 'крв св. Богородице која је 'канула за вријеме менструације из 'њеног полног органа на листове ове биљке, па су јој отуда и дале име: богородичина трава«. Употребљава се као лек од женских полних болести и за уређивање менструације. Болеснице је носе у недрима или за појасом. Помаже и нероткињама ако је стално носе (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 77). У источној Херцеговини »употребљава се као чај против болести стомака« (ГЗМ, н. с., 23, 1968, 60). У околини Бјеловара помоћу б. т. (или иванове траве) девојке гатају о удаји. Од ње на Ивањдан пре сунца свака сплете венац (са »главицом лука чешњака«) и потом га баци на кров своје куће: »ако се он на крову задржи, онда се она неће удати те године, а ако падне с њега или прелети преко сљемена па падне с друге стране, онда ће се удати« (ZNŽOJS, 43, 1967, 136).

Божур. У Ресави даје се нероткињи »сасушени цвет божура« да би родила мушко (ГЕМ, 28—29, 1965—1966, 174).

Бор. У Алексиначком Поморављу о славама и заветинама пева се песма: »Насред села зелен бор, Ту се купи леп сабор. Кмет ми седи у столу Те ми пише икону, И светог Никољу; Ћер му седи у двору, Те му везе мараму Да покрије икону, И светог Никољу. И то се поје за здравље твоје и моје« (СЕЗ, 83, 1971, 221). Сабор се купи код бора као у паганска времена кад је то дрво сматрано за свето, али, уместо паганске обредне песме за здравље и плодност, пева се песма са хришћанским мотивом као да је сабор код цркве. То је један од веома честих случајева спајања старих и нових веровања. — Као у овој нашој траговима обожавања бора сачувани су и у украјинској народној песми: »Ој, у шуми, у шуми дванаест борова, Под боровима дванаест столова, За столовима дванаест господара, Међу њима мој недраги седи, Мој недраги седи, воде тражи...« (Ігри та пісні, Українська акад. наук, Київ, 1963, 420 ид).

Босиљак. У веровањима објављеним после II светског рата има веома угледно место (као бели лук, јабука, пшеница) и исту улогу као у Чајкановићевом »Речнику« (в. нпр. СЕЗ, 64, 1951, 143; 68, 1955, 92 и 105; 70, 1958, 336, 348, 356, 409, 415, 449, 490, 497, 541; 73, 1958, 110; 83, 1971, 198, 213, 217, 226, 227; 84, 1972, 176, 193; ГЕИ, 24, 1975, 147; ZNŽOJS, 39, 1957, 53; ГЕМ, 42, 1978, 375 и 419; и многа друга места). У разним крајевима запажене су и различне друкчије појединости — као, на пример, у Горњој Пчињи при заштићивању од андра (које су сличне вилама): »Ако ко страда од андра, нема му лека сем да му оне опросте. А да му оне опросте, треба да начини киту од босиљка и цвећа и да изнесе растворена меда или шећера па да помоћу те ките од цвећа прска слатки раствор по оном месту где је страдао и моли андре да му опросте, пошто је он човек, па не види, ћорав је и слично« (СЕЗ, 68, 1955, 105).

Бостан. У Буцаку (у југоисточној Србији), »да би се деца заштитила од 'чуме, у суботу после Велике Госпојине, у глуво доба ноћи, једна баба испече лубеницу и дуњу па у њих стави катран и бели лук. Затим наложи ватру између двоје врата. Деца треба да прођу преко ватре, секире и бакрача са водом пре сванућа и да изговоре: 'Пројдо ватру, не изгорих се; Пројдо секиру, не посекох се; Пројдо воду, не удавих се. Потом баба расече лубеницу и дуњу и стави их у корито, које је издигнуто, да се деца могу провући испод њега, и тада изговарају: 'Пројдомо корито, не убисмо се. На крају, поједу по парченце од печене лубенице или диње« (ГЕМ, 37, 1974, 223). У источној

Херцеговини лубеница »издубљена, напуњена шећером па испечена, узима се као лек против астме« (ГЗМ, н. с., 23, 1968, 61).

Бреза. Брзова грана као маја (нем. Maibaum), са лишћем на врху (које представља фалус), поред других грана, 1. маја, или о Тројици, или уочи Ивањдана или кога другог дана, носи се у литији по селу или се поставља испред куће у знак симпатије према жени или целој задрузи (Petar Bulat, Pogled u slovensku botaničku mitologiju, Zagreb, 1932, 7). У веровањима и обредима Источних Словена бреза има много већу улогу него у нашим: у руским пролећним обредима, као дрво које најраније олиста, чешће него сва друга дрвета јавља се као оваплоћење биљне силе земљине (В. Я. Пропп, Русские аграрные праздники, Ленинград, 1963, 98); тако и у Украјини (Ігри та пісні, 1963, 35; 308; 319), где народне песме чувају веровање да је б. стабло — тело, а лишће — коса девојке која се утопила (ibid., 303, 390).

Брест. И у касније објављеним веровањима б. је демонско, свето и лековито дрво. У Грузи »код бреста у Крушику, у Гунцатима, виђа се ноћу црвени пламен, али кад се њему приђе, одмах га нестане« (СЕЗ, 58, 1948, 348). У Сретечкој Жупи б. је, као и дуб и јасен, »само дрво« или »самовилско дрво«, под којим се не сме седети, ни плувати, ни заспати (ГЕИ, 9—10, 1960—1961, 115). У Херцеговини се верује да се здухачи бију брестовима између себе (СЕЗ, 66, 1953, 245). У околини Лесковца постоје брестови за које се верује да су лековити. Из шупљине бреста код села Горњег Трњана, који је посечен 1942, болесници су захватили воду и умивали се. Кроз шупљи брест у Црковници провлаче се нероткиње. »Три бреста (који, по народном објашњењу, представљају три брата) више села Свирца, код језера, народ је поштовао и пазио да се не секу« (СЕЗ, 70, 1958, 569). Према веровању у Врањском Поморављу, »од свег шумског дрвећа стари брест не вала сећи, јер тада нема ,берићет у пољу И стоци« (СЕЗ, 86, 1974, 104).

Броћ. У селима Мајдану и Руднику код Горњег Милановца обичај је да се »оброће руке после сахране«; то мора да учини и домаћица пред насађивање кокошке или бојење пређе и човек пред полазак у сетву. У Невадама код Горњег Милановца ко је купао мртваца, »ако није оброћуо руке«, нити сеје нити се од њега узима семе на зајам (ГЕМ, 20, 1957, 7). — Претпоставља се да је бојење у црвено броћем, који успева у нашим крајевима, било »опште, и за ускршња јаја и за бојење текстила«, а као најстарији спомен о томе (из шеснаестог века) сматрају се стихови Мавра Ветрановића: »Ошљи бадем јоште расте и броћа се још находи, У што жене јаја масе Ускрсење кад приходи« (ibid., 23 ид).

Бршљан. У источној и јужној Херцеговини на Бадњи дан бршљаном се ките зграде и торови (ради плодности стоке, ГЗМ, н. с., 34, 1980, 111). Код Поповаца, кад кум ошиша дете, коса се меће »у брштан«, да би добро расла (СЕЗ, 65, 1952, 175), а на Бадњи дан се њиме ките гробља (ibid., 208).

Буква. Има необичну моћ (да учини добро или зло) и у касније објављеним веровањима. За међусобну борбу истржу букве здухачи (СЕЗ, 66, 1953, 245). На Ваведење ујутру (у Лесковачкој Морави, код манастира у Црковници), пре сунца, провлаче се нероткиње кроз »криву буку« (тј. једну стару букву, СЕЗ, 70, 1958, 398). У околини Бјеловара букова гранчица, забодена негде у кући на Ђурђевдан,

употребљава се у врачању против грома; кад лети грми, старе жене ваде ту гранчицу и машући њоме говоре: »Помози боже и свети Ђурађ!« а »ђурђари« певајући благосиљају буковим гранчицама које разносе и деле: »Кољко има гранчица, тољко било рачића! Кољко има пупића, тољко било пурића! Кољко има листића, тољко било пилића! Кољко има буквића, тољко било прашчића!« (ZNŽOJS, 43, 1967, 140). У Каставштини забележена је прича »Како ј протекла крв з букви«. Мате Шимов, сам у планини, изненада се у младу недељу ноћу разболи од пробади и, уплашен да не умре без исповести а сетивши се да се неки брђанин исповедао букви, у зору се одвуче на рукама и ногама до прве букве, исповеди јој све своје грехе као и попу што би, и замоли је за опроштење као што би и попа, и брзо оздрави. После неког времена под том буквом он се зачуди чему се је исповедао у страху од смрти и мало засече букву, кад из ње потекне крв, а он, престрашен, скине капу, клекне, прекрсти се и изговори оченаш. »Онда ј престала з букви тећ крв«, и по томе су људи знали да је исповест била добра. У Крставштини, као и у околини Бјеловара, верује се да ни гром неће у букву, јер је »Мајка божја имела зибел од буковога древа« (ZNŽOJS, 39, 1957, 340). Међутим, иако са таквим моћима, буква не може да одоли белом луку, него се осуши од њега (СЕЗ, 65, 1952, 333, Поповци).

Бурјан. У околини Зајечара на Велики четвртак »пале у дворишту бурјан за мртве« (ГЕМ, 42, 1978, 429); тога дана, на Ваведење и Ђурђевдан палиле су се од б. ватре »за оне који су умрли без свеће« (ibid., 465).

Бусен. После II светског рата објављена су занимљива веровања о б. у вези с млеком, причешћивањем, мртвачким култом. У околини Зајечара, ради плодности, у ђурђевданску погачу — поред куглица »које представљају овце и псе« — утискује се и »бусен траве који симболизује ливаду« (ГЕМ, 42, 1978, 430). У Алексиначком Поморављу — у врачању ради млека домаћица уочи Ђурђевдана млеко »подсири у ведрu« и стави га »на један велики бусен са доста траве«, а сутрадан ујутру, пошто оцеди сир, баци бусен и венац у реку говорећи: »Као што ова вода тече, тако нам текло и млеко у овој години« (СЕЗ, 83, 1971, 189). »У Жидиљу је обичај да жене, кад хоће да подлију млеко, одлазе на ливаду и ишчупају бусен траве, који ставе испод суда у који подливају млеко. Кад подсире млеко, бусен врате на исто место одакле је ишчупан« (ГЕМ, 25, 197 ид, Горња Ресава). У Неготинској крајини »почетком овог века био је обичај да на Ускрс рано ујутру донесу нафору из цркве и да се сви причесте. Пре тога ставе бусен траве пред врата. На бусен стане онај који је донео нафору, а сви укућани по стареишинству му прилазе, љубе у руку и примају по парче нафоре« (ГЕМ, 31—32, 1968—1969, 386; упор. и ГЕМ, 42, 429). У Бору, на Ускрс ујутру, Власи се причешћују дреном и копривом стојећи испред прага на бусену и окренути према сунцу (ГЕМ, 38, 1975, 185). У Смедеражу код Такова, кад се копа рака, »први бусен што се ископа остави се на страну; њега ће у гробу ставити мртвацу испод главе« (СЕЗ, 84, 1972, 174). У Лесковачкој Морави, кад се удовац жени пре него што се навршила година од смрти његове жене, »на дан његовог венчања неко из његове родбине понесе тестију с водом па дуго сипа на гроб кап по кап. Водом ,гасе коске жене које тада, по народном веровању, ,горе. Муж покојници подигне благовремено споменик, а гроб убусају (хумку ограде зеленим бусењем)« (СЕЗ, 70, 1958, 516). На изузетну моћ бусена указује предање (забележено у Лајковцу) да је једна породица изумрла зато што се њен предак, носећи б. земље на глави, криво закleo при одређивању међе (СЕЗ, 64, 1951, 165).

Вена или клека. На Пештери и Бихору, уочи Петровдана, кад падне мрак, пале се на неколико места гомиле суве клеке, а затим се носе лиле од сасушене коре брезове или трешњеве (запаљене бакље) од тора до тора или од куће до куће (ГЕМ, 43, 1979, 236).

(Винова) лоза. У Височкој нахији о Ђурђевдану »жене нарезују винову лозу и хватају сок, који употребљавају у чарању за стоку« (СЕЗ, 61, 1949, 135); у околини Зајечара употребљава се као лек од оболелих очију сок ухваћен у току Велике недеље са гице поред које је закопано јаје (тзв. »чувар«), а »за оне који су умрли без свеће« палиле су се ватре од в. л. на Ваведење, Велики четвртак и Ђурђевдан; у Каставштини не реже се в. л. ако је »луна празна«, јер »би биле и бачви празне« (ZNŽOJS, 39, 1957, 84); у Горњем и Доњем Ораховцу раније су се венци за венчање плели од в. л. (ГЕМ, 39—40, 1976, 281); код Поповаца »бивало је случајева да су се вјенчавали и у својим кућама«, око синије, пошто би на главу ставили венце »на колут (округ) од лозова прућа«, обавијене црвеном свилом (СЕЗ, 65, 1952, 194); у Кратову помоћу в. л. одвезује се од чини (ZNŽOJS, 42, 1964, 402 идд); у Алексиначком Поморављу, по аналогiji са житом, »божјом брадом« се назива и последња гица у винограду, са које грожђе »смуљају и вином окупају ту лозу« (СЕЗ, 83, 1971, 163).

Вишња, која има важну улогу у љубавним врачањима и гатањима, у народним љубавним песмама постала је »симболом нежне и срећне љубави« (Софрић, 69 ид). Има песама које не би биле јасне ако се не би имала на уму необична моћ која се приписује вишњи.

Вратич. У Лесковачкој Морави зове се »поврат« и употребљава се у врачању да се одузме млеко туђој стоци и да се врати својој (СЕЗ, 70, 1958, 382).

Врба. У многобројним веровањима објављеним после II светског рата в. има улогу коју је Чајкановић описао, са ретким друкчијим појединостима у врачању и гатању. У Лесковачкој Морави, на пример, жене рано на Ђурђевдан праве врбове крстиће и — завезане црвеним концем и окићене босиљком — стављају их у амбар, бунар, кућу, виноград (СЕЗ, 70, 1958, 383), а у Сретечкој жупи крст од врбе је обавезан украс на младиној капи (ГЕИ, 1, 1952, 154) — и у једном и у другом случају ради заштите и ради обиља. У Лесковачкој Морави на Ђурђевдан забадају се врбове гранчице у њиве да би жито расло високо (СЕЗ, 70, 383), а у Горњој Пчињи се забадају »да сачувају њиву како од града тако и од жена врачара (,мађосница) да не оберу род« (СЕЗ, 68, 1955, 99). Ради заштите у Горњој Пчињи људи се врбом и опасују: »да их не боле леђа кад у лето буду жњели« (ibid.). У Лесковачкој Морави в. се још употребљава у врачању за одузимање млека (СЕЗ, 70, 382) и у врачању за кишу: »незнана« крстача привезује се за в. близу воде — да је запљускује три дана (ibid., 556). Гатање помоћу в. забележено је у Грузи (СЕЗ, 58, 1948, 242): уочи Ђурђевдана девојке и момци забадају врбове гранчице у стреху од куће намењујући их одређеним лицима, па их сутрадан посматрају: ако су се гранчице дотакле, они којима су намењене волеће се или, ако су у свађи, помириће се, а ако је која гранчица испала, онај коме је намењена изгубиће се или ће умрети у току године. — На везу в. са култом мртвих указује и народна песма из Срема (Вук, Пјесме, 1, 678) која је певана на следећи начин: женско дете, легнувши на траву (леђима), »учини се као мртво«, а остале девојчице стану око њега, и посипајући га травом певају песму која почиње стихом »Умре, умре Рајоле«, а завршава се

питањем »Гди ћемо га закопати?« и одговором »У рупицу под врбицу«, али кад га ухвате да га понесу, »мртвац« скочи. Веома је чест и познат случај да се старински обреди дуго чувају у дечјим играма и такав случај представља и сремска дечја игра. Са друге стране, познато је да су велике личности сахрањиване испод светих дрвета (в. пр. Geo d Aconit, Essai concernant le culte des arbres sacrés, Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring, Nieuwe reeks, dl. 33, 1963—1964, 386—394). Могуће је да је у сремској дечјој игри сачувано симболично сахрањивање из прастарог култа божанства плодности, у коме је врба имала важну улогу. Као светом дрвету, и чак као божанству, в. се на Велики петак у словачкој народној песми обраћају девојке (пошто су се рано под њом очешљале да би им коса расла): »Vrba, vrba, daj mi muža...« (Andrej Oelicherčík, Slovenský folklór, Bratislava, 1959, 62).

Глог. Веровању наведеном у »Речнику« (из ZNŽOJS, 19, 118) да се ватром запаљеном г. дрвима може довести цопрница која је однела срећу супротан је пропис у Брањском Поморављу: »Глог никада не гори на ватри, да не би ,сагорео берићет у поље« (СЕЗ, 86, 1974, 104) — што указује на веровање да је у г. оваплоћена биљна сила земљина. — Бацање глогињом у народној песми (Вук, Пјесме, 1, 487) значи исто што и бацање јабуком (в. чл. Јабука).

Грожђе. Од касније објављених веровања заслужују пажњу следећа. »У белу, чисту крпу«, у којој је семе за прву сетву, ставља се, поред осталог и »бео крупан грозд«, да жито буде чисто и клас пун (ГЕИ, 9—10, 1960—1961, 127, Сретечка жупа). »Нечисте жене (са менструацијом) не смеју да беру грождје, нити да се пењу на какво родно дрво (особито трешњу), јер ћа се дрво осушити још истог лета« (ГЕМ, 20, 1957, 176, Левач, Темнић, Белица и Ресава). На везу г. са мртвачким култом указују (у јасеничким гробљима) камене крстаче на којима су, поред осталог, изрезани и гроздови (СЕЗ, 64, 1951, 143). У Левчу, Тамнићу, Белици и Ресави у сну грождје јести значи: »јаук, болест« (ГЕМ, 20, 1957, 184), а код Поповаца: »срећа ти је кратка« (СЕЗ, 65, 1952, 264).

Гуња. У многим крајевима зове се: дуња, као што се и гуњ (сукнена одећа) зове: гуња. — Понегде има важну улогу у врачањима за брачну срећу: у Лесковачкој Морави, кад девојка улази у младожењину кућу, извади из појаса три дуње, па две баци преко прага увис (и њих ситом младожења сачека), а трећу пресече, па једну половину баци и њу младожења ухвати у сито и поједе је окренувши се према девојци, а другу половину поједе она сама (СЕЗ, 70, 1958, 443); у Оберићима, у једној сватовској песми, помиње се чудесна дуња (»од сто листа, од дванаест лита«), коју невеста носи на дар свекрви (ZNŽOJS, 45, 1971, 287). Дуњом се заштићује од чуме (в. горе s. v. бостан). У народној песми (у љубавном врачању) девојка се баца на момка (Вук, Пјесме, 1, 638) и момак на девојку (ibid., 646) дуњом и јабуком. У народној песми дуња ниче на чудесан начин: »Гди је гонце пало, Ту је земља пукла; Гди је земља пукла, Ту је дуња никла« (Вук, Пјесме, 1, 670).

Даниноћ. За етимологију разних имена и алегорисање упор. Klod Levi-Stros, Divlja misao, Beograd, 1966, 309 ид.

Дивља ружа. Зове се и шипурак (в. нпр. Симоновић; СЕЗ, 58, 1948, 358). Штити и од вампира: код Поповаца су гроб и мртваца мерили прутом од д. р., »да се

не би мртвац повукодлачио» (СЕЗ, 65, 1952, 207; упор. и СЕЗ, 66, 1953, 194). У околини Бјеловара д. р. (шипак) је утук против вештица: на Ђурђевдан њоме се ките улична врата (да би се спречио улазак вештицама), а вешале су се д. р. и о прозорчић »не забату старих сламом покривених кућа« (да вештице не би преко тавана ушле), и отуда у старим песмама »двори шипком ограђени« (ZNŽOJS, 43, 1967, 144). Младожењу за време свадбе штитила су три трна д. р. забодена у његову капу (ibid.). У Грузи д. р. (која се тамо зове шипурак) употребљава се при бајању против жутице: увече се жут конац (који представља болест) завеже болеснику око врата, а црвен конац (који представља здравље) завеже се за шипурак, па се сутрадан жут скине са болесника и завеже за шипурак а црвен се завеже болеснику око прста, и том приликом се шипурку каже: »Ја теби жут конац, а ти мени црвен конац« (СЕЗ, 58, 1948, 358). У околини Лесковца лек се тражи у шипу д. р. »у страним атарима«: тамо болесника рано доведу, и провуку га кроз шип расечен одозго до корена, »па затим саставе шип и увежу га алевим вуненим концем« (СЕЗ, 70, 1958, 569).

Дрен. И у касније објављеним веровањима често се помиње и има исту велику моћ. У пределу Јањ ошишана коса детиња ставља се на д. да би на глави расла чврста »ко дреновина« (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 43). у Врањском Поморављу на Светог Игњата полагеник, уз благослове за плодност, цара и распирује ватру д. гранчицом (СЕЗ, 86, 1974, 104). У Грузи д. је саставни део обреда при одбијању детета од сисе, које мајка последњи пут подоји пошто му да д. пруту да држи у руци, а она провуче дојку кроз бушан колач или погачу (СЕЗ, 58, 1948, 266). У Алексиначком Поморављу, у М. Дреновцу, сваке године деветог уторника по Божићу, пре сунца, сви становници (од времена кад је владао велики помор) окупљају се код д. и — пошто се запале свеће и пресече колач који су у глуво доба ноћи три бабе, потпуно наге, умесиле од брашна узетог из девет кућа — провлаче се испод д. жила, »а на излазу огледају се у растопљену маст, попију мало воде која је прошла преко девет кључаоница и поједу по један залагај од поменутог хлеба« (СЕЗ, 83, 1971, 208). У Лесковачкој Морави забележена је етиолошка скаска да су чворови на јели настали од д. клинова које је ђаво забадао у стабло и по њима се пео (СЕЗ, 70, 1958, 560).

Дуван. »Срби приповиједају« — каже Вук (Живот и обичаји, 1867, 233) — »да је дуван изникао из утробе проклетог Арије кад му је испала; и зато кажу да је грехота дуван пушити«. О пореклу д. у његовој постојбини упор. Klod Levi-Stros, Mitologike, I, 98 илд. — Према веровању забележеном у Качеру, »пчела је било више док се садио дуван (ваљда због дуванског цвета)« (СЕЗ, 72, 1958, 209). Цигарета може да замени свећу: У Лесковачкој Морави једној свекрви, која је страсно пушила, снаха је, »кад год дође на гроб, забадала код крстаче упаљену цигарету« (СЕЗ, 70, 1958, 515). Код Поповаца губа или шуга на коњу лечи се на тај начин што се испира водом у којој је скуван д. (СЕЗ, 65, 1952, 387), а у сну га »пушити или носити — слабо је« (ibid., 264).

Ђурђевак. Бере се (»да буде цветна година«) уочи Ђурђевдана са осталим »ђурђевским цвећем« и »ђурђевским травама«, па се с њима и врбовим гранчицама плете у венце, који се стављају на кровове зграда и на вратнице (СЕЗ, 58, 1948, 241, Груза; в. за »ђурђевске траве« СЕЗ, 70, 1958, 377). У Лесковачкој Морави, кад копају траве, жене понесу од испеченог теста »колце«, па кад нађу траву ђурђевче, коју прво беру, »оно колце натакну на њу и онда мотичицом ископају и ставе у корпу«, а затим прскају водом узетом са три извора или три вира (СЕЗ, 70, 378).

Жалосна врба. У Грузи »се сади само поред воде и у гробљу« (СЕЗ, 58, 1948, 333).

Здравац. У Грузи дете, докле га кум шиша, држи у руци з. (СЕЗ, 58, 1948, 264). У Врањском Поморављу брачна постеља за младенце обавезно је кићена з. ради плодности (СЕЗ, 86, 1974, 436).

Ива. Према веровању у Каставштини, сама трава ива је рекла: »Ја сторин мртвега живега, ако ме скухају и дају му пит моје води« (ZNŽOJS, 39, 1957, 251). Нешто слично рекла је и у источној Херцеговини: »Берте мене, не чупајте жила, Ја ћу вратит од мртва жива!« и тамо се цени »као универзални лек« (ГЗМ, н. с., 23, 1968, 61). Упор. билегорску пословицу: »Трава ива од мртва чини жива« (ZNŽOJS, 45, 1971, 500, Бјеловар), за коју се претпоставља да је саставни део »чаробњачке формуле из каквог старог магијског обреда« (ibid., 501).

Јаблан. »Лепо ти је родио јаблине — Све бисером и драгим камењем!« (Вук, Пјесме, 1, 435) — дакле, оно што не може бити; упор. примере за то s. v. Јабука у »Речнику«.

Јабука. Као у веровањима која је Чајкановић размотрио у »Речнику«, тако и у онима која су касније објављена ј. има изузетно место (у многим приликама) од рођења до смрти (од бабина и повојнице до сахране и задушница) — какав је случај у Сретечкој жупи (ГЕИ, 9—10, 121) и другим крајевима. У Сретечкој жупи, између осталог, верује се да је под ј. (као и под шљивом) лак сан (ibid.), да нероткиња може родити ако окуси »први плод младе јабуке« (ibid.), да се болест може препети на онога који узме ј. (са »нишаном«) остављену на раскршћу (ibid.). У Банатској црној гори забележен је веома занимљив обред: омладина уочи Нове године чува ј. која »на среди плафона од собе о концу виси« (ГЕМ, 33, 1970, 167). Разним чудесним јабукама додана је и »врбовача«: Глишу Елезовића његови земљаци на Косову и Метохији уверавали су да се тако зове што роди на врби, а такву ј. и брескву помиње и Евлија Челебија (Зборник Етнографског музеја, 1953, 273 ид). Али касније објављена веровања која се разликују од оних у »Речнику« или их у нечем допуњују — поглавито су везана за славу, свадбу и мртвачки култ. У Грузи (где се нове званице на славу позивају ј., СЕЗ, 58, 1948, 202, као што се тада у Горњој Ресави ј. позивају гости из других села ГЕМ, 25, 1962, 205) сечењу славског колача претходи обред с ј., који има за циљ »да роди воће«. Пошто се са колача скине цвеће и подели гостима (»да буде цветна година«), »домаћин постави ј. на сто, са цветом окренутим горе«, »узме са три прста врх дршке од ножа и замахне на ј.« Тако раде и гости, међу којима је најбоље среће онај »који пресече ј. што ближе цвету. Пошто се сви гости изређају, ј. се исече на парчад и подели гостима«. — О свадби има највише врачања с ј. У Лесковачкој Морави момак девојци коју жели да узме даје ј. »која се трипут окренула на воденичном камену« (СЕЗ, 70, 1958, 383), а на дан свадбе проводација изнесе ј. забодену на гранчицу са три крака у три правца (»коњче«) и »начичкану ситним иглицама«, па ту ј. младожења баци према тасту, проводација је баци под девојачке ноге, младожења је дохвати, ташта је поспе ракијом, и после тога та ј. иде по софри од руке до руке уз благослове младенцима (ibid., 443). У околини Новог Пазара, кад сватови поседају за трпезу, и пошто невеста полије из крчага старог свата да се умије, изнесе један момак на тањир ј., поред које ставља »дар у новцу« свако ко честита, а онда стари сват спусти на тањир

своју ј., која му се врати пошто се пронесе од свата до свата ради даривања, а »затим, по истом поступку, пуштају своје ј. низ трпезу домаћин свадбе, дјевер, кум и војвода« (26, 1977, 246). У Алексиначком Поморављу ј. је саставни део обреда са колачем званим »саборник«, који меси уочи свадбе у младожењиној кући девојка чији су родитељи живи и који се, кад падне мрак, износи на дрвљаник (место где бораве душе), где се у њега забије ракласто дрво са три гране, на чије врхове се закачи по једна црвена ј. (у новије време узима се читаво стабло са тридесет и више гранчица и на сваку се ставља по једна ј.), па се, тако окићен, врати у кућу и стави у чело софре ради даривања, и свадба траје »све док се саборник ритуално не изломи« (СЕЗ, 83, 1971, 146; в. за »саборњак« у Нишави ГЕМ, 34, 1971, 91 илд). У Ливањском пољу, пред младожењиним кућом, невеста баца три ј. преко крова: ако се која врати, верује се да није добро за невесту (ГЗМ, н. с., 15—16, 1961, 215). У Неготинској крајини обред венчања завршава се на тај начин што младожења удара младу по глави ј. гранчицом (ГЕМ, 33, 1970, 143). У околини Бора под ј. кум ставља млади мараму на главу (ГЕМ, 38, 1975, 139). У Ресави мајка млади »код опраштања спушта у недра јаје или црвену јабуку« (коју младенци пре спавања поделе и поједу, ГЕМ, 28—29, 1965—1966, 174). У Горњој Ресави (у Пањевцу) млада на поласку од своје куће скида са капије венчић од цвећа на коме је и ј. и спушта у недра, и чини то исто и код младожењине куће (ГЕМ, 25, 1962, 149 илд), а за време ручка чауш или војвода суд са водом и ј. у њој окрећу пред сваким сватом и прскају га »као ваљавичар у ваљавици« (ibid., 152). У Херцеговини »невеста, док је на коњу, пребацује јабуку са новцем преко куће«, а после вечере »нина се јабука« (окачена на дугачком концу о греду), »заљуља се најпре према старом свату«, који је дарује новцем, а затим према свим сватовима и похођанима, који је такође дарују новцем (ГЗМ, н. с., 24—25, 1970, 304). У Врањском Поморављу, пред невестином кућом, баца младожења ј. са новцем и бомбонама међу сватове, и тај обичај је посвећен изазивању плодности као и обредно умивање младенаца водом у којој су три ј. И три класа ражи (СЕЗ, 86, 1974, 441 и 449). — О ј. у мртвачком култу има неколико веровања која ваља споменути. Њу држи и душовађа, по народном веровању у Лесковачкој Морави: »Кад св. Ранђел стане самртнику крај ногу, тај може још и оздравити, али ако је он крај главе, па у десној руци држи мач а у левој ј., онда томе више нема спаса« (СЕЗ, 70, 1958, 395). У истом крају, док је мртац још код куће, на ивици сандука сече се ј. на два дела, па се оно што падне ван сандука даје једноданцу (рођеном истог дана кад и покојник), а оно »што упадне у сандук остаје мртвацу« (ibid., 497). У неким крајевима облик ј. имају орнаменти у гробљима: у Љуљацима и Барама у Грузи »много је и старинских дебелих камених крстача с јабукама« (СЕЗ, 64, 1951, 148), а код Поповаца крстови изнад гробова имају такве украсе »на врху и са стране« (СЕЗ, 65, 1952, 210). Као такав украс ј. се помиње и у старој народној песми: »Над Емком је тубре начинио, По тубрету злаћене јабуке« (Вук, Пјесме, 1, 651), по чему се може закључити да је то давнашњи обичај. — Због својих изузетних моћи ј. има важну улогу и у басми — као нпр. у овој против крајника: »Израсла ј. иа делу. На њој три ј. Дуну ветар с планине и обори три ј. Једна паде у траву — исече је коса; друга паде у силав — исече ју бритва; трећа паде у ракле — поједоше ју мрави и тице« (СЕЗ, 19, 1914, 221). Према једној старој нар. песми, ј. је и демонско дрво: на корену јој седи змај (Вук, Пјесме, 1, 664). У другој песми: »Муња грома надиграла Двјема — трима јабукама И четирма наранчама« (Вук, Пјесме, 1, 235).

Јавор. У народној песми девојка се обраћа јавору као рођеноме брату: »Ој јаворе, мој рођени брате!« (Вук, Пјесме, 1, 353).

Јаглика. Код Срба око Будимпеште (у Помазу) »је и данас обичај да се на Велики петак после подне набере ј.« (то чине деца) и да »се на други дан Ускрса раздели у цркви« (ГЕМ, 36, 1973, 157).

Јагода. У околини Бора, у други уторак по Духовима, шаљу се мртвима ј., а могу их живи и за себе унапред послати — да их сачекају на оном свету (ГЕМ, 38, 1975, 163 ид).

Јасен. Може бити и запис (ГЕИ, 24, 1975, 149, Темнић). Он је, као и брест и дуб, »само дрво« или »самовилско дрво«, под којим се не сме седети, ни плувати, ни спавати: ако би ко заспао, укочио би се или би се пробудио »на неком другом месту« (ГЕИ, 9—10, 115, Сретечка жупа). О ј. вези са демонима сведочи и басма коју код Поповаца говоре деца кад »у прољеће праве писке од јасенове коре«: »ако кора није добро поткисла, онда усјечени прут дијете стави на колено и једном руком га држи и окреће, а другом удара дршком од ножа или од бритве по њему, и том приликом говори као да пјева: ,Кисни, горо, поткисни, Сви ти коњи корисни, Мајка ти је јалова, Окотила блавора И плетена ђавола, Ђаво бабу ваља...« Верујући у моћ ових речи, »тако пјева и понавља све дотле док кору с прута не сврне« (СЕЗ, 65, 1952, 161).

Јечам. У Оребићима, на прагу младожењине куће, посипају невесту ј., верујући да ће имати толико деце колико се класова ухвати и остане на њеној одећи: мушке колико се класова усправно забоде, а женске колико их виси »низдол« (ZNŽOJS, 45, 1971, 288). Ј. је и средство за уништавање вампира (СЕЗ, 66, 1953, 211). Зрна заруделог ј. нанизана на конач привезују мајке ситној деци око руку — да би била »напреднија« и да не би боловала (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 43, Јањ).

Кадифица. (кадифа, кадива, кадивица) или женка. У Лесковачкој Морави, кад умре млада жена, у њен ковчег, кришом од њене родбине, стављају жути цвет женке — »да би се њен муж оженио« (СЕЗ, 70, 1958, 498).

Карамфил. Међу називима недостаје: каранфил. Код Вука (Рјечн.) јавља се тај облик, али недостаје: карамфил. Šulek и Симоновић бележе оба облика.

Кафа. Код Поповаца, ако млада превари младожењу и пролије кафу, верује се да ће бити надмоћнија од њега (СЕЗ, 65, 1952, 196), а у сну »кафу пити значи да ће ти нешто неповољно бити« (ibid., 264). У околини Невесиња, да би зачала, жена се »пари над попрженом кафом, али тако да нико не сазна« (ГЕМ, 36, 1973, 85). »У Босни и Херцеговини се мисли да је за мору најгора смрт кад се затвори у долап у коме се меље кафа« (СЕЗ, 66, 1953, 235).

Ковиље. На Ђурђевдан се к. ките торови (СЕЗ, 65, 1952, 160), а на Спасовдан чобани врачају помоћу прута (јасеновог) за који су привезали к. (ibid., 163, Поповци).

Конопља. Веровања о к. била су у пуној снази у прошлости, кад је она гајена у сваком домаћинству и кад је употреба тежине била веома велика. Већ између два рата, а нарочито после последњег, упоредо с променама које је изазвао индустријски развој, из године у годину све брже нестајали су некадашњи радови око к. и заборављана су некадашња веровања о њој. Као допуна онога што је речено у »Речнику« издвајају се

(свакако старинска) врачања о сетви и после ње и забрана употребе ујемника и урезника. У нишком срезу к. људи сеју гологлави (а све остало под капом, ГЕМ, 19, 1956, 88). У Јадру, ради заштите од птица и других штеточина, »у семе се ставља мало земље испод кућног прага« (где бораве душе предака); жена која сеје обавезно ћути — да живина не би чепркала засејану земљу; да би к. била бела, »семе се увек ставља у белу торбу, а у семе обарено јаје«; по завршеној сетви жена баци увис празну торбу — говорећи: »Да Бог дâ да кудеља буде овако висока! «а с том жељом и полажеников опанак на Божић диже се на таван (ГЕМ, 27, 1964, 356). После сетве, да би к. лепо расле, изводе се разне обредне игре. У Јарменовцима било је то коло »паун«, које су жене играле поскакујући, док су се девојке и деца љуљали на витлу и на највећој висини узвикивали: »Волике ми конопље!« (Коло »паун«, али не у вези с конопљом, описао је Вук у напомени уз песму »Паун и коло«, Пјесме, 1, 267). У Такову и Великој Иванчи игра се зове: конопљарица. У Такову (до I светског рата свуда, а после местимично) то је веома омиљена игра, која се састоји из низа призора: оре се земља и сеје се к.; изниклу к. чува »конопљарица« (мушкарац прерушен у жену), која на четвртастом штапу (као на преслици) »преде« повесмо к., разговара с намерницима, води с њима љубав, остаје трудна и порађа се; »поп« крштава дете; утврђује се на кога дете личи и »оцу« се изручује цеђ на главу (СЕЗ, 84, 1972, 241 ид). У Великој Иванчи »конопљарица« је мушка игра, иначе слична таковској и с истим циљем — да утиче на напредовање к. (ГЕМ, 17, 1954, 93). — Поменута забрана забележена је у Јадру: ујемнике (остатак основе при сновању) и урезнике (остатак основе после завршеног ткања) не ваља употребити за шивење или крпљење одеће мушкараца да их не бије зрно у рату или пак да их не напада звериње (ГЕМ, 27, 1964, 356). Међутим, Вук (Рјечн., s. v. ујамак и урезник) не каже да су то тежињави конци, ујемник не бележи, ујамак одређује као »онај конац којим је што било ујамчено«, а забрану не ограничава: »Жене гатају да ујамком никаквијех хаљина не ваља шити«, мада наводи стихове из народне песме у којима се забрана тиче само мушкарца: »Мајка сина свога свјетовала Да се чува и да се учува Од ујамка и од урезника, Да га танка пушка не убије«. У Карану пак, како се види из једне тамошње народне песме, вила је стрељала младића »Кога мајка није веровала Ни ујамка нити урезника«, и ту се, као и код Вука, јавља назив ујамак, али са значењем које, у каснијем опису веровања у Јадру, има ујемник (ујамци су конци основе која остане после увођења у брдо, а урезници су крајеви жица који се нису могли уткати), а верује се да несрећу изазива употреба ујамака и урезника не само од конопље него и од лана (ГЕМ, 19, 1956, 91 ид).

Копитњак. У Грузи к. се зове: »сватовско цвеће« (СЕЗ, 58, 1948, 276; 279) — свакако због тога што се њиме сватови ките (а они то чине верујући у његову моћ у љубавним чинима).

Коприва. У Врањском Поморављу, чим чују прву пролећну грмљавину, к. се оките и ваљају по земљи они који су били жетеоци — да их не боле леђа и да се по њиви ваљају дебели снопови (СЕЗ, 86, 1974, 104).

Кромпир. »Ако се сања да се рове кромпир«, »знак је да ће се десити нешто наопако« (СЕЗ, 61, 1949, 190, Височка нахија).

Крушка. Она је култно дрво и у Лесковачкој Морави: »код црквишта у Шишинцу« народ, здравља ради, »пали свеће испод пет малих закржљалих крушака«,

поштујући их као »пет брата« (СЕЗ, 70, 1958, 569). У пределу Јањ: ко сања како падају с грана зреле крушке, ускоро ће проливати сузе (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 47).

Кукурек. У Грузи, после Ђурђевдана, ставља се к. у гнезда, да би кокошке носиле јаја, и »око карлица у које се разлива топло млеко, да га чува од квара« (СЕЗ, 58, 1948, 333). У Пеку и Звижду говече се затрављује на тај начин што му се »шилом пробије кожа под грудима и на том месту увуче жилица кукурека« (Зборник Етнографског музеја, 1953, 265). Тако се затрављује и овца у Јарменовцима: »пробуше кожу (обично на грудима) и кроз тај отвор провуку корен кукурека« (СЕЗ, 73, 1958, 130). Међутим, овцама, и ситној стоци уопште, у Пеку и Звижду при затрављивању ставља се к. у уво (Зборник Етн. муз., 265) — као и свињама код Немаца (Handw. DA, 6, 1083).

Кукуруз. Међу касније објављеним веровањима о к. издвајају се врачања и гатања о свадби, о Божићу, о Св. Андреји, о Великој Госпођи и при окопавању. У Оребићима на прагу младожењине куће младу посипају не само пшеницом него и кукурузом — да би рађала и мушку децу (ZNZOJS, 45, 1971, 288). У Белосавцима (у Шумадији) к. се на Божић ујутру баца у воду, оставља живини у котуру од конопца у коме је донесена слама (при томе се живина не ваби, да је не би појели копци), а затим к. укућани бацају на полаженика и он на њих (СЕЗ, 64, 1951, 160). У Ресави, на Божић ујутру, домаћица »са рукавицама на рукама поспе к. око бунара, и закити га босиљком« (ГЕМ, 28—29, 1965—1966, 197). У Алексиначком Поморављу уочи Св. Андреје, ради врачања, кува се к. у свакој кући: кад падне мрак, домаћица изнесе у двориште три скувана клипа »мечки за вечеру«, загризе сваки помало и остави (на родно дрво или кров неке зграде) да преноћи, а сутра их унесе у кућу говорећи: »Ево, мечка је долазила и мало појела«, па затим сваком чељадету да по неколико зрна ради здравља (СЕЗ, 83, 1971, 166). У Ресави на Св. Андреју (»Мечкидан«) »кувају к. у који стављају зрна од пасуља, пшенице, сочива и семе од тикве — да би родило преко године. Сви укућани једу к., а остатак дају живини и стоци. Један део к. домаћица баца кроз оцак — да нахрани мечку. Исти обичаји су у Хомољу, околини Бољевца и Нишави« — »остатак култа медведа — мечке која представља божанство плодности и материнства«, од кога је »настао словенски бог стоке Волос, кога је у хришћанству заменио св. Наум и св. Андреја« (ibid., 192). У околини Бора о Великој Госпојини шаље се к. мртвима (ГЕМ, 38, 1975, 164 ид). У околини Зајечара, као саставни део помане покојнику о Великој Госпојини или Светом Илији, к. се кити и кува; упор. »прилагање кукуруза за мртве на олтар цркве у Нишкој Бањи о Св. Илији« (ГЕМ, 42, 1978, 397; в., у вези с к., и 424 ид, 494). При окопавању има разних врачања и гатања: код Поповаца гледа се тада како к. иду жиле (»ако иду право доле, биће сушно лето, а ако иду у страну, биће кишовито«, СЕЗ, 65, 1952, 262); »у Книћу кад се окопа њива са к., онда се последњи оцак најбоље окопа, па се преко њега укрсте мотике, да би њива понела добар род« (СЕЗ, 58, 1948, 321, Гружа); у североисточној Србији струк к. који се приликом окопавања кити зове се: »цар кукуруз«, и он је »антропоморфизирани дух жита« као и »божја брада«, која се прави од пшенице (ГЕМ, 36, 1973, 58); у Лесковачкој Морави при окопавању к. девојке и момци на последњим струковима разнобојним пољским цвећем везују по неколико струкова заједно (праве »кола«) — »да би се узели млади и зелени као што је кукуруз«, и бацају увис и укрштају мотике — да би к. био висок и да би се клипови укрштали (СЕЗ, 70, 1958, 543); у Алексиначком Поморављу слично врачање зове се: »лера« или »леро« (последњи струк сви

заједнички загрну земљом, оките га најлепшим цвећем и листове му завежу онолико пута колико желе да имају кола, а затим на гомили »закрсте« мотике, да би к. добро родило, и око струка седећи певају, СЕЗ, 83, 163).

Купина. Око к. се јављају вампири (СЕЗ, 66, 1953, 177). Њено корење веша се изнад огњишта — ради берићета (ГЕИ, 9—10, 130, Сретечка жупа). Јунак је у песми моли: »Купинице, сестрице, Увати ми девојку!« (СЕЗ, 70, 1958, 629). Помоћу ње се врача против болести жабине на бравчету, а басма против »поганице« (пробади) завршава се речима: »Купинице, по богу сестрице, скуп и (етимолошка магија!) сву муку и болес и погану поганицу!« (СЕЗ, 65, 1952, 253 и 259 ид, Поповци).

Купус. У сну »купус брати — обогатићеш се« (СЕЗ, 65, 1952, 264, Поповци).

Лала. Према једној народној песми, у којој је драги драгој заденуо лале за главу (Вук, Пјесме, 1, 315), рекло би се да овај цвет има улогу у љубавном врачању.

Лан. Већ у библијско доба чај од лановог семена цењен је као лек од низа болести (Лазар Бабић, Теологија и телеологија биљака, Православље, 1981, 342, 12). Према веровању нашега народа, л. је и средство за изналажење вампира (СЕЗ, 66, 1953, 190 ид и 200). У једној нашој народној песми, коју певају жене у колу и која допуњује песму наведену у »Речнику«, л. је важно средство у љубавном врачању: »Шјај, мјесече, данове, Да сијемо ланове, Да плетемо конопе, Да вежемо јунаке« (СЕЗ, 65, 1952, 361, Поповци). У једној нашој басми против пробади у грудима као да сама реч лан, која се много пута понавља, има спасоносну снагу: »Посејај лан, лан на Видовдан, Изниче лан, лан на Видовдан...« и тако стално у наредних четрнаест стихова (СЕЗ, 83, 1971, 248, Алексиначко Поморавље). — О веровању да употреба ујамака и урезника изазива несрећу в. горе, s. v. конопља.

Леска. У сну л. предсказује сузе (СЕЗ, 61, 1949, 190, Височка нахија) и сиромаштво (ГЕМ, 20, 1957, 184, Левач, Темнић, Белица и Ресава). »Љешњаци уродише, бит ће дуга зима« — по билогорској пословици (ZNŽOJS, 45, 1971, 498, Бјеловар). На Пештери и Бихору верују да лешници неће родити ако грми на Св. Илију (ГЕМ, 43, 1979, 237). У североисточној Србији л. је посвећена Перуну (штити од грома, ГЕМ, 36, 1973, 60; 42, 1978, 465). У Каставштини »на Велу Стоморину« не пуштају децу да беру лешнике, јер се верује да на тај празник све змије »побегну земји на лесак« да би им »Мајка Божја змастила главу«, па би ујеле свакога ко би лесци пришао, и зато тада не иде »ни млад ни стар тргат лешњаци« (ZNŽOJS, 39, 1957, 286). У околини Бјеловара употребљава се у љубавном врачању само она л. која »расте на међи«, особито »на сјеверној међи«; са ње девојка која хоће да освоји момка »мора откинути шибу љеторасницу« и њоме га »лагано три пута ударити по кичми«, па после он друге девојке неће ни погледати (ZNŽOJS, 43, 1967, 144). У пределу Јањ, да се жена не би облизнила, ни она ни њен муж не смеју да поједу читав лешник »близнац«, него само пола (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 45). У околини Зејечара — као и коледарски штап, који чува од болести — од л. је »и штап на помани«, а некад су се од л. (и бурјана, лозе, шљиве), на Ваведење, Велики четвртак и Ђурђевдан, палиле и ватре »за оне који су умрли без свеће« (ГЕМ, 42, 1978, 465).

Лимун. У Горњем и Доњем Ораховцу л. се даје млади пред улазак у нови дом, а после ручка њени сродници и сватови измењују л. и затим она своје сроднике («погузијеље») на одласку дарује сваког л. (ГЕМ, 39—40, 1976, 281 и 283).

Линцура, или срчаник, или орвен. Код Такова, »У хатару села Клатичева непосредно испод железничког стајалишта Срчаник«, једна ливада зове се Срчаник — зато што је на њој некад било много срчаника, који је бран »на Св. Јована или Усјекованије, а данас се на њој одржава велики народни сабор« (СЕЗ, 84, 1972, 192). У околини Лесковца линцура, која се тамо зове: орвен или равен — осим као лек (у ракији) против грознице и других болести код људи и стоке употребљава се »и као лек против мађија« (СЕЗ, 70, 1958, 581).

Ловор. На Бадњи дан л. ките гробље (СЕЗ, 65, 1952, 208, Поповци). Тога дана ујутру задене се повећа грана л. у звекир на вратима, и ко први дође на честитање стави гранчицу л. на сто, а увече домаћин унесе »балу« л. и сомине и распростре је по кухињи; на Божић грана л. забоду се кроз поморанцу у чесницу (ZNŽOJS, 40, 1962, 497; 499; 503, Бока Которска).

Љубичица. Према једној народној песми, љубичица има већу магичну снагу него све друго цвеће: »Кад би знале дјевојчице Што је мирис од љубице, Све би цвјеће потргале, Љубицу би пољевале« (Вук, Пјесме, 1, 320).

Мак. У народној песми (Вук, Пјесме, 1, 534), у клетви: »Трећу киту мака бијелога — Да се смакне с овога свијета!« (етимолошка магија).

Маслина. У Боки Которској на Бадњи дан ујутру ките м. гранчицама прозоре, врата, иконе; на наложени бадњак ставља се гранчица м.; полаженик предаје домаћици м. (ZNŽOJS, 40, 1962, 494). У Каставштини м., која се тамо зове улика, носи се у недељу пред Ускрс у цркву да се благослови, и зато се та недеља зове Уличница; верује се да ће падати киша на Уличницу, кад се благосиља улика, или на Ускрс, кад се благосиља хлеб; благословену м. чувају у кући као средство против урока или кад ко нагази (ZNŽOJS, 39, 1957, 55). У Оребићима, неколико дана после зарука, свекрва, уз остале дарове, носи својој будућој снаси прстен нанизан на киту маслине, који јој, кад преступи њен праг, натакне на прст љубећи је и говорећи јој: »Било ти срићно и берићетно!« (ZNŽOJS, 45, 1971, 283), а на дан свадбе (која је увек у недељу као и другде), кад мајка отвори врата и изведе девојку, »дивер јој пружа киту маслине« (ibid., 285).

Нана и коњски босиљак. К. б., као и чубар или бели лук, ставља се око болесника, или се њиме баје, да својим мирисом измами или отера болест (СЕЗ, 58, 1948, 353).

Овас. »Кад слабо роди овас, неће родити кукуруз« — према веровању у Лесковачкој Морави (СЕЗ, 70, 1958, 551).

Одољен. У народној песми пева вила седећи на камену: »Да зна женска глава Што ј' одољан трава, Свагда би га брала, У пас ушивала, Уза се носила« (Вук, Пјесме, 1, 223).

Оман. Сади се у уљанику (СЕЗ, 65, 1952, 253). Многе мајке пред прво дојење »узму коријен од о., па га на једном крају заравне ножем и издубу, онда га свега пробуше, метну на брадавицу од сисе и кроз њ подоје дијете« (често се чује: »Да није руте и омана, не би мајка дијете одгојила«, *ibid.*, 174, Поповци). Водом са о. девојке перу косу — да би боље расла (ГЕМ, 38, 1975, 182, Буџак).

Орах. Он је »једино родно стабло« коме се у Сретечкој жупи »приписује негативан утицај«: ко под њим заспи, мора да се онесвести; опасно је ако његова сенка пада на кућу, и зато га нису садили у близини; кад његово стабло достигне дебљину врата онога који га је посадио, тај мора умрети (ГЕИ, 9—10, 115 ид). Бављење под о. дрветом може да изазове полну немоћ (ГЕН, 24, 1975, 121). И у сну о. не предсказује ништа добро (сузе, СЕЗ, 61, 1949, 191; превару, СЕЗ, 65, 1952, 265; сиромаштво, ГЕМ, 20, 1957, 184). У гатању на Св. Илију »пун орах означава срећу, а кваран несрећу« и тога дана се, ако загрми, »ставља камење на орахе, да би се сачувао њихов плод од опадања и квара« (СЕЗ, 58, 1948, 251, Гружа). Насупрот негативном утицају који му се приписује, о. поред лековитог извора, као и тисово дрво, може благотворно деловати: испод жила ораха поред таквог извора у Љубињу (Сретечка жупа) провлаче се деца оболела од кашља и пију воду као лек (ГЕИ, 9—10, 115 ид); у околини Зајечара провлачили су децу испод о. жила ради заштите од куге, а као лек од туберкулозе болесници су пили зејтин у који је стављена о. жила и који је у боци воском затвореној одлежао годину дана (од једне до друге јесени) у земљи где је жила ископана (ГЕМ, 42, 1978, 474). О. се сади на гробљу (ГЕМ, 25, 1962, 184, Горња Ресава), и у гробљу у Блазнави, које је веома старо, »има остатака од врло давнашњих ораха« (СЕЗ, 64, 1951, 145, Шумадија), који су, очевидно, сеновити и табуирани. У врачањима о. се употребљава ради испуњења различних жела: на Св. Варвару полагеника дарују орасима — »да би кокошке носиле јаја« (ГЕМ, 28—39, 1965—1966, 193, Ресава); у божићну печеницу »момци и девојке стављају и ораха да се окрећу око ражња како би се девојке односно момци на исти начин окретали једни око других« (СЕЗ, 83, 1971, 174, Алексиначко Поморавље); мајка млади при опраштању »спушта у недра два ораха да би млада рађала мушку децу« (ГЕМ, 28—29, 174); »породиљу посипају орасима како би јој се олакшао порођај« (ГЕМ, 36, 1973, 87, Херцеговина); »ако се жели да следеће дете буде женско, закопавају постељицу под дрво шљиве, а за мушко под орах« (ГЕМ, 28—29, 177).

Палма. И у Манхарта (в. WFK, 1, Register) палмова грана (Palmzweig). Чајкановић није довршио чланак: из књиге коју је сам уредио (СЕЗ, 50, 1934, IV, 52) није унео веровање (записано у Конавлима) да је »кита палме« (заједно са благословљеном пшеницом) утук против подземних демона (који »у глухо доба ноћи« — у облику »црних људи«, па »црних паса« и опет »црних људи« — излазе из гробова да новог мртваца »напухају, да постане лорко«).

Паприка. У сну јести п. значи: »љутина, секирација« (ГЕМ, 20, 1957, 184, Левач, Темнић, Белица и Ресава). Трудна жена не сме да једе п., »јер би и дете било љуте нарави« (ГЕМ, 27, 1964, 296, Јадар). Кад умре тежак болесник, »запале у одељењу где је лежао паприку и сумпор«, и То тамо (иза добро затворених врата и прозора) »дими дан и ноћ« (СЕЗ, 68, 1955, 85, Горња Пчиња). Пре него невесту (да би је заштитили од сваког зла) изводе »мушкарца окићеног луком и венцом паприка« (ГЕМ, 42, 1978, 372, околина Зајечара).

Пелен. У народној песми п. је знак несреће и жалости — в. нпр. Вук, Пјесме, 1, 609: девојка која враћа прстен јунаку (зато што га њен »род не љуби«), обраћа се пелену као цвету којим се кити мртвачка пратња: »Ој пелећ, пеленче, моје горко цвеће, Тобом ће се моји свати закитити Кад ме стану тужну до гроба носити«. — У околини Зајечара за п. се »веровало да штити од русалки, као и да стимулише сексуалну потенцију« (ГЕМ, 42, 1978, 465).

Просо. У Лесковачкој Морави п. се посипа око куће и ставља се више врата да вампир не уђе у кућу (јер не може да преброји просо, СЕЗ, 70, 1958, 566; в. и 388). У Врањском Поморављу, на Ђурђевдан ујутру, »ухвативши се рукама за дреново грање, високо према сунцу«, узвикују девојке: »Просо сејем, да ме просив!« а момци: »Просо сејем, да је просим!« (СЕЗ, 86, 1974, 105).

Пшеница. И у касније објављеним веровањима п. има изванредно место (в. нпр. СЕЗ, 86, 1974, 206), веће чак него босиљак и јабука. Она је на првом месту у скоро свим обредима, породичним и сеоским. Она је на првом месту у благословима и клетвама (а за њом винова лоза и конопља, која је некад имала огроман привредни значај). Али сва та каснија објављена веровања о п. углавном су понављање оних веровања која је Чајкановић у »Речнику« размотрио,, класификовао и протумачио. Ретке су чак и друкчије појединости, какве су следеће. У Неготинској крајини, кад се гата о женидби и удаји, стављају се на ватраљ два зрна п. која представљају момка и девојку: ако оба зрна скоче, значи да се тај пар воли и да ће се венчати: ако само једно зрно скочи, а друго сагори, значи да нема љубави и да неће бити свадбе (ГЕМ, 31—32, 1968—1969, 379). у Оребићима, кад младожењини укућани на своме прагу дочекују невесту, посипају је пшеницом и кукурузом певајући: »Ево нама невесте, Поспимо је шеницом, Да нам буде плодна« (ZNŽOJS, 45, 299); кукурузом је посипају да би рађала мушку децу, а пшеницом да би рађала женску децу (ibid., 288), и ово последње свакако је у вези са женским божанством жита (мајком жита итд., в. нпр. Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1959, § 128 ид). Код Поповаца, опет о свадби (последњег дана), пева се песма у којој се благосиља пшеница: »Чим махнуо десницом, Родило ти шеницом! У бусу ти бусато, У класу класато, На њиви ти сложно, А на гувну плодно!« (СЕЗ, 65, 1952, 198).

Раж. У касније објављеним веровањима р. има много важнију улогу него у онима која је Чајкановић унео у »Речник«. Она је средство за изазивање плодности и напретка, а и утук против демона. У околини Бјеловара, где је жито »стари назив за раж«, клас и сламка р. употребљавају се у врачању: »ђурђари« (на Ђурђевдан), између осталог, носе и клас р. ради плодности, а помоћу р. сламке с празним класом врача се против лишајева — на тај начин што се свака од десетак сламки кида на више делова док се говори: »данас црвено, сутра бијело, а прекосутра какво је и било« (ZNŽOJS, 43, 1967, 154). У Сретечкој жупи девојке су се, рано на Ђурђевдан, купале наге у реци и чешљале косу »у раж« ради здравља и косе густе као р. (ГЕИ, 9—10, 130). У Врањском Поморављу за обредно умивање младенаца употребљава се вода у којој су три јабуке и три класа р. — као симболи плодности (СЕЗ, 86, 1974, 449), а свакако је такав симбол и р. слама од које је постеља (на поду) за породиљу и новорођенче (ibid., 415), а можда је и утук против злих демона. У Лесковачкој Морави мајка на дан крштења »једну р. сламку пободе високо у зид, да дете расте брзо и да буде високо као раж« (СЕЗ, 70,

1958, 421). Код Поповаца струком р. са три класа заштићује се млеко од вештица (СЕЗ, 65, 1952, 255).

Ракита. У Лесковачкој Морави, кад кум ошиша дете, коса се ставља на р., да расте брзо као она (СЕЗ, 70, 1958, 426), а уочи Ђурђевдана се стављају на врата и испод стреје, и намењују појединим лицима, р. гранчице, па се по њима гата: ако се која осуши, онај коме је намењена умреће у року од године дана; те гранчице се и за лек чувају (ibid., 381).

Рен. Он је, по народном веровању, и средство које заштићује од море (СЕЗ, 66, 1953, 232).

Ружа. У Призрену се православне жене на Ђурђевдан ујутру »чешљају испод руже«, и остављају расплетену косу — да би расла (ГЕМ, 20, 1957, 18). У Каставштини, на Марченицу (25. март, »благдан Мајке Божје«), девојке пресађују р. — да би расле и лепо мирисале, »да Мајку Божју пријажају рожице« (ZNŽOJS, 39, 1957, 53); р. које се на Телово носе у литији, кад се осуше, жене увијају у крпице и чувају као средство против урока (ibid., 68); р. ките мртво дете, момка и девојку (ibid., 100).

Рузмарин. У народној песми девојка: »Све сватове на венцу превезе, Младожењу на струк рузмарина« (Вук, Пјесме, 1, 74).

Семе. Касније објављена веровања о с. и сетви већином су иста као у »Речнику«, мало је друкчијих или различитих, која се могу узети као допуне. У Грузи, на пример, »да се усев не главничу«, не ставља се у с. земљани лонац; »да усев не полегне«, на с. се не седи; »да град не туче усев«, по с. се промеша угљен; да не ниче коров, раоник се окали волујском мокраћом; »ради напретка усева«, на прво орање носи се сува храна; жито (пшеницу) не сеје човек левак; ћути ко иде да сеје конопље, »да птице не чепркају посејано семе! (СЕЗ, 58, 1948, 328). Код Поповаца »се сјеме не даје из руке у руку, него се спусти на земљу — да га други узме са земље« (СЕЗ, 65, 1952, 244). У околини Бора, на Св. Варвару (17. XII), на погачу међу »све семе које сеју: кукуруз, жито, конопљу, сунцокрет«, па ово с., ради плодности, помешају са с. које се сеје у пролеће (ГЕМ, 38, 1975, 172), а полажник, такође ради плодности, обавља симболично сејање, просипајући кроз сито разнo с. (ibid., 173). У околини Зајечара, пред кућом младожењином, млади, поред осталог, »дају и сито, са свим врстама жита па и другог семена« (ГЕМ, 42, 1978, 374). У Буџаку (у југоисточној Србији), кад неко умре, »семе од кукуруза, од свих стрмних жита, пасуља и др. провуку кроз његову кошуљу и рукав, док је још обучен у одећу у којој је умро, да не би, ако је био срећан, однео са собом срећу у гроб« (ГЕМ, 37, 1974, 212). У Горњој Ресави, »кад неко умре па почетку године, из куће износе све семе« (верујући да тако отклањају опасност од неродне године) и враћају га тек после четрдесет дана, а кад неко умре у доба сетве, »семе се одмах носи на њиву« или се, ако се то не учини, замењује (обично код суседа); сем тога, »узму мало семена у крпу и провлаче кроз недра мртаца, јер, ако то не ураде, неће ,живот да роди (ништа неће родити у тој години)« (ГЕМ, 25, 1962, 176).

Сено. На везу с. са култом предака указује и обичај у Доњој Лепеници да стари сват (или девер) прстенује снаху пошто је наведе на ћилим стављен преко сена (које су војвода или домаћин прострли уврх совре) и обрати се присутнима: »Опростите и

благословите, куме и сватови, да снаху прстенујем» (ГЕМ, 46, 1982, 139). С. је у вези и са вукодлаком: он помиче пласт с. (СЕЗ, 66, 1953, 158 и 178). С. од првог откоса меће се у колевку — да дете не мокри испод себе (СЕЗ, 58, 1948, 324).

Смоква. Употребљава се и у љубавном гатању и врачању. У Каставштини, уочи Ивањдана, девојка, мислећи на некога младића, откине лист са смокве и метне га на прозор: ако сутрадан ујутру перо буде свеже и зелено, то значи да је младић воли, а ако је увело, онда не (ZNŽOJS, 39, 1957, 69). Код Поповаца девојка се боцне иглом и пусти кап крви у смокву коју шаље момку, и верује да ће он за њом лудовати ако такву с. поједе (СЕЗ, 65, 1952, 250). С. је и демонска воћка: под њом седи »укодлачица« и чешља се (СЕЗ, 66, 1953, 191). На Бадње вече »смоква, које мора бити, у многим насељима се не једе, него само обзине«, и чува се као лек против болести (СЕЗ, 70, 1958, 345, Лесковачка Морава).

Сунцокрет. У љубавном врачању с. употребљавају и девојке и невесте. На св. Илију, пре сунца, гола девојка откине цвет »сунчогледа« у башти, па га пробије дружицом (већим вретеном) и кроз ту рупу гледа момка с којим жели да се здружи и да му окрене памет (етимолошка магија, СЕЗ, 58, 1948, 254, Гружа). На дан свадбе у Сретечкој жупи млада кришом посматра младожењу кроз сунцокрет, уз басму у којој се помиње и »бор самоник« и која мора бити веома стара с обзиром на то да је бор одавно уништен у овом крају (ГЕИ, 9—10, 1960—1961, 121).

Тамјан. Употребљава се и у врачању за подстицање плодности: у Буцаку, на Бадње вече, »излазе у воћњаке и врте рупе у воћкама које прошле године нису дале род, и у њих стављају помало тамјана, с уверењем да ће од тада боље рађати« (ГЕМ, 37, 1974, 217). Њиме је и покојник, ако му је стављен у нос, заштићен од вампирења (ГЕМ, 25, 1962, 176, Горња Ресава).

Тис. Т. дрво »не сме се горети, а ко то учини, верују да мора умрети исте године« (ГЕИ, 9—10, 115, Сретечка жупа). »Код Куча, у Васојевићима и код племена у околини Колашина у великом је поштовању тисовина, особито предворена тисовина. До ње се долази на овај начин: Донесе се у кућу т. дрво и ,предвори́. Целе ноћи седе три човека, међу којима мора да буде у кућни домаћин. Воде обичне разговоре. Таква тисовина се узима за разне ствари«, којима се штити од урока, вештица, нечастивих (СЕЗ, 80, 1967, 204).

Титрица или иванчица. На Ивањдан рано ујутру »ладарице« одлазе у ливаде и »стално пјевајући наберу много иванчица и сплету од њих већи број вијенаца«, које потом, кад се врате у село, бацају на куће. »Ако се тако не учини код неке куће, онда ће у њој нетко умријети те године« (ZNŽOJS, 43, 1967, 139, околина Бјеловара).

Топола. Као вилинско дрво, т. лечи и импотенцију: тога ради мушкарац оде ноћу на реку, свуче се, расцепи »тополов шиб« и провуче се кроза њ. (ГЕИ, 24, 1975, 120). Раширено је и гатање о времену по т.: »Ако у јесен на тополама остане само зелена крошња, ,вршина́, зима ће бити блага. Ако лишће с топола опада одозго наниже, зима ће бити у почетку јака и око Младенаца« (СЕЗ, 70, 1958, 553, Лесковачка Морава; упор. ГЕИ, 9—10, 121, Сретечка жупа). — На култ т. указује и тзв. »Топоља« у

Русији и Украјини, тј. девојка везаних руку уз колац коју воде по селу певајући (Р. Bulat, Pogled u slovensku botaničku mitologiju, Zagreb, 1932, 8).

Трешња. У околини Бора, поред другог воћа, мртвима се шаље и трешња. У Сретечкој жупи верују да се »неће држати деца у кући« ако се употреби за ватру старо т. стабло (ГЕИ, 9—10, 115). У Левчу, Темнићу, Белици и Ресави верују да ће се т. осушити ако се на њу попне »нечиста« жена (ГЕМ, 20, 1957, 176). Поворке лилара — какве су биле у Семберији, на пример — имале су доста јасан религијски разлог: »Уочи Петровдана (12. VII) младићи су припремали лиле од трешњевог коре и са запаљеним лилама ишли кроз село унакрст, звонећи звонима, а неки су стављали и маске од тикве на главу. Пред сваком кућом су викали: ,Сирца, зарца, мајо. Рикало, букало, пјевало. Домаћица их је даровала сиром, јајима и сланином. Веровало се да ће краве боље водити ако их ударе лилом. Када лилари обиђу село (или заселак), на раскршћу баце све лиле на гомилу и запале велику ватру, играју, прескачу преко ватре и претерују стоку преко ње. Од сакупљене хране направе заједничку вечеру у једној кући. Обичај је да се лиле ,крешћу једна о другу ако се лилари сретну«. Лилари су још певали: »Свети Петре, добро твоје вече...« (ГЕМ, 29, 1974, 98). Све те радње карактеристичне су за култ божанства плодности.

Трн. О употреби т. или драче против вампира и море в. и СЕЗ, 66, 1953, 175, 189, 194, 199 ид, 208, 232. У Херцеговини за изумрлу кућу кажу: »та су врата затворена црним трном«, а девојку куну: »удала се гдје се не кајала, гдје се трном врата затварала« (СЕЗ, 80, 1967, 274), а као утук (»сутук«) против вештица стављају »више врата у кући« т. шипке на које су набодене љуске од јаја са ускршњих поклада (ibid., 270). У Лесковачкој Морави — то је занимљива појединост — »кад спровод иде кроз махале, излазе жене на капије и нокте чачкају црним трном«, који затим баце у правцу мртваца; понегде »жене држе том приликом т. у обема рукама а један ставе под ногу«, па их после баце поред плота или сагоре (СЕЗ, 70, 1958, 504). Колики је био култ трна у прошлости сведоче многи топографски називи: Трнава, Трнова, Трновац, Трновитица, Трновка, Трње и др. (ZNŽOJS, 43, 1967, 158, Бјеловар).

Трњина. У народној песми бацање трњином значи исто што и бацање јабуком или наранчом (в. чл. Јабука и Наранча у »Речнику«). »Момче иде планином, А девојка градином; Он се меће глогињом, А девојка трњином: Не мисле се убити, Већ се мисле љубити« (Вук, Пјесме, 1, 487).

Троскот. Зове се (у Србији често) и: пиревина (тај назив има и Šulek). У Лесковачкој Морави, да пшеницу не би нападале главница и пиревина, врача се на следећи начин: исецка се њихово корење, па се од тога умесе и испеку хлебчићи, који се опогане и баце на раскршће, тако да пролазници, мислећи да је опоганен прави хлеб, куну: »Дабогда му се никад не родило!« (СЕЗ, 70, 1958, 551).

Турчинак или булка у Грузи се зове: паликућа, и »не доноси се кући због паљевине« (СЕЗ, 58, 1948, 333).

Храст. »Ова врста дрвета готово редовно је у Србији била запис« (ГЕМ, 39—40, 1976, 260). По неким веровањима, х. или дуб је демонско дрво. Дубовима се бију здухачи (СЕЗ, 66, 1953, 245). У старом дубу, као и у бресту, живи ала, и зато га бије

гром; само на дуб може вештица да испљује попивену крв (од чега на њему остају »корубине«, које се деци међу у амајлије ради заштите); (због његове демонске природе?) од дуба се сече бадњак »са рукавицама на рукама« (ГЕИ, 9–10, 129, Сретечка жупа); (због његове божанске природе) гранчица са дуба (границе) забада се у обредни хлеб који се на Бадњи дан меси за »младог бога« (ГЕМ, 42, 1978, 419, околина Зајечара). На различите начине тражи се лек од х.: у околини Такова верују да ће престати грозница кад проврте х. (»границу«), уврте клин и запале свећу (СЕЗ, 84, 1972, 213), а у Грузи (у Радмиловићу), да би оздравила, болесну децу провлаче кроз шупљину старог х. са рачвастим деблом (СЕЗ, 58, 1948, 346). И у касније објављеним веровањима има светих и знаменитих х.: у Грузи (у Честину) дуго се народ на Јереминдан скупљао код старог х., под којим се, по предању, у доба Карађорђево и Милошево причешћивало, »а доскора су свештеници под њим светили водицу и крштавали децу« (ibid.); код Лесковца (у Свирцу) »постоји језеро код кога су два велика храста«, које »нико не дира, нити им гране подсеца« и који се поштују као чувари језера (СЕЗ, 70, 1958, 568). О х. као светом и сеновитом дрвету код Словена в. Р. Bulat, Pogled u slovensku botaničku mitologiju, Zagreb, 1932 2–6.

Цер. Демонско и сеновито дрво: прича се да се ноћу виђају виле код једног цара у Клисури и код Миљкове Јабуре у Угљаревцу (тако се зове откако се ту, по предању, обесио неки Миљко), а за церове »на тремеђи између Гледића, Честина и Ациних Ливада« верује се да су сеновити, »па се и дању заобилазе« (СЕЗ, 58, 1948, 348, Груза).

Чешљика. »Да коса буде честа«, пере се водом са чешљаковином (етимолошка магија, ГЕИ, 1, 1952, 148 и 158). Да не боле очи, на Видовдан пре сунца умива се водом у коју је исцеђен сок из цвета ч. (СЕЗ, 70, 1958, 389, Лесковачка Морава). Ч. са туђег синора лечи се клиновито дете: од ње отац изреже 39 клинова и заоштри их на једној страни; у младу среду рано пође мајка са дететом уз воду и баца један клин на суво а један у воду, верујући да ће први помоћи ако дете пати од сувих клинова, а други ако пати од водених (ibid., 433). Кад је мртвачки спровод на пола пута до гробља, забоду се ч. више улазних врата на кући, »да мртвац, ако се повампери, не може ући унутра« (ibid., 504). Деца »становитих имена«, поређана с обе стране, трскама од бодљикаве ч. које су загорене на ватри додирују (ради очишћења) слабине стоци кад се »претерује« између живих ватара (ibid., 538). У Темнићу том приликом такође употребљавају прутове ч. или уставе, како се она тамо зове — ваљда зато што уставља болест и зло уопште (ГЕИ, 24, 1975, 146 ид). У Великом Мокром Лугу 1946. године, на дан Трнове Петке, »протињачка« (тако ту зову овај обичај) изведена је на тај начин што су домаћини протеривали стоку са западне на источну страну кроз рупу дубоку око 1 m (уместо некадашњег тунела) са настрешницом од врбовог прућа: десно од излаза поред ватре и нарамка ч. (»белешке«) седео је дечак Стојан, а лево, такође поред ватре и нарамка ч., девојчица Стојанка, и они су стоку на излазу гаравили (= бележили, отуд назив: белешка за ч.) нагорелом ч. по крстима, а затим је свештеник шкросио стоку освећеном водом (ГЕМ, 20, 1957, 154 ид). Колика је моћ приписивана ч. показује веровање да ни куга не може ући тамо где се она налази (ZNŽOJS, 7, 118, Оток).

Чубар. У народној песми (Вук, Пјесме, 1, 645) једна од девет биљака којима се чине љубавне чини: »Чубра цвећа — да ме добро чува«, тако се хвали жена која је мужу у првој вечери дала деветоро биље (етимолошка магија). Ч. се баје против »власца«, тј. сифилиса (СЕЗ, 58, 1948, 358, Груза).

Чуваркућа. На Благовести се сади поред улишта узлудобар — »да брани од удеса« (СЕЗ, 65, 1952, 158, Поповци).

Шљива. Ко је у сну брао шљиве — плакаће (СЕЗ, 61, 1949, 190, Височка нахија). У Жупчи код Брезе, уочи Божића, момци или дечаци, идући од баште до баште, завијају (»лају«) као вукови око шљива да би боље родиле (ГЕИ, 19—20, 1970—1971, 166). У Ресави, »после венчања, нека старија жена обуче младожењи очеву а млади мајчину кошуљу, узме их за руке и доведе до воћњака, где три пута обилази са њима родно дрво — шљиву« уз благослове за срећан брак са децом (ГЕМ, 28—29, 1965—1966, 183), а после порођаја, ако се жели следеће дете женско, постељица се закопава под ш. (ibid., 177). У околини Зајечара, »за оне који су умрли без свеће«, палиле су се ватре од ш. на Ваведење, Велики четвртак и Ђурђевдан (ГЕМ, 42, 1978, 465). У Горњој Ресави (код Влаха) »онај који је истих година као покојник« носи у погребној поворци окићену ш., и она ће бити засађена на гробу више главе (ГЕМ, 25, 1962, 189).

II О БИЉКАМА КОЈИХ НЕМА У »РЕЧНИКУ«

Алске траве (*gramina draconis*). Употребљавају се за лечење и бајање у Поморављу. Име су добиле по томе што расту на местима где се, по народном веровању, јављају але: на »увртима« (где се окрећу стока и плуг при орању и где се »не седа, нити се руча, нити се мала деца везују у љуљке«) и »по браницима на водоплавном земљишту«. »Ако ко копа те траве, а не зна за што која служи, грешан је« (Зборник Етнографског музеја, 1953, 255).

Бадељ (у Боки) или (у Хрватској) сјекавац или (у Лики) пасји стриц (*carduus*). »У Боци се приповиједа да у земљи под овом травом ко је срећан може наћи некакав драгоцен прстен« (Вук, Живот и обичаји, 1867, 236).

Бејтуран (*artemisia annua*). В. Симоновић: бајтуран, бејтуран и др. Граном б. помете се место на коме је лежао покојник да би се отклониле нечисте силе (ГЕИ, 19—20, 1970—1971, 163).

Бела рада (*anthemis arvensis*). Употребљава се у гатању и лечењу. Узабравши цвет б. р., девојка кида листиће говорећи: »оћу, нећу«; ако на последњи листић падне »оћу«, верује да ће се удати. Скувану б. р. пију деца од грудних болести (СЕЗ, 58, 1948, 359, Гружа).

Бела трава (*lepidium*). Трудна жена носи је за појасом до порођаја — да је заштити од бабица (ГЕМ, 28—29, 1965—1966, 181, Ресава).

Било или шушкавац (*alectorolophus minor* = *rhinanthus*). Вук (Рјечн., s. v. шушкавац) даје опис: »трава у ливади, жута и округла цвијета (с обадије стране стабла)«. У околини Бјеловара верује се да било »може обити коров по пољима«, и

тога ради »уочи Видова четири дјевојке наберу послуже подне по ливадама што више цвјетова била. Подвечер обуку бијелу народну ношњу, расплету косе, у прегаче ставе убрано цвијеће и пјевајући прођу кроз поља бацајући било што даље од себе. При томе опходу настоје да прођу преко три моста или преко три крижања, јер ће тада било боље дјеловати. За већи успјех потребно је тај цијели процес обавити још два пута, и то уочи Ивана и уочи Петрова«. У току обреда девојке певају песму која почиње стиховима: »Биларице било беру На Видовско навечерско« (овај други стих је припев у песми). Обред сваки пут посматра већи број људи (ZNŽOJS, 43, 1967, 137 ид).

Боб (*vicia faba*). У чланку Бадњи дан и Божић (СКГ, 11, 1924, 40) Чајкановић истиче »важну улогу« боба и пасуља у мртвачком култу код свих Индоевропљана и наглашава: »Наш народ употребљава пасуљ и боб при гатању, а сви предмети који се при гатању употребљавају стоје у каквој било вези са доњим светом«. Међутим, ни боб ни пасуљ није унео у »Речник«, по чему се такође може закључити да га није довршио. За гатање или »гледање« у боб в. нпр. СЕЗ, 16, 1910, 273 (Лужница и Нишава); 58, 1948, 351 (Гружа); Кулишић—Петровић—Пантелић, Српски митолошки речник, Београд, 1970, и, нарочито, РСА, s. v. боб. Међутим, у једној старинској песми, која се певала на бабинама (Вук, Пјесме, 1, 679), боб не служи за гатање, него је симбол семена из кога се дете зачело: »Ој, на делу, на голему, боб се зелени. А ко га је посејао те се зелени? Ранко га је посејао те, се зелени; Ружа га се назобала, срце је боли«. Можда је овде боб »симбол везе између света природног и натприродног, живих и мртвих« — као и у »причи о зеленој деци из Вулпита која излазе из рупе у земљи и хране се искључиво бобом« (Shirley Toulson, *The Winter Solstice*, London, 1981, 72).

Богородичина рука (*anastatica hierohuntica*). По народном веровању у Брањском Поморављу, штити од демона. И зато се породиља запаја освећеном водом у којој је потопљена ова биљака (СЕЗ, 86, 1974, 416).

Брзородица (*gramen praesox?*). Не бележе је ни Šulek ни Симоновић (ни РСА). У Ресави (у Црквенцу) породиља се ради лакшег порођаја кади брзородицом: »сасушену траву ставе на жар у суд, а породиљу поставе да стоји раширених ногу изнад суда« (ГЕМ, 28—29, 1965—1966, 176).

Бујад (*pteridium aquilinum*). Митска биљка: ко би имао њено семе, знао би о чему се птице разговарају, сама би му се казивала свака лековита травка, могао би да отвори сваку браву. Али тешко је доћи до семена, јер б. уочи Ивањдана »обноћ нарасте, цвијета, сазори јој цвијет и опане«. Сем тога, ако се испод б. простре »девет свиленије шудара, како море сјеме на њи пасти: оно, како У себи снагу и моћ имаде, пробиће осам тије свиленије шудара, а тек једва ће се што на деветом уставити« А читаве ноћи онога који чека да се семе проспе плашиће све утваре којих има на свету, док га најпосле сан не савлада и »нешто дође да сјеме сакрије, а ко се уватило на деветом шудару«. Уз то, ове биљке »и нема свађе, јер је са виловске стране; него је највише у Лици имаде, да се и село од ње зове Бујаднице«. У Буковици се за њу зна само »код Грачаца у Кривој Дрази«. Зову је и: репув (ZNŽOJS, 7, 1902, 289 ид).

Вилина коса (косица) или самовила (*cuscuta*). У Гружи се верује да је ова трава (жуте боје) опала вилина коса (СЕЗ, 58, 1948, 331) и да по њој играју виле (*ibid.*, 341). У Лесковачкој Морави »траву самовила која има цвет као грозд«, има важну

улогу У обреду за печење болести које су изазвале самовиле («сестре»). Поред ње оставља се колач од брашна просејаног »на ситу наопако окренутом«, парче шећера и нешто од одеће болесникове, па се то сутрадан посматра: ако је колач начет, болесник ће оздравити; ако није, он ће умрети. Ако је неко много болестан, овако ће молити самовиле 39 дана, а четрдесетог ће га врачара, пре сунца, (»у туђем синору«) направивши круг, посипати водом и »замајавати« самовиле док болесник одлази не осврћући се, и тако болест остане код биљке (СЕЗ, 70, 1958, 579).

Вратолом (*herba ficta*). В. доле s. v. костолом. Виле, »у ноћима када биљке имају нарочиту магичну моћ, предухитре смртне жене и тако рећи испред носа им побегу митску биљку вратолом« (СКГ, 60, 1940, 5).

Георгина (*dahlia variabilis*). У Ресави, уз бајање, нероткињи се даје г. да би родила женско (ГЕМ, 28—29, 1965—1966; 174).

Дебелица (*bryonia alba*). Употребљава се у ђурђевданским вречањима; у горњој Пчињи њоме се опасују жене и ведро — »да би млеко било дебело« (СЕЗ, 68, 1955, 98), а у Лесковачкој Морави њоме се опасују деца (СЕЗ, 70, 1958, 383) и од ње се плете венчић («коло») кроз који »премузу овце и уочи Ђурђевдана и на сам Ђурђевдан« (ibid., 380).

Дулек (*cucurbita melopepo*). У Грузи за божични ручак »на постављену врећу стави се здрав дулек (жута бундева), да чељад буду напредна и здрава као дулек« (СЕЗ, 58, 1948, 231).

Изједелица (*geum rivale*). Њом се лечи жличица (бол испод ребра). Врачара трима и. надене имена, од којих једно мора бити болесниково, па их сутрадан ишчупа, и ако је оној с болесниковим именом начет корен, то је знак да му је и жличица изедена. Пошто је болест тако утврђена, ишчупане и. се скувају, и ту воду пије болесник. После извесног времена врачара понавља поступак са давањем имена трима и., и ако корен оној која носи болесниково име буде читав, то је знак да му је и жличица излечена (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 75 ид, Јањ).

Костолом (*narthecium ossifragum*). У народној песми (Вук, Пјесме, 1, 480) митска биљка, с великом снагом у љубавном врачању. Баба је у брдинама и долинама набрала »Костолома, вратолома, Приставила у лончиће: Лончић крчи, момак трчи Кано пашче преко башче«. Кад лончић — вели Вук у напомени — »стане врети, онда онај за кога се чини мора одмах доћи макар гдје био: ако је врло надалеко, он дође на трсци (мјесто коња) јашући«.

Куманика или кокотац (*melilotus officinalis*). Према народном веровању у Лесковачкој Морави, к. има веома велику снагу у заштити од болести; кад дође до врата, болест прво погледа горе, па кад види венчић са жутом кумаником, каже: »Овде има кума« (етимолошка магија!) и продужи даље (СЕЗ, 70, 1958, 389). К. се на Пресвету (први дан Духова) уплиће у венце у цркви и затим употребљава за лечење гушобоље, сутреба и несанице, а и против мољаца у рубљу (ibid., 388).

Маргарета, маргарита, маргета, или красуљак или обрника (*bellis perennis*). Употребљава се у гатању и врачању. У Купрешком пољу, »уочи празника Свитли Јован (тј. Ивањдан), код православних бере се онолико крупних цветова маргарите колико има чељади у кући, па се задену у кући у брвна споља око врата. Сутра гледају по тим цветовима колико ће ко живети: чији је цвет увенуо, први ће умрети« (СЕЗ, 80, 1967, 299). У Каставштини употребљавају је у гатању деца и девојке. Убравши је, дете кида перо по перо говорећи: »Рај, пакал, пркаториј« и ову радњу понавља све док не »приде задње перо на рај«; девојка, пак, »жута зрнца, ка су насред маргарети«, окруни и баци у ваздух: имаће онолико деце колико јој зрнаца падне на длан (ZNŽOJS, 39, 1957, 252). У југоисточној Србији, у Буцаку, обрника се употребљава у љубавном врачању: кроз круг од њених семенки нанизаних на конач девојка гледа момка којег воли, да га »обрне« и да он њу заволи (ГЕМ, 37, 1974, 225).

Метла, пољска (*xeranthemum annuum*). О метли (која се употребљава у домаћинству, без обзира на њену врсту) постоје многобројна и разноврсна веровања. Она је у служби разних демона (вештица је јаше, куга је држи пред собом) и штити од њих (од море, на пример, ако је иза врата и наопако окренута, или од бабица, ако је новорођенчету испод узглавља или поред колевке). Употребљава се при бајању и помиње се у басмама против болести (в. нпр. СЕЗ, 19, 1913, 217; 50, 1934, 305; 66, 1953, 231 и 235; 70, 1958, 413; 73, 1958, 19 и 20). Свакако су најстарија веровања везана за самониклу (пољску) м., коју су — према опису из 1958 — на Св. Илију, кад излази сунце, ритуално брале старије жене, »голе, расплетене косе«, и »остављале је више врата као одлично средство против урока« и за заштиту новорођенчади (СЕЗ, 73, 1958, 114, Јарменовци). Заштитничку улогу имају и венци од м. којима се на Ивањдан ките куће (ГЕМ, 42, 1978, 436, околина Зајечара).

Мрачна трава или трава од девет мракова (*abutilon avicennae*). Њоме се одгони мрак, уз басму: »Мрак у зрак, здравље у мене...« (ZNŽOJS, 43, 1967, 147 илд, околина Бјеловара). Овој трави врачаре често придружују још три: мацину траву (*marrubium vulgare*), котрижну траву (*sideritis*) и шустну траву (*gerinthe minor*); мрве осушене траве и бацају на жар, водом у којој су траве куване поливају три ужарена камена од три боје — црне, црвене и беле, и говоре басму: »Женио се мрак и мрачица.....« (ibid.). И у Каставштини верује се да је мрак дух: »велике ноге има, велике ручине на главе, нима образа«; »тапа кô да би сена, пак га ни чут кад ходи«; »чловека само зграби и несе га ћа«, али не »ва тујо«, и не чини му зло (ZNŽOJS, 39, 1957, 106).

Навала (*aspidium filix mas*). Кад породиљи пресакне млеко, верује се да ће га повратити ако пије изворску воду у коју су стављени навала, млечац и здравац (ГЕМ, 28—29, 1965—1966, 181, Ресава). — В. доле s. v. папрат.

Нетек или недирак (*impatiens noli tangere*) — в. Додатак, III, чл. Табуиране биљке.

Обзев (*listera ovata*). Има два листића са класом (мушку о.) и без класа (женски о.), па је згодан за љубавно гатање. Увече уочи младе среде, пошто мушки о. намени момку кога воли, девојка један и други о. састави с медом и остави их да преноће: ако

се листићи нису раставили, она ће се удати за жељеног момка (СЕЗ, 70, 1958, 582, Лесковачка Морава).

Околочеп (*centaurea calcitrapa*). У народној песми једна од девет биљака којима се чине љубавне чини (Вук, Пјесме, 1, 645). »За ту траву се прича да има неку силну, тајанствену моћ. Кад се хоће да извади њезин коријен«, он »бјежи све дубље, а ко би га извадио, тај би био веома срећан«, и кад би кроз прстен на његову дну »погледао у саму цареву ћер, вјерује се да би пошла за њ«. Да би се корен ухватио, треба испод њега поставити бакрену калајисану тепсију — да испадне на њу кад при откопавању почне да бежи све дубље (СЕЗ, 65, 1952, 250, Поповци, код којих се околочеп зове »модра сјекавица«).

Паламида (*cirsium arvense*). У пшеничним њивама са п. (која је штетан коров) закопава се на први дан Божића пасуљ од бадњиданске вечере, и том приликом се говори: »Кад никне овај гра, тг да никне паламида« (СЕЗ, 70, 1958, 349, Лесковачка Морава). »Кад удари гром у неко дрво, онда се од тога дрвета одсече ивер и стави у гредељ плуга, да не расте паламида« (СЕЗ, 58, 1948, 328).

Папрат (*aspidium dryopteris*, *aspidium filix mas*). П. је митска биљка по чудотворном цвету и семену: по народном веровању, ко се њих домогне знаће немушти језик. Али је тешко домоћи се, јер п. процвета и исемена само уочи Ивањдана, око поноћи, и његов цвет и семе зграбе стухе, вештице и друге »нечисте душе«, које би без тога остале без моћи. У једној причи: неком Конављанину, док је ноћу уочи Ивањдана путовао, случајно је упao п. цвет у опанак, и он је чуо како петао пева: »Куга је у Банима у горњим Конављима!« али чим је нехотице из опанка с песком истресао и п. цвет, »од тога часа није више разумевао живине« (ZNŽOJS, 13, 1908, 308). Поповци, пак, верују да човек може доћи до п. семена ако ноћу уочи Ивањдана стане на папрат, направи око ње бразду мачем вуковцем, ту бразду поспе благословљеном сољу, и не препадне се од »нечистих душа«, него тако чува до сутра, кад ће моћи да покупи семе (СЕЗ, 65, 1952, 261; в. и 254).

Пасуљ или грах (*phaseolus*, *phaseolus vulgaris*). В. горе s. v. боб. Говорећи о »важној улози« п. у култу мртвих, Чајкановић истиче још и ово: »Он се давао као храна покојним прецима. О римским задушницама, лемуријама, бацао је домаћин душама покојника пасуљ, да би их заситио и одагнао од куће. Пасуљ који падне са трпезе — веровали су стари Грци — не треба дизати, јер је то (по једном објашњењу које нам је сачувао Аристотел) храна за какву душу која је ту у близини. То је, по свој прилици, био разлог што су Питагора и орфичари забрањивали једење пасуља: „Ако једеш пасуљ, исто је као да си појео главу свога оца“ (СКГ, 11, 1924, 40). На везу са култом предака указује и то што се код нашег народа п. највише употребљава у гатањима и врачањима о Бадњем дану и Божићу. Он је обавезно јело на бадњиданској вечери: кад се на огњиште наложи бадњак, стави се на њега кашика пасуља — као његова »вечера« (ГЕМ, 22—23, 1960, 151, Петрово село); пре вечере свако од укућана поједе мало белог лука и пасуља (ГЕМ, 27, 1974, 409, у Јадру и другде); »за вечеру домаћин први захвати мало пасуља, па обнесе кашику око суда, просипајући помало по софри, а затим сви укућани истом кашиком „кусну пасуљ по једанпут« (ibid., околина Јајца); остатак пасуља са ове вечере (и бели лук) »остављају до Крстовдана, кад сви укућани окусе помало« (ГЕМ, 28—29, 1965—1966, 204, Ресава). Божићна

чесница не може бити без пасуља, од кога се у њу ставља различит број зрна (према броју чељади), али с истом вером да ће онај који нађе п. у свом комаду бити срећан у овцама (понајчешће у њима, а каткад и у другој ситној стоци и у живини — в. нпр. СЕЗ, 32, 1925 224, бољевачки срез, где бело зрно означава овце, а црно козе; ГЕМ, 27, 416; 28—29, 197, Ресава, где п. означава свиње, овце, кокошке и гуске). Гатању са чесницом слично је гатање са »шареном пројом«, у коју су — уз овас, пшеницу и др. — замешена и зрна пасуља, и која се ломи на свадби после на тај начин што је свако ухвати десном руком, па што ко у комаду добије — то ће му се најбоље патити (СЕЗ, 19, 1914, 177 ид, Хомоље). П. се такође употребљава у врачањима при полагању: кад домаћин на Божић ујутру полази овце, даје им јарму у коју је стављен и п. поред кукуруза и жита (ГЕМ, 28—29, 205, Ресава); а на Св. Игњата домаћица изручи полагенику преко леђа сито или решето семена у коме је и п. (СЕЗ, 19, 69, Хомоље). На четрдесет »младенчића«, које месе о Младенцима и намењују мртвима, Власи »стављају кашику пасуља« (ГЕМ, 42, 1978, 427, околина Зајечара). По свој прилици, са култом мртвих је у извесној вези и врачање за проналажење лица »које ће отворати болесника« (побратима или посестрима) и које ће га, по свршеном отварању, трипут запојити оном водом у коју је врача — уз ливење »коситре« и гашење угљевља — спустила »гранчицу босилка и три зрна црног пасуља« (ibid., 265). П. се ставља и у Ђурђевдански колач (ГЕМ, 25, 1962, 199, Горња Ресава) — свакако: да благотворно утиче на плодност и обиље (на то указује и веровање да ће породиља имати млека ако »једе доста црна лука и пасуља«, СЕЗ, 19, 100, Хомоље). Он је и утук за демоне болести: кад врача бајањем гони издат, на болесниковом пупку морају бити »три зрна кукуруза, три зрна пасуља и три семке од паприке« (ibid., 219, Хомоље). П. може и да спречи појаву болести, и тога ради, у Србији и Црној Гори, мазали су воловима и крвама на Тодорову суботу »врат и груди куваним кукурузом, пасуљем и белим луком« (ГЕМ, 37, 1974, 167). П. је и лек од уједа осе и пса (ставља се »на уједено место«, ГЕМ, 27, 493, Јадар). Због свега тога врача се и при сетви п.: почињу да га сеју (жене) на Велику суботу, да би био дебео као ускршња јаја, и воде рачуна да је тада »пун месец и да још расте«, јер, ако би био »празан месец«, махуне би остале празне или би зрно било »јакко танко« (ZNŽOJS, 39, 1957, 219).

Расковник (*laserpitium siler*, *siler trilobum*). »Некаква (може бити измишљена) трава, за коју се мисли да се од ње (кад се њоме дохвати) свака бртва и сваки други заклон отвори сам од себе. Ову траву желе особито они који траже у земљи новаца, јер кажу да су они, особито гдје их је много, тако затворени да се без ње не могу отворити и извадити. Приповиједа се у Земуну да је ондашњи један трговац, желећи такову траву наћи, некаку бабу метнуо у букагије, па је пустио ноћу да иде по ливади: па као гдје би се букагије саме од себе отвориле, ондје мора бити расковник« (Вук, Рјечн., s. v.). По народном веровању у околини Бољевца, р. може и жену да »отвори«, тј. да јој помогне да добије дете (ГЕМ, 36, 1973, 84). Та трава, верује се у Лесковачкој Морави, »раскива многе болести« код људи и стоке, не само катанце. Дебела је »као рука и мека«, »на њој се распознају делови, као глава, врат, руке, ноге, очи«, понекад »личи на човека с децом«, па је зато овде зову: расков с децу, али не расте осим у Запању, где »се јавља само у пролеће и брзо је нестане« (СЕЗ, 70, 1958, 581 ид). И у околини Зајечара верују да је ова трава — што »за једну ноћ израсте, процвета и утине« — »по облику слична човеку« и да ноћу светли као »три свећице које горе изнад кладенца«. Према причама из Алексинца и Сокобање, до р. се може доћи помоћу корњаче или (како се она овде зове) жељке. Нађу се њена јаја и ограде да не може да им приступи.

Кад то види, опа се врати, нађе р., донесе га и метне на ограду, која се од њега сруши, и она дође до својих јаја. Али тешко ко може уграбити р., јер га она прогута чим сруши ограду (СЕЗ, 72, 1958, 204). У причама из околине Зајечара до р. се долази и помоћу јежа (коме су ограђени младунци), а и на још један начин: дугим ланцем који је везан за стожер сапне се коњ ноћу и прати се његово кружно кретање, па »где се ланац прекине, треба тражити ову траву«, коју многи хајдуци имају у длану и зато лако налазе скривено благо (ГЕМ, 42, 1978, 465 ид).

Сијерак (*sorghum*). Кад се окопава с., гледа се како му иду жиле: ако »иду правцем доле, у дубину, слуги да ће лети бити суша, а ако се жиле развијају у страну, значи да ће лето бити кишовито« (СЕЗ, 65, 1952, 262, Поповци).

Смрдљивац (*pelargonium*). Употребљава се за растеривање чини с ловца »који за дуго не може ништа уловити«. Уочи среде или петка врачара ову траву »стуче у вагану и потопа у води да преноћи нополу, па је ујутру рано пропусти трипут кроз цев«, и, уз басму, »протрља све делове на пушци« (СЕЗ, 32, 1925, 347).

Сомина (*sabina*). У Црној Гори и Санџаку, ако се овце рано мрчу, даје им се, да би се изјаловиле, ова трава; њом се и метиљ уништава, и стока се од ње гоји (СЕЗ, 80, 1967, 201).

Сочиво или лећа (*ervum lens*). При сетви с. се не ставља на земљу, а »да се роди чисто, крупно, треба пре сејања однети у шталу и ставити у јасле да га подуши во« (СЕЗ, 70, 1958, 543, Лесковачка Морава). С. је и храна за мртве, и лек: пошто се деца, ради исцељења, провуку испод орахових жила, даје им се по кашика с. (СЕЗ, 83, 1971, 208, Алексиначко Поморавље). У околини Зајечара, као и бели лук, јело се сочиво »као заштита од епидемије« (ГЕМ, 42, 1978, 461).

Стравна трава (*glechoma hederaceum*) и страшник (*ceterach officinarum*). У Височкој нахији с. т. (»лозица с округлим листом«), употребљава се при бајању против страве (против последица претрпљеног страха). »Трава се стави у лонац с неначетом водом, који је тако затворен да пара из њега не излази. Кад вода проври, суд се донесе и преврне у ћасу или лавор над болесником. Ако лонац затим покупи сву воду из ћасе, знак је да ће болеснику бити помоћи. Тако се уради трипут. Том водом запоји се болесник и умије њом ноге, руке и лице, па се после све проспе на раскршће« (СЕЗ, 61, 1949, 218). У Лесковачкој Морави »од страха се даје одвар од траве страшник« (СЕЗ, 70, 1958, 581). — У Островици (Сићевачка клисура) баје се дивљом зевалицом (*antirrhinum orontium*) као »травом од стра« (*ceterach officinarum*): суву д. з. врачара умаче у воду и шкروпи болесника (ГЕМ, 21, 1958, 225—263).

Трандовиље (трандавиље), трандовило (*althaea rosea*). У народној песми, коју по Вуку (Пјесме, 1, 671) наводи Šulek, т. се налази међу угледним биљкама у миту и религији (кроз помалено село не може се проћи од момака и девојака и од цвећа свакојака: »Од селена и од калопера, Од босиљка и од трандовиља, Од кадиве мале и велике И од оне питоме ружице«). Такво место т. објашњава податак из околине Бјеловара: »око 1860. године сматрало се да дјевојке морају садити трандовиље у својим вртovima јер ће се прије и боље удати, а неће их ни оставити момак којег су већ изабрале« (ZNŽOJS, 43, 1967, 142). У народној песми из тога краја (ладарској)

трандовило је сама девојка; остављено на средини покошене ливаде, оно вели Ивану ливадару: »Ко би мене покосио, Ја би њеџва љуба била«, а на Иванове речи да би обљубио и оставио одговара претњом да ће га казнити месец, звезде и сунце понајвише (ibid., 143).

Чемпрес (cypressus sempervirens). У једној причи »се лорко ствара у чемпрес, те се љуља као да га вјетар цуља« (СЕЗ, 50, 1934, 174).

Четруна (citrus medica). »Као велики лимун« (Вук, Рјечн., s. v.). У народној песми (Вук, Пјесме, 1, 116) бацање четруном у љубавном враћању има исти смисао као и бацање јабуком (в. чл. *Јабука*).

III ПОВОДОМ ЧЛАНАКА КОЈИ НЕДОСТАЈУ У »РЕЧНИКУ«

1. Као да су у саставу речника, Чајкановић је упутио на чланке о бадњаку (у чл. Храст), о запису (ibid.), о колачу (у чл. Пшеница), о митском биљу (у чл. Вратич), о сеновитим дрветима (у чл. (Винова) лоза), о сетви (у чл. Пшеница) и о табуираним биљкама (у чл. Брест), али ти чланци недостају. У замену за њих, у следећем осврту указује се на неке податке из обимне грађе о овим темама.

Бадњак. Кратак чланак о б. објавио је Чајкановић 1928: »Бадњак је церова главња која се на Бадњи дан (обично ујутру, пре сунца) сече по строгом пропису (секиром се сме ударити само једанпут или трипут; мора пасти на источну страну, и не сме се задржати на каквом дрвету поред себе), и на врло свечан начин уноси у кућу (посипа се житом, вином, маже медом, кити се ловориком, дочекује добродошлицом) и ,наложи на огњишту. Б. мора бар једно од чељади чувати док се не ,обесели (док не прегори). Кад се то деси, узме се горњи крај у руке (на којима морају бити рукавице), обнесе се око кошница, па потом угаси и остави на какву младу шљиву или јабуку. Б. може бити два или три (б. и њихово дете). — Б. је божанство (нешто као ,демон вегетације), које се ритуално спаљује, да би опет оживело (мотив о божанству које умире и рађа се у исти мах)« (Народна енциклопедија Ст. Станојевића). — Више података о б. има код Кулишића (Српски митолошки речник, 1970), а још више их има у разним етнографским публикацијама (в. нпр. СЕЗ, 50, 1934, 246 ид; 58, 1948, 222, 224, 227; 64, 1951, 157 идд; 73, 1958, 107—110; ZNŽOJS, 40, 1962, 491—503; ГЕМ, 22—23, 1960, 150 ид; 26, 1963, 71 ид; 27, 1964, 403—406; 42, 1978, 410—413; ГЗМ, н. с., 24—25, 1970, 310; 29, 1974, 93 ид; 30—31, 1978, 55; итд.). У СЕЗ, 50, 1934 246 ид, у »Регистру реалија«, који је саставио Чајкановић, набројене су још многе радње и прописи у вези с б. (поред оних у његовом чланку): б. може бити и дубов; одређује се израније и зове се »веселяк«; ко га сече мора се окупати и пресвући и навући рукавице; први ивер од б. меће се у млеко (ради дебљег скорупа); при сечењу не сме се ћушкати руком да падне и не сме се кресати; посипа се житом из рукавице; кад се уноси у кућу, закорачи се десном ногом и уноси се »са заљуштком« напред; кад се меће на огњиште, помери

се три пута унапред и намести се тако да дебљи крај дође истоку; где је више б., међу их на ватру унакрст и тада испалују пушку; може бити онолико б. колико има мушких глава и један б. за домаћицу; кад се б. налажу, не пушта се нико стран у кућу и мора се ћутати; б. кити се и маслином; напија му се здравица; пошто се унесе, не сме нико никога ударити (да не добије чиреве) и не сме се дувати у ватру три дана; кад б. прегори, домаћин га хвата у рукавицама и прелива вином; гранчица од б. употребљава се уместо ватраља док не дође полагеник и за шарање чеснице (коју меси доносилац б.); гранчица од б. повеже се повесом и задене за стреју; полагеник цара ватру комадом б. пошто га дарује новцем; гранчице од б. међу се на младе воћке, а угљен од б. меће се на сваку воћку и посипа се по корену губаве смокве; сви укућани пију од вина којим је б. преливен. Међутим, веома сложен обред око бадњака садржи у разним крајевима различите појединости. Б. се најчешће узима од цера и храста или границе (в. горе наведену литературу и чланке о цери и храсту у »Речнику«), али, ређе, и од других дрвета: буковог (ГЗМ, н. с., 15—16, 1961, 222, Ливањско поље), крушковог (ГЕМ, 31—32, 1968—1969, 369 ид, Неготинска крајина; 42, 1978, 411, Зајечар и околина), од дуње и граба (ГЕМ, 42, 1978, 411, Зајечар и околина), од леске и шљиве (в. Чајкановић, Речник, s. v.). Међу различитим појединостима нарочиту пажњу заслужује поступање с б. као с личношћу: у Петровом Селу, кад се б. стави на огњиште, даје му се да »вечера« (тј. стави се на њега кашика пасуља и преспе се вином) (ГЕМ, 22—23, 1960, 150 ид); у Јадру домаћин љуби б. кад прегори, »превесели се«, и на тај начин се с њиме поистовећује (ГЕМ, 27, 1964, 403 ид); у околини Зајечара, на Косову и у Лесковачкој Морави б. се увија у мушку (домаћинову) кошуљу и држи на рукама »као дете«, и тако постаје члан уже породице (ГЕМ, 42, 1978, 411). У разним крајевима постоје и многа и различита врачања и гатања са б.: у околини Дрвенте првим ивером замеси се чесница, која се на б. и пече, а две главње (на Божић ујутру) носе се пред кошару и, пошто се преко њих претера стока, остављају се на шљиву или другу воћку (ГЗМ, н. с., 30—31, 1978, 55); у Семберији један комадић од првог ивера ставља се у чесницу »ради чела« (ГЗМ, н. с. 29, 1974, 94); у Лиштици (у Херцеговини) домаћин посипа бадњаке »оном врстом жита за коју жели да најбоље роди у идућој години«, а на једноме уреже »јарам« или »криж«, па га упали на Нову годину и изнесе у њиву (ГЗМ, н. с., 24—25, 1970, 310); у Јадру гатају по жеравицама од б. које међу на чесницу наменивши их разном жити, стоци и новцу: биће највише онога чија жеравица најдуже сија и на којој остане највише пепела, а пепео од б. бацају на усеве и, закуван у мекињама, дају стоци и живини (ГЕМ, 27, 1964, 403—406); итд. — Да б. представља божанство била и плодности »које умире и рађа се у исти мах«, о томе је сачувано најпотпуније сведочанство у двама старинским песмама од коледе (Вук, Пјесме, 190 и 191): и у првој и у другој колеђани Бога моле.

За старога — за Бадњака,

За младога — за Божића.

Уз прву Вук је напоменуо: »Овдје се бадњак спомиње као некакав човјек или Бог (као и Божић)!« У другој, сем тога, нико други него свети Петар »на јелену златорогу« (дакле: са атрибутом паганског божанства) сусреће стару мајку, која је »уранила светој цркви на јутрењу«, и враћа је (као чувар старог, паганског култа) гостима колеђанима, који моле за Бадњака и за Божића, и то (као и хипокористика Пера, в. чл. Богиша) указује да је Петар заменио Перуна. Бадњак, ритуално спаљен у току ноћи, догорев

сутрадан: божанство плодности умире (као Бадњак) и рађа се у исти мах (као Божић), а остаци спаљеног божанства (комадићи и пепео) задржавају своју моћ и употребљавају се за подстицање плодности.

Запис. О з. Чајкановић је објавио кратак чланак 1928: »Сеновито дрво, фетиш, које се налази у пољу, и у коме је урезан крст. Кад се носе крста́ обиђе се око з. три пута, обнови се крст, и обедује се ту. З. је табуиран и неприкосновен: на њ се не сме пети, пити се с њега дирати плодови« (Нар. енцикл. Ст. Станојевића). Више о з. види у СЕЗ, 7, 1907, 137 ид; 14, 1909, 212 ид; 16, 1910, 134, 137, 151; 17, 1911, 94 ид; 19, 1914, 208 идд; 58, 1948, 214 идд, 316; 64, 1951, 155 идд; 70, 1958, 226, 231, 234, 377, 392, 504; 83, 1971, 202 ид; 84, 1972, 134, 170, 199, 219; ГЕМ, 31—32, 1968—1969, 385; 36, 1973, 45 идд, 49—55, 58—61; 37, 1974, 220 ид, 223 39—40, 1976, 260; 42, 1978, 434 ид; ГЕИ, 24, 1975, 147, 149. Највише података и занимљивих објашњења дао је Слободан Зечевић у раду о з. у североисточној Србији (в. ГЕМ, 36, 1973, 44—47, 49—55, 58—61). По њему, »функција записа углавном припада храсту« (ibid., 49 идд) — као Перуновом дрвету, које штити од непогоде. »Ова врста дрвета готово редовно је у Србији била запис« (ГЕМ, 39—40, 1976, 260). У источној Србији запис се понегде зове Церман, а у Русији је Јарило имао и име Горјун, које је старословенски назив за храст (ibid.). [Упор. чл. Горун у »Речнику«]. Али, ређе, за записе су се узимала и друга дрвета: цер, брест (в. Чајкановић, Речник, s. v.; СЕЗ, 16, 1910, 151; за цер и ГЕМ, 42, 434), јасен (ГЕИ 24, 149), дивља крушка (СЕЗ, 83, 1971, 202 ид). Како се види из наведених извора, поред више записа у пољу, постоји и главни или општи запис у насељу или поред њега, и ту се обавља главни обред (в. нпр. ГЕМ, 36, 53, 55, 58). Сваки запис се освети и причести, тј. обнови се крст и сипа уље с тамјаном у рупу проврћену сврдлом (ibid., 55), а главни се још и кити, и под њим се сече колач и коље брав (ibid., 58 ид; упор. и ГЕМ, 31—32, 385; 42, 434), тј. приносе му се жртве. При томе се и врача: у Темнићу, на пример, у окретању колача учествују и деца — »да се омлади стока«, и шкропе се освећеном водом трице које ће се давати у храни стоци ради здравља (ГЕИ, 24, 147). Добар берићет се призива и у песми коју девојке и момци певају у литији: »Од два класа шиник жита, Од две гице чабар вина« (ГЕМ, 31—32, 385; 36, 55). Осим тога, под з. врше се и друге радње: на пример, паљење ватре на Проштене покладе пред ускршњи пост (Зборник Етнографског музеја, 1953, 263, Пек и Звижд) и давање новца на зајам (СЕЗ, 58, 316, Гружа).

Колач. Чајкановић је о к. објавио чланак 1928: »Колач је врло често жртва прецима (божићни к., славски и крсни к., младенчићи и Др.). К. се за њих спрема и о даћи (најчешће на врло старински начин, без квасца), о општим заједницама (Божић, крсно име, Младенци, Велики четвртак), и у свима случајевима кад се очекује, или тражи, присуство предака (на пример, о свадби, о бацању проклетства). К. је по правилу од пшенице, и приноси се увек у вези са (црним) вином. К., као жртву, добијају и домаће животиње (нарочито о Ђурђевдану и Божићу). Са хришћанством добио је жртвени к. нарочити облик и име (поскуре, поскурице, литургија). К. се приносе и у већем броју (који треба да буде непаран). За божићне к. везује се, данас, извесна симболика« (Нар. енцикл. Ст. Станојевића). Као литература испод овога чланка наведен је само Е. Schneeweis, *Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten* (1925). Међутим, о к. постоји веома обимна литература (в. библиографију у ГЕМ, 41, 1977, 253—319). има и радова ширег опсега и са занимљивим тумачењима — као што су о обредним пецивима у Војводини (ГЕИ, 16—18, 1967—1969, 125—155) или о пореклу и

значању божјићног обредног хлеба у Јужних Словена (ГЗМ, н. с., 8, 1953, 7—47; упор. и Срп. мит. речн., чл. Божјићни хлебови — од истог писца, Ш. Кулишића). Највећи део грађе односи се на к. (и хлеб уопште) о Божјићу, о свадби и о крсном имену. Обреди у вези са тим к. су веома сложени, и са различитим појединостима у разним крајевима. Постоји низ обавезних прописа о томе ко к. меси, кад се меси, како се ломи или сече. — О Божјићу, на пример, у околини Зајечара (ГЕМ, 42, 1978) домаћица »меси већи број обредних хлебова«. Пре него што захвати воду за то, на Бадњи дан ујутру, »окити бунар босиљком и поспе га кукурузом, што представља жртву води, чија се плодносна снага жели пренети и на обредне хлебова«. Сем тога, мешајица мора бити чиста, у новој одећи, и да није била с мужем — да »жито не би било главичасто« (418). Најглавнији обредни хлеб је чесница (која се, у Лубници, зове »срећа«). Њу понегде месе (од пшеничног или кукурузног брашна), на Бадње вече, кад и к. »бадњак«, тј. »погачу од киселог теста, украшену крстом и ознакама које представљају овце, краве, коње, осталу стоку и живину« итд., а највише на Божјић ујутру. У њу се ставља новац (за срећу у кући), слама (за овце), босиљак и трава (за здравље), пасуљ (за свиње), мало винове лозе (за виноград), делић јарма (за волове), пшеница и кукуруз (за усева), комадић прага (за домаћина), па шта коме од тога за време божјићног ручка падне у део, у томе ће и бити срећан те године (419). Уз чесницу месе се и мањи обредни хлебови: закончићи или краваји, који се зову: њива, лојзе, кућа, свиње, волови, овце (и овчарник), краве (и краварица, крава и теле, краве у јарму), коњи и кобиле, кртица, куче, гуска, голуб, кошница, бачва, срп, косир, коса, месец, сунце итд., и који (у облику и с знацима према називу) треба да утичу на плодност и благостање (420). На Божјић се меси божични колач. Он је »исти као славски: украшен је крстом од теста и на четири места поскурником«, и, као и на слави, сече га домаћин са сином (понегде са гостом), а »код га пресеку, половине прелију вином, пољубе га и дигну увис да би порасла пшеница и да би година била родна« (421). О чесници и разним божјићним к. (за вола полаженика и за човека полаженика, за пастира, за њиву, за овце, за пчеле итд.) в. нпр. СЕЗ, 50, 1934, 291, 353; 86, 1974, 98 (Врањско Поморавље); ГЕМ, 26, 1963, 75 (Косово, Левач и Темнић); 27, 1964, 410 ид., 414—417 (Јадар); 31—32, 1968—1969, 372 ид, 376 ид (Неготинска крајина); 33, 1970, 160 (Банат); 37, 1974, 217 (Буџак); 38, 1975, 177 идд (околина Бора); ГЗМ, н. с., 10, 1955, 125 (Гласинац); 15—16, 1961, 224 (Ливањско поље); 17, 1962, 145 ид (Имљани); 29, 1974, 94 (Семберија); 30—31, 1978, 56 ид (околина Дервенте). — О свадби месе се и употребљавају разни к. или погаче почев од просидбе па до невестиног првог доласка у род после удаје: на пример, у Врањском Поморављу просиоци међу своје погаче једну преко друге испред свекра, а он своју поврх њих (за успех и плодност), у четвртак пред свадбу погачом се позивају сватови, у суботу се месе обредни к.: »грабена погача« и »баница«, младожења држи сито са к. докле га старојко »брија« дрвеном бритвом, пуница дочекује младожењу дајући му торбу са погачом, у невестиној кући износи се једна погача пред свекра и једна пред њеног оца — обе са сољу и вином и ракијом (»пресипањем соли узете са обе погаче, кроз невестин прстен, што чини сваки сват, симболички је представљено сједињавање два рода путем брачне везе«), свекрва невести преко прага додаје »под сваку мишицу по једну погачу«, на крају свадбе ломи се кумова погача, па погача старога свата, који одлази последњи (СЕЗ, 86, 1974, 431—449); у Горњој Ресави, у петак пред венчање, девојка из момкова рода меси ћутећи »глуву« или »мутаву« проју (која се износи по повратку са венчања), у момковој кући меси се »саборник« а у девојачкој »младин колач«, свекрва на вратима даје млади погачу, старојко и кум ломе »саборник« (око чијих се комада грабе сватови), похођани носе »девојачки колач«, при првом

младином доласку у род носи се погача за »повраћање«, меси се и погача за мирење — кад одбегне девојка (ГЕМ, 1925, 1962, 145—158); в. о разним свадбеним к. и СЕЗ, 16, 1910, 226 (Лужница и Нишава); 19, 1914, 135, 139 идд, 158 ид, 162, 167 ид, 172 (Хомоље); ГЕМ, 38, 1975, 129—142 (околина Бора); 42, 1978, 360—377 (околина Зајечара); у Нишави »соборњак«, који је главни свадбени к., меси (у младиној и младожењиној кући), у четвртак или у суботу пред венчање, девојка којој су родитељи живи, и он се у суботу увече накити гранчицама дреновим (да младенци буду здрави) и јабуковим или дудовим (да имају порода), а на те гранчице набоду се још и јабуке и кравајчићи, па се тако накићен ставља сутрадан на трпезу испред кума и старог свата, те га они изломе над главама младенаца, и тада се девојке грабе око гранчица и јабука, јер верују да ће се прва удати која прва уграби (ГЕМ, 34, 1971, 91 идд). — За славски к. важе такође строги прописи, али и они су у разним крајевима у понечему различити. Може бити један, а могу бити и два, и у томе се случају један сече уочи крсног имена, а други се сутрадан носи у цркву (в. нпр. СЕЗ, 16, 1910, 124, Лужница и Нишава; упор. и СЕЗ, 58, 1948, 203, Гружа; 86, 99, Врање). Поред главног к. месе се и споредни, два или више: у Хомољу вечерњача и поскур (СЕЗ, 19, 1914, 192), у Гружи погача и »летурђија« (СЕЗ, 58, 203), у Перасту »онолико колико има мушкараца у кући и један више за напредак« (ГЕМ, 22—23, 1960, 211). Домаћница, пре него што оде по воду за мешење славског к., умије се, »обуче ново и чисто одело«, и закити се босиљком (СЕЗ, 19, 191; упор. и 32, 224; 86, 467). Славски к. се обавезно шара: венцем од теста, словима, листићима, цветићима итд. (СЕЗ, 19, 192; 50, 291; ГЗМ, н. с., 10, 1955, 124, Гласинац; ГЕМ, 22—23, 211; 42, 431). Славски к. гости љубе и при доласку и при одласку (СЕЗ, 16, 124 ид). Најважнији део обреда је сечење славског к. У томе, поред домаћина и најстаријега госта, у Гружи учествује и други гост (да би се »отројичило«). »Домаћин подигне колач увис, да буде висока пшеница, пољуби га и преда другом госту«, а овај му га врати пошто га »унакрст ножем« засече. Затим домаћин и најстарији гост три пута окрену к. слева надесно (уз молитву), па га преломе и на обе половине наспу помало вина. »То вино срче домаћин и гост, и то тако да домаћин срче са половине колача која је у њиховим рукама до госта, а гост срче са половине која је до домаћина, па се уз то љубе по пет пута и истовремено благосиљају«. »Половине колача се опет окрену три пута, преломе се, па се четвртине прелију вином и настане обред као и са половинама колача. Напоследку домаћин стави четвртину колача из десне руке на полицу, да буце висока пшеница и конопља, а гост ставља четвртину из десне руке у сито, да буде сита година. Отиске од ,слова' на славском колачу повади домаћница и стави у жито, да се сачува од квара. Ситом се куцне о таван, да се испуни жеља. Друге две четвртине колача се исеку и разделе гостима. Први залогај о славском ручку треба да је домаћину и његовим гостима парче од славског колача« (СЕЗ, 58, 207; упор. СЕЗ, 86, 470). — К. има важну улогу и у многим другим приликама од човекова рођења до смрти. Новорођенчету за прво дојење »задојаљка« доноси на дар кравај, а жене, док дете доји, држе над њеном главом сито с кравајем — »као симболе плодности« (СЕЗ, 86, 419 ид, Врањско Поморавље). »За мале бабине доноси се бушан колач кроз који мати треба да подоји дете«, а за бабине цела погача (ГЕМ, 27, 1964, 294, Јадар). За дочек суђеница спрема се погача (ГЕМ, 28—29, 179, Ресава). У Врањском Поморављу (СЕЗ, 86): на крштењу мајка дарује кума погачом, а по повратку из цркве дете се уноси са кравајем (422); повојница се зове »кравај« — по колачу који обавезно доноси свака жена на дар новорођенчету (423); погача се спрема и за стријбу (427), а кад дете пође у школу, мајка му умеси колач (с »целим јајетом«) — ради доброг успеха (428), и то је, очевидно, нова функција к., настала тек после отварања школа. — К. се меси и за разне

даће (за дан сахране, за прву суботу, за четрдесет дана) и задушнице (в. нпр. СЕЗ, 86, 461, ид; ГЕМ, 25, 179—182; 38, 161). К. се месе и о разним празницима, сеоским славама, заветинама, литијама: у Лужници и Нишави (СЕЗ, 16, 1910), на пример, на Власовдан — »за здравље волова« (129), на Младенце (131), на Ђурђевдан (133 ид, 137), на Петковачу (»Пејчиндан«), — такође »за здравље стоке« (141), на седми дан Мратинаца (тзв. растурњак) — ради заштите од вукова (142), на Игњатовдан — за »здравље и богатство« (143 ид), на дан литије (150, 153). У Буцаку и другде обавезни су и к. за »говеђу славу« (Св. Василија, 24. II) и за »коњску славу« (Тодорову суботу, 26. II, ГЕМ, 37, 218). Меси се к. и на Чисти понедељак — »чиста погача« (СЕЗ, 86, 99), и на Нову годину — за стожер на гумну (ГЕМ, 26, 77), и на Св. Трифуна — за виноград (ГЕИ, 28, 115 ид), и о Ускрсу — погача за »прочку«, тј. узајамно праштање (СЕЗ, 86, 472; упор. за ускршњи колач и ГЕМ, 31—32, 386; 36, 177 ид; 42, 428), и на Лазареву суботу — за лазарице (ГЕМ, 42, 432), и на Јереминдан — за јеремије (које су сличне лазарицама, СЕЗ, 58, 246), и на Духове чобански к. као и бадњидански и ђурђевдански (СЕЗ, 86, 99), и о литијама — за запис (СЕЗ, 16, 153; 58, 215; ГЕМ, 42, 434 ид), и у доба орања — за орача (СЕЗ, 86, 98), и о сетви — за сејача (ГЗМ, н. с., 10, 132; 19, 205), итд. »За сваки посао на њиви, за сваки празник намењен њиви и стоци, намењивао се ,кравај, ,погачка« (СЕЗ, 86, 98), а »нарочита моћ у мађији плодности приписивала се обредним колачима одређеног облика« (ГЕМ, 37, 167) — какав је, на пример, ђурђевдански шупаљ колач, помоћу кога се и врача и гата (чобанин музе стоку кроза њ да би имала млека, а затим га котрљне између оваца: »ако колач падне са шаром нагоре — јагњиће се женски јагањци, а ако падне на лице — јагњиће се мушки јагањци«, ГЕМ, 42, 429).

Митско биље. »Митских дрвета и биљака има много. Кома одмах не би пале на памет са букве јабуке, или јаворове, или јовове, или златне јабуке, које у неприступачној шуми чува змија или аждаја, или јабуке од којих се ствара злато, или од којих расту рогови? Довољно је уз њих подсетити на јабуке хесперида и на плодове са дрвета живота у рају (које је, у првобитном миту, такође чувала змија), па ћемо се уверити да се овде доиста налазимо у пуној митологији. У митске биљке долази и толико спомињани расковник, који отвара сваку браву и проналази скривено благо. Ко хоће да га нађе, треба сам себе да стави у окове и да иде ливадом; па где окови сами од себе спадну, ту ће га наћи; или ћемо га наћи код јежа, који се у приповеткама сматра за врло мудру животињу, и који га држи под језиком. Од животиња можемо добити и »земаљски кључ«, који има исту моћ као и расковник; ту травку познаје тица жуња. Када она излети из гнезда, треба затворити излаз и подметнути црвену мараму, па кад жуња види да не може ући, донеће ту магичну травку и отворити улаз; али чим то учини, гледаће она да травку уништи, па ће је бацити на црвену мараму, мислећи да је ватра, и онда је човек може узети. Постоји, најзад, и травка за којом су чезнули и тражили је многи јунаци из епских песама и из народних приповедака; то је травка живота. Ту травку познаје змија, која је ,лукава мимо све звери пољске. Ако једну змију убију, лако се може десити да њена другарица донесе травку живота и оживи је. Има још једна биљка — или, боље рећи, један биљни супстрат — која нам може осигурати вечити живот — то је једна на први поглед тако обична ствар какво је семе од белог лука. Али то семе нико никада није видео нити за њега чуо. За њега знају само виле. Као што су грчки богови јели амброзију, тако наше виле једу семе од белог лука, и живе докле им се живот не досади; а кад им досади, оне то семе одбаце, и тако без бола умру« (Чајкановић, Мит и религија у Срба, 1973, 14 ид; упор. СКГ, 60, 1940, 1—

6). О разним митским биљкама в. Речник (на многим местима) и Додатак, II (на више места). В. и СЕЗ, 72, 1958, 195 (где је наведена и литература о митским биљкама); СЕЗ, 58, 349; ГЕМ, 44, 1980, 169. Поред многих других митских биљака, постоје и безимене и са именима која се не налазе ни у једном речнику. Таква је, на пример, »доскочница трава«: она »расте на праведникову гробу из крижа при земљи«, и помаже »да се човек никад не смете, него да може свакому одговорити« (ZNŽOJS, 7, 1902, 118). Такав је и »коријен од траве«: он, кад наиђу на њега, отвара коњма букагије, а ловцу растура пушку на најситније делове и откопчава све што је закопчано, али и тај корен познају само змије и знају за још једну његову моћ: да оживи убијену змију ако се њиме намаже од репа до главе (ibid., 289). То су, наравно, чисто митске биљке, измишљене, каквих има у Додатку, II, али не и у Речнику. У народној песми помињу се и митске (нестварне) горе: »Трн су горе упоредо расле: Једна гора од били-биљура, А друга је од мави-пируза, А трећа је од цкрли-мерџана« (Вук, Пјесме, 1, 462). Најраније забележена чисто митска биљка налази се у Епу о Гилгамешу (XI таблица): она расте на дну мора, има трње као дивља ружа и цвет који »даје вечну младост« и чак »старца подмлађује«, али до њега је могао да дође само Гилгамеш, који је био више бог него човек, па ни он није могао да га сачува од змије. Другу категорију чине стварне биљке са неким митским особинама, и таквих у Речнику има много.

Сеновита дрвета. У Животу и обичајима народа српскога (Беч, 1867, 236 ид), у чланку Сјеновит, Вук каже: »у Грбљу се приповиједа да између великијех дрвета (букава, растова итд.) имају гдјекоја (сјеновита, која у себи имају такову силу да онај који их посијече — одмах умре или дуго година до смрти остане болестан; кад се ко боји да није сјеновито оно дрво које је посјекао, ваља да на пању његову живој кокоши осипече главу оном сјекиром којом је дрво сјекао, па му неће ништа бити, ако би дрво и било сјеновито«. Чајкановић, у Култу дрвета и биљака код старих Срба, објашњава ову појаву потпуније: »Према старинским схватањима и нашег народа и других народа, дрвета и биљке могу бити — мада то нису увек — сеновите, то јест, оне припадају или каквој души (то су, на пример, воћке и лозе које се саде по гробовима; ружа која је поникла на гробу невино погинуле Јованбеговице; косовски божури; босиљак који је самоникао на Исусовом гробу) или каквом добром или злом демону (брест, јасен, јела, бор припадају вилама; зова и орах неким злим демонима), или дивовима, који су у ствари најстарије форме паганских богова (отуда дивље воћке и дивље животиње — тј. које припадају дивовима), или, најзад, божанствима (храст богу громовнику, леска неком великом женском божанству, липа такође неком великом божанству)« (Мит и религија у Срба, 6). А клање кокоши на пању одсеченог дрвета Чајкановић тумачи као »жртву замене, исто онако као што се, када у једној кући убрзо двоје једно за другим умру, са оним другим сахрањује петао или кокош, као замена за трећег људског мртваца (ibid., 13; упор. и Д. зеленин, Тотемы — деравья в сказаниях и обрядах европейских народов, Москва — Ленинград, 1937, 41 ид). У Речнику су као сеновите означене многе биљке, и ситније поред дрвећа, па би био тачнији назив »Сеновите биљке«, али је остављено онако како је у рукопису.

Сетва. У литератури о обичајима и веровањима у вези са сејањем (и сађењем) и другим радовима (окопавањем, жетвом, вршидбом, бербом) налази се обилна грађа, која тражи посебну и опширну студију. Један део те грађе (углавном, о сетви) садрже поједини чланци у Речнику: о бундеви, конопљи, краставцу, кромпиру, кукурузу, купусу, лану, пшеници, а понајвише чланак Семе. За остали, већи део грађе (не само о

сетви него и о другим радовима) в. нпр. СЕЗ, 16, 1910, 257—264 (Лужница и Нишава); 19, 1914, 360—369 (Хомоље); 32, 1925, 5—20, 37, 39—43 (Левач и Темнић); 58, 1948, 321, 328 ид (Гружа); 68, 1955, 100) ид (Горња Пчиња); 70, 1958, 539 идд, 543 идд, 551 (Лесковачка Морава); 86, 1974, 94 идд (Врањско Поморавље); 83, 1971, 149, 163 ид (Алексиначко Поморавље); ГЕМ, 19, 1956, 10 идд, 13 идд, 89 ид (у разним крајевима); 33, 1970, 120 ид (у околини Будимпеште Срби), 166 (Банатска црна гора); 37, 1974, 165 (у Југославији); 42, 1978, 410 (околина Зајечара); ГЗМ, н. с., 10, 1955, 132 (Гласинац); 26, 1971, 52 (Јањ); итд. Од свега тога овде се може само мало напоменути. Припреме (и врачања) за сетву (и за следећи род) почињу већ на крају жетве или бербе: од последњих класова жита прави се тзв. »божја брада«, и семе из ње или се помеша са семеном које ће се посејати (в. нпр. СЕЗ, 83, 163) или се она цела заоре у бразду (»жетвени венац«, ГЕМ, 33, 120 ид); кукуруз за семе »обично одаберу још при брању, сплету корење у венце и обесе га« »обично под стреху, у димњаке« (где бораве душе предака), па пред сејање »скину венце и расплету их, а не кидају, да не би ветар ломео и кидао струкове на њиви«, затим »корење окруне само из средине« за семе, а »тулуске (палушине) заједно са шашом што је на њима пуштају, по заласку сунчеву, низ реку, те да и кукуруз потече (побуја) из земље као вода низ реку« (СЕЗ, 19, 361; 70, 543); »Кад се полази у бербу грожђа, онда се кола оките разним цвећем (најобичније невеном, смиљкитом и босиљком), те да би виноград (лозје) окитио родом и догодине« (СЕЗ, 32, 43). На Божић се обавља симболична сетва: око полаженика »поређају све што треба да роди у пољу: кукуруз, пшеницу, пасуљ« и врше разне друге радње с циљем да наредна сетва успе (ГЕМ, 42, 410). На Богојављење носи се у цркву на освећење воштаница приправљена на Бадњи дан и завијена »у чисту белу марамицу, уз коју се привезује црвеним концем један стручак босиљка и по једна мала гранчица од сваког воћа у башти«, па се то, после освећења, чува све до јесење сетве, кад домаћин онај црвени конац привеже за средњи прст своје десне руке, да га тако носи до краја жетве (ibid., 166). Семе се држи у белој марами — да би жито било бело (СЕЗ, 86, 94). После оваквих припрема израније, које се разликују од области до области, око орања и сејања нижу се многа и различита врачања и гатања — по одређеном пропису од поласка на рад до његовог свршетка. После ранијих припрема, уочи дана орања или на сам тај дан ујутру, са семеном се помеша гомилица жита изнад кога је — као жртва — заклан петао (тако »да капне некоја кап крви у жито«); и, сем тога, ставља се у семе бела пара (да пшеница буде чиста и бела), јаје (да буде крупна и једра), чешаљ (да буде густа). Пре поласка раоник се »окали волујском мокраћом«, да не би ницао коров, или се на раоник метне жар и преко њега се преведу волови, а да не би расла паламида, стави се у гредељ плуга ивер од дрвета у које је ударио гром (СЕЗ, 16, 258; 58, 328; 70, 540). Уочи сетве орач се окупа и не прилази жени, да би пшеница била чиста, и обуче чисто бело одело, да би и зрно било бело, а на глави носи белу мараму, и преко беле мараме претерује волове с плугом (СЕЗ, 86, 95). Орач не сме бити левак (СЕЗ, 58, 328). Прву бразду орач заорава пре сунца — да би избегао штетне сусрете и зле утицаје (СЕЗ, 86, 95). У прву бразду се закопава глава закланог петла и јаје, да не бије гром (СЕЗ, 16, 259; ГЕМ, 20, 6 ид). Орач ћути док оре прву бразду — »да га не фатив мађије« (као што и жетвар ћути док носи последњи клас до амбара — »да мишеви не гризу семе«, СЕЗ, 86, 95). Пре сејања закопава се (насред њиве) »големо цвеће«, или здравац и корен од коприве (СЕЗ, 16, 259; 19, 361; 70, 541). Прва прегршт семена не баца се у прву бразду, него преко њиве, »за тице«, тј. за душе предака (СЕЗ, 86, 96). По птицама се и гата каква ће година бити: биће родна ако врабац падне на прву бразду (СЕЗ, 83, 162), свраке на њиви за време сетве предсказују

да ће жито издати, вроне — да ће добро родити, а свака певачица — »тежачица«, тј. пријатељ тежаков — предсказује срећу, и њој орач и сејач остављају од свога јела, говорећи: »Ово тици тежачици, Која тица бога моли Да тежаку жито роди« (ГЗМ, н. с. 26, 52; СЕЗ, 70, 542). Гата се, наравно, и по воловима: ако се распрсне жуманце кад се сломи јаје о чело вола дешњака, година ће бити родна (СЕЗ, 70, 540); ако се во док се одмара лазне по предњем делу, родиће боље што је најраније посејано, а ако се лазне по средњем или задњем, родиће боље што је касније или најкасније посејано (ГЗМ, н. с., 10, 132). Сејачу (као и орачу) доноси се, поред осталог, и колач или погача (од белог брашна: »пред орача бела погача«), у белом пешкиру, да би жито било бело и чисто, и он од тога хлеба једе тек пошто га пољуби и (понекад) пошто га загризе во дешњак (СЕЗ, 70, 542; 83, 163). Ако орачу на њиви помажу жене, »обичај је да се оне мало раскомоте, распашу, да се ,ччкају око учкур, да се пшеница шири« (СЕЗ, 70, 542). Осим на овај (еротичан) начин, жене помажу рад на њиви испуњавајући прописане дужности у кући: на пример, »не врте вретеном, да врона не врти семе у њиву«; не дају ништа из куће (ни оно што је позајмљено); ако месе, не додирују ништа црно; на софру не стављају судове са црним дном; ручак спремају само оне које су »чисте«, тј. без менструације (СЕЗ, 86, 94; 70, 541 ид) — дакле, не раде све оно што би могло утицати да зрно не буде чисто и бело. — После ових (и многих других) врачања у доба сетве (и сађења), док биљке расту, и кад се плодови збирају врше се такође разне магичне радње. Уз оно што је о њима речено у Речнику и Додатку, I — у чланцима о појединим биљкама, још неколико напомена. »Кад се први пут иде на копање, на мотике код ушију завежу црвен вунен конач« и носе их »у рукама, а не на раменима« (СЕЗ, 70, 543). »При огртању кукуруза копачи оставе у средини по један струк непрестрижен и неокопан. Пошто на њега баце сви по једну мотику земље, оките га разним пољским цвећем и онда поседају око њега. Један од копача донесе заструг соли или сланицу и метне на онај оцак, а Три копача унакрст умоче по један залагај у со и поједу. Ово се ради зато да се из те њиве има шта јести са сољу. Многи украду из туђе њиве по један струк кукуруза с мало земље, па га укопају у овај оцак. Ово треба да не виде копачи, па чак и да не знају из чије је њиве. Овим се као бајаги краде и преноси род са туђе у своју њиву. Овај струк краде домаћин или његов син, а никад жена или кћи. Кад радници сврше копање у њиви, долазе овом струку и над њим укрсте мотике, како би се и корење у њиви укрстило на све стране. Затим као истресају мотике од земље над њим и ударају ушицама једну о другу мотику, шалећи се и вичући: ,Толико кола кукуруза!« (СЕЗ, 16, 362). Налик на ово је и врачање око последњег струка кукуруза (СЕЗ, 70, 543; 83, 163). Више него при окопавању врача се о жетви и вршидби. Између осталог, жетеоци на леву руку везују црвен вунени конач, првим струковима се ките (да их не боле леђа), не трљају руке док жању (»да се клас не отрише«), усправљају први сноп с »класом нагоре« (да би жито у идућој години било још веће), а на крају жетве »хватају се сламке«: »свако по за један крај од сламке«, па се љубе ко се с ким ухватио (СЕЗ, 70, 544 ид; 83, 163 ид; Вук, Пјесме, 1, 254). Сем тога, на крају жетве, прави се и »божја брада«. Између осталог што се том приликом чини (или се чинило) у неким нашим крајевима (и што подсећа на обичаје око последњег снопа код других народа, в. нпр. Mannhardt, Wald- und Feldkulte, I, Register, s. v. Garbe; M. Eliade, Traité d'histoire des religions, § 128), нарочито је занимљиво ово: последње стабљике (тридесет или за једну руковет), док у кругу око њих седе жетеоци (или су српови тако поређани), везује црвеним вуненим концем, кити цвећем, и онда одсече (или, ишчупа) најлепша девојка (која мора бити у некој вези са женским божанством жита), а затим »божју браду« (пошто је понегде и пољубе) носе кући ћутећи (да мишеви не једу жито) и држе је због

њене магичне моћи — до идуће сетве на прозору, »над кућним вратима или амбарима«, на стожеру (о вршидби), у винограду (СЕЗ, 70, 544 ид; 83, 163 ид; 68, 100; ГЕИ, 9—10, 127 ид; упор. и Срп. мит. речник). Као жртва, »кад се сврши жетва, коље се пиле, а коље се опет пиле или певац кад се вршидба заврши« (СЕЗ, 70, 545). У врачањима на крају вршидбе употребљава се, поред осталог, и »метла окићена цвећем« (ibid., СЕЗ, 83, 164) — свакако ради тога да се »овршено а невејано жито« заштити од нечастивих сила. По свој прилици, такву функцију има и цвеће којим се ките ветрењача и амбар (СЕЗ, 70, 545).

Табуиране биљке. На више места у Речнику и Додатку означене су табуиране биљке (в. нпр. чл. о бору, бресту, јасенку, храсту). Неке су табу (тј. неприкосновене, недодирљиве) у свему и увек (као запис, на пример), многе донекле (рецимо, буква), неке привремено (грожђе само на дан Усековања), неке за поједине особе (на пример, за труднице, којима су забрањени разни плодови). Једна има име које значи табу: нетек или недирак (*impatiens noli tangere*). Нетек, који расте самоникао по вишим пределима Билогоре, има плод као »подуљи тоболац«, који »се у доба зриобе и на најмањи додир нагло отпара, а сјеме му тада буде избачено на све стране«, и који, по народном веровању, не смеју додиривати девојке пред удајом — »да не би и њихов плод — фетус — такођер био тако нагло и прије времена избачен« (ZNŽOJS, 43, 1967, 151). Као што се нетек не сме додирнути, тако се ни храна од табуираних биљака не сме узети и чак ни пожелети: ако трудна жена пожели такву храну и уз то дотакне руком део свога тела, »дијете ће добити на истом дијелу тијела знамен или знак који ће имати исти облик какав је имала и та храна« (ibid., 152; упор. СЕЗ, 19, 88). Нарочито је опасно и стога забрањено сећи табуиране биљке; оне су у сваком крају одређене и познате: на пример, у Горњој Пчињи храстови (СЕЗ, 68, 103), у котлини између Битоља и Прилепа нека дрвета »крај цркава, џамија, старих гробова« (ZNŽOJS, 43, 647), у Скопској црној гори храст, брест и клен (ГЕИ, 24, 129—136), у Височкој нахији брекиња, трешња, оскоруша, крушка дивљака, храст и свака воћка »сем која се осушила« (СЕЗ, 61, 200), и ко би такву биљку посекао задесила би га неизбежна несрећа. Освети табуираних биљака Д. Зелењин је посветио цело једно (одлично) поглавље (Тотемы — деревья, 37—47). Али то може учинити и биљка која није табуирана, јер многе су сеновите, станови демона или божанстава, сама божанства и чак родитељке првих људи (упор. СКГ, 60, 1940, 1—6), и склоне су да на повреду одговоре казном. О томе говори и једна старинска песма (Вук, Пјесме, 1, 421): »Кад бјеше гором зеленом, Пушта се грана од јеле Да дигне Јане копрене. То виђе млади Миленко, Повади ноже од са Да удри јелу по грани; Не удри јелу по грани, Неј младу Јану по глави«. И у томе је, свакако, један од узрока што су примерци многих дрвета поштовани као свети, па и онда кад би нестали: »Понекад и пањеви неког великог дрвећа представљају својеврсне култове. Тако, нпр., у граничној планини између Јања и Скопља, познатој под именом Крива јелика, сматра се да је расло огромно дрво које се звало тим именом, по чему је и поменута планина добила данашње име. Чак се, знај и мјесто, односно пањ, гдје је расло то дрво. Путници који иду у Скопље или се враћају из Скопља у Јањ, одмарају се на том мјесту и бацају на нега по једну грану, да их леђа, не болé« (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 67). Судећи по именима неких манастира (Грабовац, Крушедол, Ораховица), они су подизани код светих дрвета или у светим гајевима (СКГ, 60, 1940, 1). На то упућује и народна песма: »Извила се света гора зелена. То не била света гора зелена, Већ то била света црква Софија« (Вук, Пјесме, 1, 202). 2. Речник би био потпунији кад би садржао и чланке о веровањима (магичним радњама,

врачањима, бајањима) везаним за родно дрво (било које) или воћку (било коју), за разнo биље (помешано), за делове биљака (гранчицу, цвет, сламку), за венац, за разне дрвене предмете (на кући, у кући и ван ње). О томе има података и података свуда где су описани народни обичаји и веровања, и на многим местима у Речнику и *Додатку*, а посебно о венцу в. одличан чланак у *Српском митолошком речнику* и о цвећу код Софрића (213 идд). Овде још само неколико речи у вези са »деветорим биљем«.

Биље разнo (помешано) у једној магичној радњи представља веома честу појаву. Употребљава се за бојење и шарање јаја (ГЕМ, 20, 26—30, 40 идд; ГЗМ, н. с., 20—21, 109) и у љубавном врачању (СЕЗ, 61, 137), даје се жени без деце у чају (СЕЗ, 65, 247) и невести да роди мушко или женско (СЕЗ, 19, 84), носи се на капи ради заштите од злих духова (СЕЗ, 84, 164), бере се и плете у венце о Ђурђевдану (ГЕМ, 20, 17 ид) и у многим другим приликама, меће се на бадњак (ZNŽOJS, 40, 494), њиме се причешћује на Ускрс (СЕЗ, 68, 98), итд. итд. Али највећу пажњу заслужује тзв. »деветоро биље«. У истоименој песми народној (Вук, Пјесме, 1, 645) објашњава дилбер Анђелија како је (служећи се и етимолошком магијом) приволела мужа да је не отера иако му није родила дете: »Како би ме отерао Павле! Кад сам прву вечеру донела, У вечери деветора биља: Милодуа — да се милујемо, Калопера — да ме не отера, Љубичице — да ме свагда љуби, Каранфила — да се не карамо, Чубра цвећа — да ме добро чува, Босиока — да м' не смеће с ока, А невена — да му срце вене, Самдокаса и околочеча«. »У Херцеговини народ верује да има девет врста трава од змије и, кад би човјек саставио све девет, то би био сигуран лијек од сваке змије« (ГЗМ, н. с., 15, 168). У митологији број девет (већ од мисирске »велике Деветке богова«) има значајну улогу (упор. код нас »браће деветоро«), и за снагу деветорог биља знају и други народи: на пример, Словаци, код којих девојке уочи 24. априла плету венце од гранчица са девет дрвета (Oelicherčík, Slovenský folklór, 57), и Немци, код којих такође у врачању имају своју улогу »траве од девет врста« (»neunerlei Kräuter«, Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, Berlin, 1869, 120 ид).

